

Central and Eastern European Online Library
www.ceeol.com

Limba ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 3-4 (269-270) 2022

ANUL XXXII
Chișinău

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 3-4 (269-270), martie - aprilie 2022
CHIȘINĂU

Revista „Limba Română” este indexată
cu text integral în baza de date internațională
Central and Eastern European Online Library – CEEOL

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

- Fondatori** Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ
- Editor** Echipa redacției
- Redactor-șef** Alexandru BANTOȘ
- Redactor-șef adjunct** Ana BANTOȘ
- Secretar general de redacție** Alex MARCHITAN
- Redactori** Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN
Victoria POPOVICI
- Concepție grafică** Mihai BACINSCHI
- Coperta** Coperta I-a: Igor Sava, *Trastevere*, 56x76 cm, acuarelă (fragment)
- Colegiul de redacție** Ștefan AFLOROAEI (Iași), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iurie BOJONCĂ (Veneția), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORGILĂ (Cluj), Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Theodor CODREANU (Huși), Mircea COLOȘENCO (București), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian DUMISTRĂCEL (Iași), Ion I. IONESCU (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Anatol PETRENCU, Ioan-Aurel POP (București), Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Victor SPINEI (București), Constantin ȘCHIOPU, Victor A. VOICU (București)

Revista „Limba Română” este editată cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie

Pentru corespondență:

**Ap. 226, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 64, Chișinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

LA ACADEMIA ROMÂNĂ

- Ioan-Aurel Pop, al doilea mandat de președinte al Academiei Române /
Ioan-Aurel Pop, second term as president of the Romanian Academy 7
- Alegerea conducerii Academiei Române / Election of the leadership
of the Romanian Academy 9
- Mesaj de felicitare / Congratulatory message 13

STAREA DE VEGHE

- Constantin OLTEANU
Și să știți că noi nu încuiem poarta. Pentru voi, niciodată /
And know that we do not lock the gate. For you, never 14

COȘERIANA

- Eugeniu COȘERIU
Wilhelm von Humboldt și știința lingvistică modernă.
(Traducere din limba germană de Elena Faur) / Eugenio COSERIU,
Wilhelm von Humboldt and the modern linguistic science 17
- Johannes KABATEK, Cristina BLEORȚU
**Dincolo de structuralism. Scrisori către Eugeniu Coșeriu
și istoria lingvisticii în secolul al XX-lea. Anul 1941 (II) /**
**Beyond Structuralism. Letters to Eugenio Coseriu
and the history of linguistics in the 20th century. Year 1941 (II)** 30
- Eugen MUNTEANU
**Jurnalul epistolar jenaez 1999- 2001 (II) / Jena – epistolary diary
1999-2001 (II)** 36

REPERE ONTOLOGICE

- Grigore BRÂNCUȘ
**Definirea substratului limbii române / The definition of the
substratum in the Romanian language** 46
- Mina-Maria RUSU
Avatarurile spiritului identitar în contextul globalizării /
The avatars of the spirit of identity in the context of globalization 58

UN PROIECT LINGVISTIC FALIT

- Grigore FURTUNĂ
Grai viu și grai inventat / Live speech and invented speech 69

EX CIVITATE

- Ion I. IONESCU
**Despre sensul sociologiei și al unei societăți în schimbare /
 About the meaning of sociology and a changing society** 75

SINTEZE

- Theodor CODREANU
Novelistica lui Nicolae Breban (I) / Nicolae Breban's short story (I) 87
- Ana BANTOȘ
**Regăsirea de sine în literatură: flux și reflux (VII). *Oblomovismul,
 în răsăr* / Self-discovery in literature: ebb and flow (VII).
*Oblomovism, on the rise*** 97

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- Mirela NIȚĂ SANDU
„... Se scuturaseră toți pomii de frică” / “... All the trees were in awe” 105
- Alina FELEA
**Între pace și război – o carte pentru timpurile noastre /
 Between peace and war – a book for our times** 109

AVANPREMIERĂ EDITORIALĂ

- Alecu RENIȚĂ
**Pe Nistru, spre izvoare (II) / Travelling on the Nistru River,
 to its headwaters (II)** 114

RESTITUTIO

- Mircea COLOȘENCO
Grafica lui George Bacovia / Graphics by George Bacovia 124

PATRIMONIU

- Victor RAVINI
**Portretul ciobanului din *Miorița* într-o nouă lectură /
 Rereading the portrait of the shepherd in *The Lamb*** 131

PRO DIDACTICA

- Viorica-Ela CARAMAN în dialog cu Laura MUNTEANU
Closliu – spațiul descoperirii creative a sinelui /
Closliu – the space of creative self-discovery 137

PROZĂ

- Alexandru POPESCU
Montana / Montana 146
- Eugen LUNGU, Iulian CIOCAN
Referințe / References 153

POESIS

- Silvia GOTEANSCHII
bliț secundar; origini; Lui; neg orice moarte; surpriză; singurenii;
percepție pentru ochelari; stadiu de adult; încântare; întoarcere într-o veche
nuanță / secondary flash; origins; His; I deny any death; surprise; loneliness;
perception for glasses; adult stage; delight; return to an old shade 155
- Ioan Es. POP, Moni STĂNILĂ
Referințe / References 164

LECȚIILE ISTORIEI

- Vlad MISCHEVCA
Ecuțiile istoriei – să nu rămânem corigenți /
The equations of history – let us not remain correct 165
- Nicolae MAREȘ
Titulescu despre Basarabia și pactul de asistență mutuală cu URSS /
Titulescu on Bessarabia and the pact of mutual assistance with the USSR 171

DIALOGUL ARTELOR

- Igor SAVA: **Spectrul urban al transcendenței /**
Igor SAVA: The urban spectrum of transcendence I-X
- Viorica-Ela CARAMAN în dialog cu Igor SAVA
„Ca să mai adaugi apă într-un ulcior plin, trebuie vărsat din el” /
“To add more water to a full jug, it must be poured out of it” 177

IN MEMORIAM STELIAN DUMISTRĂCEL

- Stelian Traian Dumistrăcel (19 august 1937 – 18 martie 2022) / Stelian Traian Dumistrăcel (August 19, 1937 – March 18, 2022)** 183
Alexandru BANTOȘ
- Omul cu inimă bună / The man with a kind heart** 185
Gheorghe CHIVU
- Stelian Dumistrăcel, un specialist al comunicării științifice eficiente / Stelian Dumistrăcel, a specialist in effective and efficient scientific communication** 194
Gheorghe POPA
- Un mare adorator, dar și un mare simpatizat al Universității bălțene / A great admirer, but also a great sympathizer of the University of Bălți** 197
Ana BANTOȘ
- Lăcrămioarele lui Stelian Dumistrăcel / Stelian Dumistrăcel's lily-of-the-valley** 200
Gabriela HAJA
- Drum lin, Domnule Profesor... / Goodbye, Professor...** 203
Luminița FASSEL
- Stelian Dumistrăcel în permanent dialog / Stelian Dumistrăcel in a permanent dialogue** 206
Doina Marta BEJAN, Oana Magdalena CENAC
- PROFESORUL și-a respectat statutul... / The Professor respected his status...** 213
Otilia BĂLINIȘTEANU
- La plecarea Profesorului / When the Professor leaves** 216
Maria MARIN
- Exigent coleg și îndrumător / Demanding colleague and mentor** 219
Cristinel MUNTEANU
- Ancheta dialectală ca dialectică *sui generis* (sau despre un alt fel de Socrate) / Dialectological investigation as a *sui generis* dialectics (or about a different Socrates)** 222

RECUPERĂRI LA UN PORTRET

- Stelian DUMISTRĂCEL
- La o aniversară / On a certain birthday** 230
- O conștiință a lingvisticii românești contemporane / A conscious mind of the contemporary Romanian linguistics** 235
- Celui plecat din viață / The one who passed away** 243
- Stindardul dacoromânei / The Daco-Romanian banner** 247

Ioan-Aurel Pop, al doilea mandat de președinte al Academiei Române

Acad. Ioan-Aurel Pop a fost ales astăzi, 5 aprilie 2022, pentru un nou mandat de președinte al Academiei Române, cu durata de 4 ani. Alegerile au avut loc, prin vot secret, în cadrul Adunării Generale întrunite în Aula Academiei Române începând cu ora 10.

Adunarea Generală a Academiei Române, alcătuită din membri titulari, membri corespondenți și membri de onoare, și-a exprimat opțiunea cu o majoritate de 142 din 157 voturi exprimate.

Membru corespondent al Academiei Române din anul 2001, în cadrul Secției de științe istorice și arheologie, și membru titular din anul 2010, profesorul Ioan-Aurel Pop a deținut primul mandat de președinte al celui mai înalt for de consacrare științifică și culturală al țării în perioada 2018-2022, în urma alegerilor desfășurate pe data de 5 aprilie 2018.

Președintele Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop, este doctor în istorie și profesor al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, speci-

alist în istorie medievală și în evoluția instituțiilor medievale, paleografie latină și istoria Transilvaniei. A fost profesor asociat la Universitatea din Pittsburgh (1991-1992) și profesor invitat la INALCO Paris (1998), Universitatea din Trento (2001) și Universitatea Ca'Foscari din Veneția (2003-2008). În perioada 1993-2018 a deținut funcția de director al Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române, iar între anii 2012-2020 a fost rector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. În anul 1999 a fost ales membru corespondent al Academiei Europene de Științe, Litere și Arte din Paris, iar în anul 2013 a devenit membru al Academiei Europene de Științe și Artă din Salzburg.

La 1/13 aprilie 1866, după Unirea Principatelor Române, se înființa la București una dintre primele instituții fundamentale pentru consolidarea statului român modern, Societatea Literară Română, reorganizată un an mai târziu în Societatea Academică Română și transformată în anul 1879 în Academia Română. Conform statutului, alegerea președintelui Academiei Române are loc în prima decadă din luna aprilie, după data de 4 aprilie când este celebrată Ziua Academiei Române.

Biroul de comunicare al Academiei Române

Abstract

Ioan-Aurel Pop, second term as president of the Romanian Academy

Keywords: Ioan-Aurel Pop; academician; President; mandate; doctor of history; Romanian Academy

Alegerea conducerii Academiei Române

Academia Română și-a ales miercuri, 4 mai 2022, noua conducere, pentru un mandat de patru ani. În cadrul Adunării Generale au fost aleși, prin vot secret, cei patru vicepreședinți și secretarul general, care, alături de președintele Academiei Române, ales în data de 5 aprilie 2022, vor alcătui Biroul Prezidiului.

Rezultatele votului sunt:

- academician Răzvan Theodorescu: vicepreședinte
- academician Mircea Dumitru: vicepreședinte
- academician Marius Andruh: vicepreședinte
- academician Nicolae-Victor Zamfir: vicepreședinte
- academician Ioan Dumitrache: secretar general.

Conform Statutului Academiei Române, Biroul Prezidiului este organul executiv și conduce activitatea instituției între întrunirile Prezidiului. Organul suprem de conducere a Academiei Române este Adunarea Generală.

Acad. Răzvan Theodorescu (82 de ani) este istoric al culturii și istoric de artă. Studii liceale și universitare la București, absolvind Facultatea de Istorie. În 1972 și-a susținut la Universitatea București teza de doctorat cu tema „Elemente culturale bizantine, balcanice și occidentale la începuturile culturii medievale românești în sec. X-XIV”. Și-a început cariera științifică în 1963, la Institutul de Istoria Artei, unde a fost cercetător și director adjunct științific. Din 1990 este profesor la Universitatea Națională de Arte din București, în cadrul căreia susține cursurile de artă medievală europeană, tipologia artei sud-est europene și istoria civilizației europene. A fost președinte al Radioteleviziunii Române (1990-1992), membru al Consiliului Național al Audiovizualului (1992-2000). Profesor invitat la Centrul Superior de Studii Medievale din Poitiers, rector al Universității Media, șeful primei catedre umaniste UNESCO din România. În 1993 a fost ales membru corespondent

al Academiei Române, iar în 2000 membru titular. Este președintele Secției de arte, arhitectură și audiovizual a Academiei Române.

Acad. Mircea Dumitru (61 de ani) este filosof și logician. Studii liceale la Craiova și București și universitare la Facultatea de Istorie-Filosofie, Universitatea din București. În 1998 a obținut doctoratul în filosofie, specializarea logică și filosofia matematicii, la Tulane University, New Orleans, Louisiana, SUA; în același an, a obținut un al doilea titlu de doctor în filosofie, specializarea filosofia limbajului, la Universitatea din București. A desfășurat o fructuoasă activitate didactică la Facultatea de Filosofie, Departamentul de filosofie teoretică și logică din cadrul Universității din București. A fost profesor invitat la Universitatea „Jean Moulin” din Lyon, la Universitatea din Helsinki, la City University of New York și la New York University. În activitatea de cercetare s-a aplecat cu deosebire asupra logicii filosofice și simbolice, filosofiei limbajului, metafizicii modalităților, epistemologiei, filosofiei minții și a conștiinței. Prorector al Universității din București (2008-2011) și rector între anii 2011-2019. În perioada iulie 2016-ianuarie 2017 a fost Ministru al Educației și Cercetării Științifice. În 2014 Academia Română l-a ales membru corespondent și a devenit titular în 2021. Din același an este președintele Secției de Filosofie, Teologie, Psihologie și Pedagogie din Academia Română și directorul Institutului de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu Motru” al Academiei Române. A primit premiul „Mircea Florian” al Academiei Române în 2001, iar în anul 2021 statul francez i-a oferit distincția „Officier de l’Ordre du Mérit”.

Acad. Marius Andruh (67 de ani) este chimist. Absolvent al Colegiului Național „B.P. Hasdeu” din Buzău (1973) și al Facultății de Chimie a Universității din București, Secția Chimie anorganică (1979), unde din 1984 își desfășoară activitatea. În 1988 a obținut titlul de doctor în științe chimice. Și-a continuat specializarea la Paris (1991) și Göttingen ca bursier „Alexander von Humboldt” (1992–1993). Între 1994 și 1996 a fost profesor asociat la Universitatea Québec din Montreal. Profesor (1996) și șef de catedră (din 2004), director al Departamentului de chimie anorganică, Facultatea de Chimie a Universității din București. Prin cercetările sale, a contribuit la dezvoltarea chimiei combinațiilor complexe polinucleare, cu realizări în direcții precum: arhitecturi supramoleculare în chimia coordinativă și inginerie cristalină; magnetism molecular; materiale moleculare luminescente. A elaborat

strategii originale pentru obținerea polimerilor de coordinare și a descris noi tipuri de topologii pentru aceștia. În 2001 Academia Română l-a ales membru corespondent și a devenit titular în 2009, an din care este președintele Secției de științe chimice a Academiei Române. A fost distins cu Ordinul Național „Pentru Merit”, în grad de Cavaler (2008), cu Diploma de Onoare și Medalia „Gheorghe Spacu” din partea Societății de Chimie din România (2009), asociație profesională care i-a decernat în 2018 și Medalia „Dr. C.I. Istrati”. Redactor-șef al „Revue Roumaine de Chimie” și președintele Comisiei Centrale a Olimpiadei Naționale de Chimie.

Acad. Nicolae-Victor Zamfir (70 de ani) este fizician. Studii liceale la Liceul „Andrei Șaguna” (1967-1971) și universitare, cu Diplomă de merit, la Facultatea de Fizică, Universitatea din București (1971-1976). În 1984 a obținut titlul de doctor în fizică la Institutul Central de Fizică din București. Din 1978 este cercetător la Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară din București-Măgurele. A fost „visiting scientist” la Universitatea din Köln (1990-1992), fizician la Brookhaven National Laboratory, Upton, New York (1992-1997), „research professor” la Yale University, Wright Nuclear Structure Laboratory, New Haven Connecticut, S.U.A. (1997-2004). Director general al Institutului Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei” (din 2004). Unul dintre cele mai importante rezultate științifice care poartă semnătura acad. Nicolae-Victor Zamfir este studiul coexistenței de fază în structura nucleară. Academia Română l-a ales membru corespondent în 2006 și a devenit titular în 2015. Din 2013 este președintele Secției de științe fizice a Academiei Române. Membru European Physical Society și American Physical Society; membru în Academia Europaea (din 2012); membru CERN Council (din 2010), Chairman Nuclear Physics Board al European Physical Society (2012-2013), președinte al Societății Române de Fizică (din 2009), membru în Nuclear Physics European Committee (NuPECC) (2005-2009), Fellow of the European Physical Society (2015). A fost distins cu Premiul „Dragomir Hurmuzescu” al Academiei Române (1984), cu Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de Cavaler (2008) și de Ofițer (2015). A fost distins de statul francez cu Ordinul „Legiunea de Onoare” în rang de ofițer (2016).

Acad. Ioan Dumitrache (81 de ani) este inginer de automatică. Studii liceale la Liceul Teoretic „Nicolae Bălcescu” din Pitești (1954-1957). Absolvent al Facultății de Energetică din Institutului Politehnic din

București (1962). Titlul de doctor inginer în automatică în anul 1970, cu o teză despre Contribuții la sinteza sistemelor și circuitelor fluidice numerice. Studiile de specializare în S.U.A., Germania și în Franța. Cadru didactic din 1963, imediat după absolvirea facultății, a făcut parte din echipa de organizare a catedrei de automatică, înființată în acel an. Din anul 1987 este conducător de doctorat al Universității Politehnica din București, în specialitatea Sisteme Automate. În anul 1994 înființează Centrul pentru Pregătirea Resurselor Umane (CPRU), primul centru de cercetare interdisciplinară și formare a resurselor umane, fiind director al acestui centru de la înființare și până în prezent. A fost prodecan al Facultății de Automatică și Calculatoare (1976-1984), decan (1984-1990) al aceleiași facultății, șef al catedrei Automatică și Ingineria Sistemelor (1996-2012) și rector al Universității Politehnica din București (2000-2004). Vicepreședinte al Colegiului Consultativ pentru Cercetare, Dezvoltare al Ministerului Cercetării (2000-2011). Cercetător în diferite domenii din inginerie: conducerea inteligentă a roboților, conducerea numerică a proceselor, optimizarea proceselor, ingineria reglării automate, automatizări electronice, sisteme inteligente de conducere. În anul 2003 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar din 2017 este membru titular. Începând cu anul 2009 este coordonator al Centrului Național pentru Cercetarea Creierului din cadrul Academiei Române. În anul 2018 a fost ales secretar general al Academiei Române.

Biroul de Comunicare al Academiei Române

Abstract

Election of the leadership of the Romanian Academy

Keywords: new leadership of the Romanian Academy; General Assembly; vice-presidents; general secretary; academics

Mesaj de felicitare

Stimate Domnule Academician Ioan-Aurel Pop,

Realegerea Dumneavoastră în funcția de Președinte al Academiei Române comportă pentru revista „Limba Română” speranța unei legături fructuoase și de durată între cele două spații ale limbii române, împreună prin forța evidenței istorice, dar separate formal. Or peisajul revuistic de la noi este marcat continuu de incertitudinea financiară și de amenințarea dispariției în fond a unei platforme culturale cu mize mari în restabilirea adevărului istoric, al dreptății identitare, estetice și culturale a Chișinăului.

Iată de ce recunoștința echipei redacționale pentru sprijinul atât de onorant și necesar al Academiei Române acordat revistei „Limba Română” în ultimii ani este una sinceră și bine întemeiată, deoarece lupta pentru supraviețuirea noastră culturală, deși departe de a se fi încheiat, nu a fost întotdeauna înțeleasă în adevăratele ei dimensiuni decât dacă factorii decidenți s-a întâmplat să fie personalități de excepție, de înaltă ținută academică și umană.

În acest context, cu ocazia realegerii Domniei Voastre în funcția de Președinte al Academiei Române și a desemnării noii conduceri a celui mai înalt for științific al Țării, vă adresăm Dumneavoastră și membrilor Prezidiului Academiei Române sincere felicitări și urări de sănătate, inspirație și putere de muncă în activitatea de creație și de administrare a Științei Naționale.

***Cu respect și grațitudine,
Alexandru BANTOȘ,
redactor-șef al revistei „Limba Română”***

*Chișinău,
Mai, 2022*

Abstract

Congratulatory message

Keywords: *Congratulations; re-election; „Limba Română” Journal; historical truth; support; President of the Romanian Academy*

Constantin OLTEANU

Și să știți că noi nu încuiem poarta. Pentru voi, niciodată

C.O. – redactor-șef al publicației periodice „Săptămâna”. A studiat jurnalistica la Universitatea de Stat din Moldova, fiind angajat ulterior în redacția ziarului „Tinerimea Moldovei”. Au urmat „Literatura și Arta”, revista „Basarabia”. A debutat cu volumul de poezie *Pachete cu zăpadă*. Este membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova, membru al Uniunii Jurnaliștilor din Moldova.

E altfel acum. E cu totul și cu totul altfel acum. Ne apar diferențele-n față și ne silesc, tot ele, diferențele acelea, să le includem în formula veche de calcul a vieții, dar mai ales a unui viitor care nu se mai poate reduce doar la anotimpuri, doar la vacanțele noastre care nu au fost puse niciodată la îndoială și doar la pomul plantat astă toamnă, ca să facă mere poate peste doi, poate peste trei ani.

Ne întrebăm: atunci când am exclus războiul, atunci când am exclus războiul din prezentul pe care îl trăiam și din viitorul pe care ne obligam să-l trăim, atunci sau altă dată eșuam în judecăți prea ușoare? Când ne lăsam absorbiți de nestinsa vreedată de nimeni sete de viață sau când citeam gândul omului din față, considerându-l că e ca noi?

Acum zicem cu toții că undeva am greșit. Și răscolim prin memorie ca într-un cufăr, și ne reîntâlnim cu oameni care păreau uitați ireversibil. Și le redescușim cuvintele, le recitim zâmbetele și le reascultăm plânsul. Ca să vedem dacă nu cumva, dacă nu cumva am greșit plângând când plâneau ei. Dacă nu cumva râsul lor era despre tristețile noastre. Dacă nu cumva atunci când îi auzeam vorbind, noi nu auzeam ce spun ei. Am greșit noi atunci sau greșesc ei acum?

Parcă plouă și azi cum ploua până nu demult. A plouat toată noaptea. Le știți și numele oame-

nilor care se bucură că plouă și că a plouat toată noaptea. Au semănat grâu astă toamnă și acum așteaptă să plouă. Stau cu ochiul pe hărțile meteo și urmăresc cum norul, pornit de undeva din nordul Greciei, lunecă greu spre Carpați. Numai de ar trece Carpații. Uneori scutul din piatră și brad ne păzește de vânturi mai rele și de ape mai grele. Numai de ar trece Carpații! Spre dimineață, când Dumnezeu scapă o picătură de lapte în cafeaua neagră a nopții, spre dimineață ne pare că tună. E pentru prima dată când nu știm ce-i asta: tună sau... E pentru prima dată când admitem că ar putea să nu fie tunet. Pentru că e dimineață ca într-o altă zi și... Ca într-o zi duminică de demult sau ca într-o zi de luni de la capăt de iarnă.

Pentru că e altfel acum.

Primim aceleași poze în telefoane. Parcă aceleași poze. Ea merge la școală peste o lună-două. I s-a strecurat timiditatea printre zâmbete și printre răspunsurile la întrebările noastre care încă mai sunt despre o fetiță mică și despre păpuși. Dar ea își ascunde ochii cu palmele. Pentru că e mare deja. Și cea mică, nu, n-am știut, scoate deja totul de prin sertare. Și, brusc, niște poze cu o coloană lungă de automobile. Locurile... Locurile parcă ne sunt cunoscute. Cunoscute, pentru că e la noi, e la Nistru și e aici. Am mai văzut și pe altundeva coloane lungi de automobile, dar nu am simțit niciodată ceea ce simțim de data asta – îngrijorarea copiilor. Și îngrijorarea noastră. Că ea ne ține treji noaptea târziu.

Când noi dormim sau parcă dormim, ei, copii, nu dorm. Ei își trimit unul altuia știri despre ce a spus cineva la Paris. Sau la Kiev. Sau la Minsk. Ne trezim și noi cu știrile astea în telefoane. Bem ceaiul de dimineață în doi. Cu felia de pâine în mâna dreaptă și cu un telefon în alta. Și ne lunecă degetul pe ecran. Ne lunecă degetul. Tăcerea care stă între noi e dintr-o firavă teamă pe care o trăim și e din ceața lăsată peste zilele care vin.

„Poate veniți la noi”, zic ei. „Măcar până s-or limpezi zilele pe acolo.”

Te întreb: „Cum să plec?”. Dar întrebarea ține doar până când într-o dimineață de duminică sau într-o dimineață de luni înțelegi că atunci, atunci când tună e altfel. E cu totul altfel. Te ferești poate puțin de geam și de ușă și auzi frunzele cum parcă ar aplauda curgerea ploii. E altfel când plouă. E altfel.

Și textele pe care le scrii altfel sunt scrise. Scrii că vine Paștele cum ai scris și într-un alt ajun de Înviere. Cu arome de cozonac, cu sandale măsurate cu trestia, cu noaptea aceea cu lumânări aprinse în jurul bisericilor... Și

scapi printre cuvinte alte cuvinte. Și pacea e atât de dumnezeiască în uitările noastre pascale.

Și textele pe care le citești sunt altfel citite. Postezi pe o rețea de socializare o palmă de propoziții și ele se-mprăștie într-o lume în care e dimineață și e seară în aceeași secundă. Despre casa copilăriei tale, despre un sat pornit să te uite, despre tatăl tău înnebunit de proști pentru niște lemne, care, zic ei, nu au fost procurate cu acte.

Încă nu e amiază la Chișinău, dar pe rețeaua de socializare, sub palma de cuvinte scrise de tine, apare numele lui Valentin. Valentin Dulce. La New York e abia ora trei. Ora trei dimineață. De ce nu doarme Valentin la New York? Cât de ușor își face loc acolo, între zgârie-nori și autostrăzi năucitoare, între duminici care își topesc diminețile în ceara lumânărilor prin biserici, între mereu prea puținul timp pe care îl au, cât de ușor își fac loc și grijile noastre. Grijile celor care au rămas aici. Și teama... Și frica. Că... parcă nu e tunet. Parcă, atunci când tună... Parcă e altfel.

E altfel acum. Și la New York e altfel acum. Ce fac ei, acolo-n Moldova? Oamenii dragi sunt cu el, la New York. Dar are oameni dragi și aici. Aici, unde parcă-i a ploaie și parcă se aude tunând. Dar e altfel acum.

Și coloanele de mașini... Și prin telefonul lui trec coloanele de mașini. Și în telefonul lui sunt femei care plâng ferindu-și fața, așa cum pot să o facă ele, de niște copii care... Care parcă râd, parcă plâng.

Le-am văzut la câteva ore de o sărbătoare în care acolo, acasă, primeau flori de la soți și erau sărutate. Vorbeau, plângeau și trăiau o așchie de viață clădită doar din întrebări. Știu că nu s-au gândit niciodată că ar putea pleca. Și că nu s-au gândit unde să plece. Ele.

Noi, știu că noi ne gândim. Pentru că avem lecția lor care poate fi într-o zi lecția noastră. Și e atât de acasă să ai lângă tine o țară care îți poate da și ție cheia de la poartă. Așa, să ai și tu cheia ta sau... Sau să știi că „noi nu încuiem poarta. Pentru voi, niciodată”.

E altfel acum.

Abstract

And know that we do not lock the gate. For you, never

Keywords: Life; war; pictures; phones; Dniester; Kyiv; New York; country; home

Eugeniu COȘERIU

Wilhelm von Humboldt și știința lingvistică modernă

1.1. Dacă îl raportăm pe Wilhelm von Humboldt la știința lingvistică modernă, observăm că sensul acestei întreprinderi constă în faptul că la Humboldt putem găsi o concepție lingvistică valabilă atât în știința lingvistică istorică, cât și în cea descriptivă, o concepție care ține cont atât de structurarea limbilor, cât și de creativitatea vorbirii. Avem motive să vorbim despre „un structuralism humboldtian”, care nu a fost formulat explicit chiar în acest fel la Humboldt, căci, potrivit esenței scrierilor humboldtiene, poate fi vorba, în principiu, numai de a realiza, sub forma unei teorii și a unei metode, ceea ce era doar sugerat la Humboldt.

1.2. La Humboldt găsim, sub diferite nume, conceptul de *structură*, motiv pentru care un reprezentant al școlii structuraliste pragheze, Vilém Mathesius, a putut spune că Humboldt ar fi întemeietorul de drept al așa-numitei științe lingvistice statice. Pe de altă parte, găsim la el, fără ca cele două concepte să intre în conflict, și conceptul de *dinamicitate* a limbii. Acest lucru este valabil numai dacă înțelegem corect – și corect înseamnă aici: în sensul lui Wilhelm von Humboldt – că limba este structură și este, concomitent, potrivit esenței ei, dinamică. Iar dacă se recunoaște această interpretare ca fiind corectă, trebuie să întrebăm în continuare ce urmări poate avea acest fapt pentru lingvistica limbilor, atât din perspectivă istorică, cât și descriptivă. În acest sens trebuie înțeles și titlul contribuției de față.

Articolul reprezintă traducerea de Elena Faur din germană a articolului lui Eugenio Coseriu, *Wilhelm von Humboldt und die moderne Sprachwissenschaft*, în *Energie und Ergon*, vol. I, *Schriften von Eugenio Coseriu*, Tübingen, 1988, p. 3-11.

Doresc să îi mulțumesc Emmei Tămăianu-Morita pentru corecturile și sugestiile foarte valoroase care au contribuit la îmbunătățirea traducerii de față. (E.F.)

2.1. Este important, din această perspectivă, să clarificăm raportul dintre lingvistica într-adevăr „humboldtiană” și acele orientări moderne în știința limbajului care, doar în aparență, pun accent tocmai pe cele două aspecte, caracteristice, după părerea noastră, unei lingvistici humboldtiene. În lingvistica modernă avem, pe de o parte, structuralismul diacronic, care urmărește să stabilească tocmai schimbarea structurilor de-a lungul istoriei limbii și, pe de altă parte, gramatica transformațional-generativă, care pare a lua în considerare creativitatea lingvistică. Suntem de părere că niciuna dintre cele două orientări nu corespunde, în sens strict, lingvisticii humboldtiene, cu toate că ambele prezintă și aspecte pozitive; căci, la o privire mai atentă, ele se prezintă ca insuficiente, respectiv inadecvate.

2.2. În structuralismul diacronic avem a face cu variate structuri sincronice, care sunt numai ordonate una lângă alta, fără ca structurile însele să fie înțelese dinamic. În acest sens, structuralismul diacronic rămâne, de fapt, la sincronie, căci structurile îi sunt date doar sincronice. Acesta este și motivul pentru care structuralismul diacronic este obligat să caute o motivare pentru schimbarea lingvistică sau chiar acele „cauze originare”, care să pună în funcțiune mișcarea limbajului. Structuralismul diacronic găsește aceste cauze originare fie în nedesăvârșirea internă a sistemelor lingvistice, fie în factori externi, precum contactul dintre limbi. În cazul primului tip de factori ne întrebăm de ce sistemele lingvistice nu ajung la desăvârșirea lor și, prin aceasta, la un echilibru stabil, în cazul celui de al doilea tip, de ce limbile se schimbă și fără acțiunea factorilor externi.

2.3.1. Gramatica transformațională își asumă, la rândul ei, o separare de principiu între sincronie și diacronie. Chomsky afirmă explicit că trebuie să acceptăm două tipuri de creativitate: una care folosește regulile și alta care schimbă regulile. Mai mult, el vrea să sublinieze că Humboldt nu a făcut această distincție și crede că îi poate găsi lui Humboldt o scuză în acest sens, invocând faptul că cercetarea fundamentală din matematică, prin care s-ar fi înlesnit pentru prima dată această precizare, nu era disponibilă în vremea lui Humboldt. Contrar acestei poziții, dorim să pornim de la ideea că Humboldt, dacă nu a făcut această distincție, înseamnă că nu a vrut să o facă, deoarece, în ca-

zul în care ar fi vrut să o facă, nu ar fi trebuit să aștepte dezvoltările mai noi din cercetarea matematică; distincția se putea găsi deja la Aristotel, care, cu atât mai puțin, a trebuit să aștepte dezvoltarea cercetării fundamentale din matematică.

2.3.2. Este vorba, de fapt, despre distincția dintre *prattein* (*agere*), deci între simpla activitate și activitatea productivă, *poiein* (*facere*), și, în interiorul acesteia din urmă, din nou între activitatea *practică* – ce se bazează pe o potență anterioară, o capacitate de a face (la Aristotel: *dynamis*) – și activitatea *creatoare*, *energeia*, care precede *dynamisul*. În introducerea la opera despre limba Kawi, Humboldt folosește nu numai cuvintele germane *Werk* (*operă, lucru făcut*) și *Tätigkeit* (*activitate*), ci, în același timp, și pe cele grecești: *ergon* și *energeia*. Pentru mine acest fapt reprezintă o trimitere clară la distincția aristotelică, iar acest punct de vedere este sprijinit și de faptul că la Humboldt apar și alte concepte aristotelice, precum *materie* și *formă*.

Când Humboldt spune deci că limba nu este operă, ci activitate și folosește cuvintele grecești; când el subliniază prin acest fapt că limba ar fi *energeia*, el vrea să spună deopotrivă că se referă la conceptul lui Aristotel. Acest concept trebuie înțeles corect. Aristotel se referă la faptul că există, pe de o parte, activități care sunt „productive”, care produc ceva folosindu-se de o cunoaștere deja anterioară, de un *dynamis*, precum, de exemplu, în cazul producerii de obiecte mereu de același tip pe baza unei tehnici dobândite prin învățare și experiență; că, pe de altă parte, există activități care sunt creatoare și care preced *dynamisul*, deoarece nu se sprijină pe o tehnică deja dată. Avem aici a face deci, pe de o parte, cu activități în care *dynamisul* se află înaintea activității înseși și în care acesta este aplicat în activitate; pe de altă parte, avem a face cu activități care sunt în mod primar activități și care preced propriul lor *dynamis*. Acest lucru înseamnă că la Aristotel se înțelege că ceva creat printr-o activitate creatoare poate deveni, la rândul lui, tehnică și poate fi, astfel, învățat, așa cum se întâmplă acest lucru în poezie sau în arta formativă: ceea ce este element inovator la Leonardo nu este o tehnică învățată, însă elevii lui Leonardo pot învăța ceea ce a fost creat tocmai în sensul învățării unei noi tehnici. În acest sens este dată mai întâi creația, *energeia*, și abia apoi *dynamisul*. Aristotel se referă și la faptul că în domeniul umanului nu există *energeia* absolută, ci aceasta

se arată doar atât cât este necesar pentru ca omul, în ipostaza lui activ-creatoare, să treacă dincolo de ceea ce a învățat. În măsura în care face acest lucru, omul este o ființă creatoare. Pentru Aristotel *energeia* absolută este de fapt Dumnezeu și, astfel, și omul în activitățile lui creatoare este un demiurg.

2.3.3. Când Humboldt afirmă că limbajul este *energeia*, el consideră deci că limbajul este și el o activitate, care, ca și arta și filosofia, nu doar aplică ceea ce a fost învățat, ci creează el însuși ceva nou. La fel trebuie să înțelegem și când el afirmă că nu învățăm de fapt o limbă, ci învățăm să creăm într-o limbă. Aceasta înseamnă că, dintre cele două tipuri de creativitate ale lui Chomsky, doar cea de-a doua ar fi pentru Humboldt creativitate în sens strict, pentru că cea dintâi este doar folosire a regulilor și deci folosire a unui *dynamis* existent deja anterior. Producerea de enunțuri pe baza regulilor cunoscute nu este încă creativitate pentru Humboldt, deoarece nu e vorba la el despre producerea de enunțuri, ci de producerea limbajului însuși.

3.1.1. Limbajul este – ceea ce într-un prim moment poate părea paradoxal – o activitate care creează lingvisticul și noi știm din contactul cu limbajul că este așa, căci avem dovada empirică în acest sens, așa-numita schimbare lingvistică. Schimbarea lingvistică nu este altceva decât permanenta obiectivare istorică a caracterului creator al limbajului.

3.1.2. Nu poate fi subliniat îndeajuns de mult faptul că schimbarea lingvistică apare în utilizarea limbajului însuși. Croce a introdus în acest sens paradoxul generațiilor: dacă am înșirui una lângă alta generațiile în succesiunea lor de-a lungul a două mii de ani, am observa în mod surprinzător că fiecare din două generații succesive este convinsă că vorbesc aceeași limbă. Din contră, dacă am observa două generații care sunt separate între ele de o perioadă temporală mai lungă, ele înseși ar putea constata că nu vorbesc aceeași limbă. Acest fapt înseamnă că schimbarea lingvistică merge mână în mână cu convingerea că vorbim în continuare aceeași limbă. Acest aspect nu poate fi considerat o greșeală a vorbitorilor, ci este tocmai ceea ce este de așteptat atunci când pornim de la înțelegerea faptului că limbajul este *energeia*, iar manifestarea schimbării lingvistice este tot *energeia*.

3.2.1. Cum am subliniat mai sus, Humboldt operează în același timp cu conceptul de structură, chiar dacă nu folosește exact acest termen: el vorbește despre construcția limbii, despre *tipul lingvistic* – nu în sensul de azi –, despre *forma* limbii. La fel, conceptul de *formă* este aristotelic și se corelează cu conceptul de *materie*. Ceea ce este la un anumit nivel formă a unei materii poate deveni, la un nivel superior, materie a unei forme ulterioare. Aristotel înțelege prin aceasta că un copac este deja forma lemnului, dar, la rândul lui, poate deveni materia unui obiect.

3.2.2. Trebuie să fie clar că noțiunea de formă este un concept relațional și un concept care corespunde unei anumite definiții, însă permite diverse aplicări. Așa cum a văzut Steinthal, forma este pentru Humboldt cea care structurează, în opoziție cu materia deja structurată. În ceea ce privește aplicarea, limbajul poate fi formă în mai multe sensuri:

- pentru oameni, limbajul în general este formă a realității extralingvistice; limbajul este cel care structurează, realitatea extralingvistică este cea structurată sau formată;
- fiecare limbă este o formă, iar limbi diferite sunt forme diferite;
- o limbă este, însă, concomitent fenomen real și poate, de aceea, avea și ea o formă, *i.e.* poate fi structurată de o formă configuratoare.

Humboldt se referă prin aceasta la faptul că există o formă a *unei* limbi ca totalitate de principii în raport cu care această limbă este și va fi structurată. Acest ultim uz al conceptului de formă, în sensul de principii de structurare a unei limbi, ar corespunde cel mai bine conceptului nostru de *tip lingvistic*. Humboldt spune că în limbile romanice, de exemplu, *formele* ar fi dispărut de fapt, însă nu *forma*; aceasta, din contră, ar fi rămas păstrată ca principiu activ.

3.3.1. În relație cu conceptul de *energeia*, Humboldt afirmă, mai departe, că limbajul, în toate formele lui, este *energeia*, atât ca limbaj în general, cât și ca vorbire – orice act de vorbire –, precum și ca această sau cea limbă particulară. Este ușor de înțeles cum limbajul în general, ca activitate umană universală, poate deveni *energeia*. Iar în ceea ce privește actele de vorbire, un act de vorbire conține întotdeauna ceva nou, care nu a mai fost spus niciodată până acum, și ar fi nou și doar în

măsura în care este act de vorbire al unui individ într-o situație nouă. Cum poate fi, însă, o limbă particulară *energeia*?

3.3.2. Potrivit conceptelor uzuale, o limbă particulară nu este altceva decât o tehnică istorică a vorbirii. Cu aceasta, afirmația ca o limbă particulară ar fi *energeia* pare a fi contradictorie, deoarece ar însemna că o tehnică nu ar fi tehnică. Cum trebuie să înțelegem acest fapt? Avem convingerea că Humboldt se referă prin aceasta la faptul că o limbă ar fi o tehnică deschisă care face posibilă chiar propria ei depășire. O limbă conține, astfel, posibilitatea de a trece dincolo de ceea ce ea este deja istoric. Limba trebuie înțeleasă ca ceva deja realizat și ca posibilitate de a trece dincolo de ceea ce este realizat, ea nu este doar ceea ce s-a creat în istorie, ci și ceea ce se poate crea cu ea mai departe.

3.4.1. Rezultă de aici următoarele aspecte punctuale:

1. Limbajul este formă ca structurare a altceva și, în același timp, ca principii de structurare a ei însăși;
2. Limbajul este *energeia* în cazul unei limbi particulare în sensul că este concomitent realizare și posibilitate deschisă;
3. Caracterul energetic al limbajului se manifestă în schimbarea lingvistică;
4. Schimbarea lingvistică are loc în folosirea limbajului; nu trebuie să trecem dincolo de limbă pentru a o schimba.

3.4.2. Utilizării limbajului îi aparține, bineînțeles, și înțelegerea, nu doar vorbirea; și înțelegerea trebuie văzută ca fiind creativă.

Aici ar trebui să amintim din nou că, după Humboldt, nu se învață de fapt o limbă, ci se învață a crea într-o limbă. Și în cazul copiilor învățarea limbajului este, în realitate, un fapt de creație. Când un copil aude, de exemplu, propoziția „plouă” [germ. „es regnet”], el o poate interpreta ca și când această construcție înseamnă prezența a ceva în cantitate mare, și apoi, când în jur se află mulți oameni sau mulți pești, poate spune „se umple de oameni” [germ. „es menscht”] sau „se umple de pești” [germ. „es fischt”]¹. Pe parcursul învățării limbii copilul renunță treptat la propriile sale creații și își adaptează limba în funcție de cea a comunității. Nu rareori, însă, astfel de creații se păstrează în cercuri mai restrânse sau mai largi.

În general, în momentul inițial al unei schimbări lingvistice se poate afla nu numai o creație a vorbitorului, ci chiar o creație a ascultătorului, atunci când acesta și urmă reinterpretează ceea ce s-a spus.

4.1. Limbajul se schimbă prin folosirea lui, ceea ce înseamnă însă că uzul limbajului trebuie sau poate să fie, în același timp, folosire și schimbare a limbajului, că, astfel, cele două tipuri de creativitate ale lui Chomsky, înțelese în sensul lui Humboldt, trebuie să coincidă. Cum este însă posibil acest lucru? Este posibil doar în sensul că aceleași fapte ale uzului lingvistic sunt, într-un sens, folosire, în alt sens, din contră, schimbare lingvistică. Prin urmare, sincronie și diacronie, din perspectiva unei limbi, nu sunt de fapt domenii diferite de fapte, ci puncte diferite de vedere vis-à-vis de aceleași fapte. Clarificarea o aduce aici un alt concept fundamental al lui Humboldt, conceptul de *formă*. Tehnica deschisă a vorbirii dată într-o limbă istorică poate stabili diferite niveluri ale formei limbii; după părerea mea, aceste niveluri sunt cele ale normei limbii, ale sistemului lingvistic și ale tipului lingvistic.

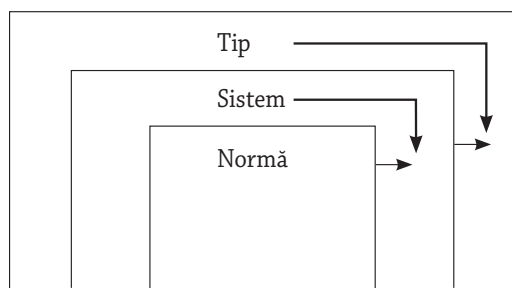
4.2.1. Norma limbii conține tot ceea ce este tehnică realizată deja, indiferent dacă ea este funcțională și în perspectivă obiectivă. Astfel, de exemplu, aspirarea lui /p/, /t/ și /k/ nu este funcțională în germană, însă ea aparține normei tradiționale, „normalității” în limba germană.

4.2.2. Sistemul conține, dimpotrivă, tot ceea ce este obiectiv funcțional, deci toate opozițiile care funcționează într-o limbă. Să rămânem pe terenul foneticii: diferența dintre [p] și [ph] nu aparține sistemului limbii germane, ci celui al limbii grecești vechi. Sistemului îi aparțin toate procedeele active în limbă, de exemplu, procedeele formării cuvintelor. Aici putem stabili clar o trăsătură importantă a sistemului, anume că sistemul nu este realizat în totalitate, ci că el conține și ceea ce este virtual, posibil în limbă, și care poate fi făcut cu ajutorul aceluiași procedee.

4.2.3. Tipul lingvistic conține tipul de categorii și procedee ale unui sistem lingvistic, principiile funcționale ale sistemelor și, tot așa cum sistemul nu este realizat în totalitate în normă, nici tipul lingvistic nu este realizat în totalitate în sistem. El conține de fapt, la fel ca prin

posibilitățile care i-au fost schițate de propriile categorii și procedee, și opoziții funcționale care nu există în sistem la un anumit moment dat, dar care ar fi posibile potrivit aceluiași principii și tipuri de categorii și procedee.

4.3. Raportul dintre aceste trei niveluri poate fi reprezentat în schema următoare:

Acest lucru înseamnă posibilitatea unei mișcări a normei, *i.e.* înseamnă că în normă se creează ceva nou, pe când sistemul existent deja este doar aplicat. Cu alte cuvinte: avem schimbare lingvistică în normă, dar nu și în sistem, sau există diacronie a normei în cadrul sincroniei sistemului. Un raport analog există între sistemul limbii și tipul lingvistic: și aici se poate stabili o mișcare a sistemului în aplicarea tipului lingvistic: deci schimbare lingvistică în sistem, dar nu și în tipul lingvistic, sau diacronie a sistemului în cadrul sincroniei tipului lingvistic.

5.1. În acest sens, schimbarea lingvistică și uzul lingvistic sunt unul și același fenomen, respectiv tehnica vorbirii este, cum am spus, o tehnică deschisă, care include și posibilitatea ca în aceeași limbă să se treacă dincolo de ceea ce, din punct de vedere istoric, s-a realizat deja în acea limbă. Astfel, de exemplu, în *Cours de linguistique générale*, Saussure spune că forme precum *répressionnaire*, *interventionnaire*, *firmamental* aparțin sincroniei limbii franceze, deoarece ele ar putea fi formate în orice moment. În aceste cazuri nu este vorba, desigur, de sincronia normei, a ceea ce s-a realizat deja, pentru că aceste cuvinte nu există încă în franceză. Ele aparțin însă sincroniei sistemului, deoarece sunt cuvinte posibile în franceză, deci cuvinte care, folosind regulile exis-

tente în franceză, ar putea fi create. Doar când aceste cuvinte ar fi fost create într-adevăr (iar Saussure a făcut, de fapt, acest lucru), abia atunci am avea ceva nou, o mișcare a normei, deci o schimbare lingvistică la acest nivel, însă totuși nu o schimbare lingvistică în sistem, pentru că, din punctul de vedere al sistemului, este vorba doar despre aplicarea lui.

5.2.1. Astfel, în italiană există, de exemplu, un verb *giocare*, „a (se) juca” și un diminutiv al acestuia, *giocherellare*, „a (se) juca din când în când sau la modul neserios”. Nu știu dacă în italiană a fost creat deja un verb cu semnificația „a se juca din nou la modul neserios”, însă știu bine cum aș spune eu acest lucru în italiană, dacă ar trebui să o spun, respectiv *ri-giocherellare*, iar acesta ar fi un cuvânt italian foarte bine format. Putem merge și mai departe și putem forma ceva de tipul *rigiocherellamento*, „faptul de a se juca din nou la modul neserios”; de la acest cuvânt am putea, iarăși, forma *rigiocherellamentista*, cu semnificația „cineva care este de părere că este bine să te joci din nou la modul neserios” și am putea apoi forma un adjectiv de la acesta și de la adjectiv un adverb și mereu alte fapte noi în normă, însă în interiorul sistemului italian.

Un alt exemplu: în spaniolă există un procedeu pentru exprimarea viitorului apropiat, în care *ir*, „a merge”, se prezintă ca verb auxiliar împreună cu *a* și cu infinitivul verbului principal, deci *voy a decir*, „voi spune imediat” sau *iba a decir*, „am avut intenția de a spune imediat”. În gramaticile spaniole se poate citi că acest procedeu apare doar la prezent și imperfect. În realitate însă acest procedeu apare ca posibilitate de utilizare pentru întregul sistem verbal, iar unul dintre elevii mei, Wolf Dietrich, i-a stabilit prezența în zece timpuri diferite în textele spaniole.

5.2.2. Același lucru este valabil și pentru domeniul conținutului ca atare, al „formeii interne a limbii”. În limbile romanice, imperfectul exprimă conținutul „inactualitate”, *i.e.* orice limitare a realității acțiunii designate, când este vorba de o acțiune doar presupusă, însă nu reală, precum în franțuzescul *si j'avais de l'argent*, „dacă aș avea bani [însă nu am]”, sau când este vorba de un fapt care depinde de o condiție și, în acest sens, nu este actual, precum, de exemplu, în spaniolă *si tuviera dinero, hacía un viaje*, „dacă aș avea bani, aș face o călătorie”.

Poate fi vorba însă și de o îngădire stilistică a realității lucrului designat: o mamă franțuzoaică îi poate spune micului ei fiu *tu étais méchant, mon petit*, „ai fost rău, micuțul meu”, ea însă vrea să spună „tu ești rău” și folosește imperfectul pentru a arăta că nu spune acest lucru prea serios. În ultimii ani s-a înregistrat în foarte multe părți ale lumii romanice o folosire curioasă a imperfectului, așa-numitul *imperfait préliminaire* („imperfectul jocului”), pe care îl folosesc copiii în împărțirea rolurilor pentru joacă, precum: „eu eram regele, tu erai regina” ș.a.m.d. Faptul la care se referă este, însă, următorul: când ne jucăm, eu voi prelua rolul regelui, tu pe cel al reginei. Această folosire a imperfectului a fost stabilită pentru limba franceză în Belgia, pentru variate forme regionale de spaniolă și în plus pentru dialectele catalane și pentru română. Poate fi vorba despre un fenomen vechi, pentru că în limbajul copiilor supraviețuiesc deseori fenomene foarte vechi; dacă este totuși vorba despre un fenomen recent, el trebuie să fi apărut peste tot în mod spontan, fără să fi existat contacte între, să spunem, copiii belgieni și cei catalani. El este pur și simplu o creație pe baza aceluiași sistem, căci această folosire corespunde exact semnificației generale a imperfectului romanic: este vorba despre ceva ce nu este în întregime real, ci doar un joc.

5.2.3. Încă un exemplu pentru fapte care derivă din reinterprețări. În germană spunem *die Tür ist grün*, „ușa este verde” și *die Tür ist geschlossen*, „ușa este închisă”, sau *die Tür ist zu*, „ușa este închisă”. Cel din urmă exemplu este corelat cu posibilitatea anumitor verbe prefixate (aici *zuschließen*) de a folosi în locul întregului adjectiv verbal doar prefixul. Acest prefix funcționează, însă, în acest caz, exact ca adjectivul *grün* sau ca adjectivul verbal *geschlossen*. Dacă folosim atributiv adjectivul, spunem *die grüne Tür* și *die geschlossene Tür*, iar în vremuri mai trecute se putea auzi și *eine zue Tür*, i.e. *zu*, care funcționează în poziție predicativă ca un adjectiv, a fost reinterpretat ca adjectiv și a fost folosit și în alte locuri așa.

Sau un fenomen material din gramatică: în spaniolă anumite verbe prezintă la conjunctiv, prin dezvoltare fonetică, terminația *-ga*, de exemplu, de la indicativul *dice*, „(el) spune”, conjunctivul *diga*, de la *trae*, „(el) aduce”, conjunctivul *tra(i)ga*. *-G* aparține aici temei verbului, și nu terminației conjunctivului, căci terminația conjunctivului este doar *-a*. Aceste forme au fost însă reinterprețate, în măsura în care s-a considerat că terminația

ar fi chiar *-ga*. Și această nouă terminație a fost folosită chiar și la alte verbe, la care *-g* nu a putut fi motivat etimologic, precum, de exemplu, la *oír*, „a auzi”, cu conjunctivul *oiga* și general popular chiar și la *haber*, înainte cu semnificația „a avea”, cu conjunctivul *haiga*.

5.3.1. Fenomene similare se pot observa și în raport cu sistemul și tipul lingvistic. Astfel, avem în limbile romanice următorul principiu la nivelul tipului lingvistic: determinări interne, deci determinări în însăși unitatea respectivă, apar pentru funcții interne, non-actuale, care nu sunt date prin frază; determinări externe („perifraze”) pentru funcții actuale, relaționale, date prin frază. Deci avem determinări interne pentru exprimarea numărului și genului, pentru că aceste funcții nu depind de frază, determinări externe pentru funcția cazului, comparație și alte funcții care vizează o relație; de exemplu, sp. *padre*, „tată”, cu pluralul „*padres*”, *blanco*, „alb”, cu femininul *blanca*, respectiv cu o determinare în cuvântul însuși, însă pentru genitiv, *del padre*, pentru că acesta vizează o relație cu un alt cuvânt, la fel pentru comparativul *más blanco*, pentru că, din nou, acesta vizează o comparație cu ceva. Acest principiu este valabil pentru toate limbile romanice, cu excepția francezei de azi (care a generalizat ca principiu tipologic determinarea perifrastică externă).

5.3.2. În istoria limbilor romanice observăm acum că, pe baza principiului tipologic amintit, au fost introduse noi opoziții formale pentru masculin și feminin la adjective care în mod original nu cunoșteau aceste opoziții. În spaniola veche se spunea *francés* sau *español* atât pentru masculin cât și pentru feminin, astăzi, din contră, avem pentru feminin *francesa* și *españolola*. Iar la timpurile simple ale verbelor au apărut din nou distincții în forma care, prin schimbarea fonetică, a dispărut, respectiv ar fi trebuit să dispară. Conform legii fonetice a italienei ar trebui ca imperfectul lui *essere*, „a fi”, să fie la singular în mod unitar *era*, ca rezultatul care era de așteptat de la lat. *eram*, *eras* și *erat*, dar în realitate avem azi *ero*, *eri*, *era*, deci trei forme diferite, unde distincția între prima și a treia persoană a fost introdusă, ca să spunem așa, în fața ochilor noștri; în italiana veche persoana întâi era încă *era*.

5.3.3. Fapte asemănătoare se pot observa în toate limbile romanice cu excepția francezei actuale. În franceza actuală a avut loc dezvoltarea inversă: tot mai puține adjective disting masculinul de feminin, pluralul

este exprimat progresiv în afara cuvântului numai prin articol, de exemplu la singular *la maison*, „casa”, cu pluralul *les maisons*, unde marca scrisă -s a pluralului nu se pronunță. Și în cazul verbului avem tot mai multe forme unitare pentru persoane diferite, de exemplu la *je chante, tu chantes, il chante, ils chantent*, unde peste tot se pronunță doar [șât]; distincția nu mai este indicată în verbul însuși, ci în afară, prin pronume. În franceza populară, această unificare internă merge încă mai departe și se poate auzi *j'è* pentru *je suis*, „eu sunt”, sau *j'a* pentru *j'ai*, „eu am”.

5.3.4. Șirul de exemple ar putea foarte bine continua, deoarece aceluiași principiu tipologic îi corespund numeroase fapte, a căror naștere în limbile romanice poate fi stabilită într-un anumit punct temporal sau care, prin folosirea liberă a limbii, mai ales a limbii populare, iau naștere acum, respectiv sunt pe punctul de a se răspândi și de a se generaliza.

6.1. Ce înseamnă toate acestea pentru lingvistica modernă? Ele reprezintă, înainte de orice și în general, unitatea necesară a descrierii și a istoriei: dacă limba este dinamică, ea trebuie să fie prezentată dinamic. Descrierea însăși trebuie să fie o descriere care subliniază și posibilitățile limbii, care ne spune ce este posibilitate deschisă în limbă, ce se poate crea mai departe în limbă. Istoria, la rândul ei, trebuie să privească structurile lingvistice ca dinamice și să arate cum s-a dezvoltat istoric o limbă, ca realizare progresivă a posibilităților ei și, de asemenea, în ce măsură dezvoltarea ei a fost propriu-zis folosire a procedeelelor de structurare și a principiilor care stau la baza procedeelelor.

6.2. Istoria este însă, în acest sens, privilegiată în raport cu descrierea lingvistică din două puncte de vedere. Pe de o parte, descrierea aparține istoriei, ceea ce nu se poate susține și invers. Descrierea unei limbi într-un moment determinat al dezvoltării ei nu este, contrar unei păreri exprimate destul de des, nimic altceva decât o parte a istoriei acesteia. Pe de altă parte, însă, limba ca posibilitate poate fi stabilită mult mai bine în istorie, decât în descriere, căci dovada propriu-zisă pentru existența a ceva ca posibilitate este tocmai faptul că acest ceva se realizează chiar în istorie. Astfel, indicăm posibilitățile limbilor romanice, așa cum am văzut, în istoria lor. Chiar și tipologia lingvistică este în mod fundamental istorică, contrar unei opinii larg răspândite,

pentru că realizarea unui tip lingvistic se stabilește în istorie. Faptele care corespund tipului lingvistic nu au apărut toate deodată, ci au fost mai degrabă create treptat de-a lungul timpului. Pentru limbile române s-a creat un nou tip lingvistic începând cu latina vulgară și faptele care corespund acestui tip se creează și astăzi.

6.3. În acest sens, fiecare limbă este, potrivit esenței sale, un obiect istoric, căci caracterul dinamic al limbajului înseamnă chiar dezvoltarea limbajului și realizarea lui în istorie. Iar în ceea ce privește știința lingvistică, putem reveni, foarte bine, împreună cu Wilhelm von Humboldt, într-un sens nou, la propoziția lui Herman Paul și putem spune: știința lingvistică este *tocmai istorie a limbajului*.

Notă ■ ¹ Pentru traducerea sintagmelor „es menscht” și „es fischt” din germană am încercat să reținem tocmai ideea ilustrată de Coșeriu aici, aceea de creație a unor sintagme impersonale, după modelul „es regnet” (E.F.).

Abstract

Eugenio COSERIU, *Wilhelm von Humboldt and the modern linguistic science*

Keywords: *synchrony; diachrony; history; linguistic structure; creativity; linguistic change*

The article proposes an assessment of Wilhelm von Humboldt's anthropological linguistics in relation to two major directions in the modern science of language, respectively the diachronic structuralism and the transformational grammar. Starting from a critical examination of these trends in the modern linguistics and of several fundamental concepts such as linguistic structure, linguistic change and creativity, the author shows that none of these linguistic directions strictly corresponds to Humboldtian linguistics. In contrast to these approaches, Humboldt's linguistic conception seems to anticipate a dynamic type of structuralism, which is able to explain the dynamicity of language's structures as part of a language history and thus to surpass the synchrony – diachrony dichotomy maintained in the modern linguistics. In the end, the potential of Humboldtian linguistics is exploited and the possibility of distinguishing, at the level of linguistic technique's concrete manifestation, between three further successive levels of system, norm and linguistic type is presented and illustrated through various examples from Romance languages.

Johannes KABATEK

Cristina BLEORȚU

Dincolo de structuralism. Scrisori către Eugeniu Coșeriu și istoria lingvisticii în secolul al XX-lea. Anul 1941 (II)

J. K. – profesor universitar doctor, șeful Catedrei de limbi romanice a Universității din Zürich (Elveția). Este unul dintre cei mai mari promotori ai lingvisticii coșeriene, director al Arhivelor Eugeniu Coșeriu.

În numărul anterior am prezentat primele scrisori din anul 1941, scrise de Ion Pasăre, un prieten de-al lui Coșeriu de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, pe care le-am transcris în cadrul proiectului „Dincolo de structuralism. Scrisori către Eugeniu Coșeriu și istoria lingvisticii în secolul al XX-lea” de la Universitatea din Zürich. În continuare prezentăm o altă scrisoare din acest an, scrisă de același coleg:

C. B. – doctor în filologie, cercetătoare, Universitatea din Zürich (Elveția). Autoare a numeroase articole. Participantă la realizarea unor proiecte internaționale de la Universitățile din Barcelona, Oviedo, Zürich, Iași.

5 Martie 1941

Stai Neneacă

Tocmai mă gîndeam eu eri [ieri], cum să-ți trimît [trimit] scrisoare de 4 pagini, cînd [cînd] obiceiul meu este de a scri [scrie] 8 pagini și iată altă surpriză înregistrată în cursul scrierii prezentei: sosirea vestei dela [de la] tine, așteptată cu multă nerăbdare și

Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 1-2 (267-268), ianuarie-februarie 2022, p. 49-58.

producătoare de nespūsă bucurie. A plecat sârmana pe ziua de 19 II și a mers vreme de 13 zile pînă [până] la mine. Cartea poștală dintre recomandate ai primit-o? Dar scrisoarea dintre prezenta și aceia [acea] colectivă la care mi-ai răspons? Înainte de a-ți răsponde detaliat la scrisoarea ta, țin să-ți spun că rezultatul plebiscitului a fost cel așteptat: 2.018.147 da și vreo mie nu.

Deasemeni [de asemenea] iată programul cîtorva [câtorva] cinematografe din lume:

- Cinema Grecia: *Nu vreau să mor și Stan și Bran, eroi fără voie*
- „ Anglia: *Cînd [Când] felinarele se sting și Adio, d-le Chips!*
- „ Finlanda: *Omul care-a înfruntat moartea*
- „ Polonia: *Istoria se repetă*
- „ Turcia: *Cetatea Tăcerii*
- „ Țările Baltice, program comun, *Copii în luptă cu viața*
- „ Rusia: *Enigma și Problema de rezolvat*
- „ Franța: *Închis pentru renovare*
- „ Ungaria: *Bestia Umană*
- „ România: *Nu sîntem [suntem] singuri*
- „ St. [Statele] Unite: *Venirea cu flota etc., etc., etc.*
- „ Asia: *2 inimi într-un vals etc*
- Poetul tripartit: *3 fetițe dulci*
- „ Londra: *Totul se petrece noaptea*
- „ Italia: *Iluzia cea mare.*

Acum am să-ți răspond la scrisoarea ta, la cele ce se poate, rămînînd [rămânînd] ca de altele să mă ocup după asta, într-o scrisoare viitoare. „Idealisul meu scripturistic mă face să schimb direcția” bine zici amice. Mă uit la mine, cu cîtă [câtă] scîrbă [scârbă] îți scriu unele fleacuri, darmite [darămite] tu. „M. e om de treabă” știam și eu asta, dar acum știi mai multe. Ivănescu a tot promis că-ți scrie și a primit veștile dela [de la] tine. E foarte ocupat și nu chiar tocmai sănătos. Adresa lui de-acasă este: Iași, str. dr. N. C. Paulescu.

De ce te miri că din raportul meu „destul de complet” lipsește „inexplicabil caz” Caraman? Vor fi lipsind mulți. Eu nu mai țin minte cum suna raportul, dar C. lipsea fiindcă nu va fi intrat în ordinea de idei de acolo. Anul acesta predă *Morfologia l. v. sl.* [limbilor vechi sla-

ve], în continuare adică, conjugarea, pe care o începuse deja anul trecut. E mult mai ușor ca declinarea. Apoi *Istoria lit. [literaturii] rusești dela [de la] origini și până azi*, la care nu prea am note bune și *Paleografie*, chestii frumoase și foarte simple. C. e democrat curat. E antigerman, probabil din simpatie pentru țările slave ocupate de Nemți. E pentru „studentul la carte”. În ultima vreme observ mare răceală față de mine. De altfel m-am răcit și de Pascu, din multe

Stai Seneai
5. Martie 1914

Te-am mai văd gândeam eu că, cum să-ți trimit
scrierile de 4 pagini, când obiceiul meu e să de
scriu 8 pagini și încă alte surse de înregistrare în
cursul scrierii prețuite: scrierile vechi dela tine,
astfelate cu multe născuturi și producătoare de
rețineri breușne. Aplicat să-mi scrie pe jumătate
de 10 și a mers scrierile de 13 zile până la mine. Că
prețuite de la recomandări ai făcut? Dar scrierile
de la prețuite și acia colectarea la care mi-ai
rețineri? Trăiește de a-ți răspunde detaliat la
scrierile ta, ține să-ți scrie în regulă
probabilității a fost călăstărit: 2.018.147 de și scrierile
de la mine sânt programul citirea cunoscută de
București: Mi trimit să scrie și din și din scrierile
" Anglia: Cănd plămăde se sting și Adia d. b. Chipp
" Finland: Cănd con-a a scrierile noastre
" Polonia: Istoria se repetă
" Turcia: Cănd Turcia
" Târlă Băltă, (propun comun) Cănd de la ține a scrie
" Rusia: Cănd și Problema de repetat
" Franța: Cănd pentru scrierile
" Ungaria: Cănd Unione
" România: Nu scrierile singuri
" St. Vint: Cănd cu flet, Etc, etc, etc.
" Anu: 2 scrierile de un val
" Partul tripartit: 3 scrierile dulci
" Londra: Cănd scrierile noastre etc
" Italia: Cănd scrierile noastre

motive. Închipuie-ți cât [cât] de indignat am fost lăuntric când [când] P. a făcut pe spinarea mea strașnică morală colectivă p. [pentru] că nu cetim [citim] pe Philippide, iar eu tocmai atunci terminasem de-nvățat pagină cu pagină, primele 200 pagini din vol. II *O.R. [Originile românilor]*, după sfatul lui Ivănescu și le știam bine. Totul pentru un fleac de nimica, dar P. știe anticipat că Ph. nu-i cunoscut.

Însărcinările pe care mi le dai, [cuvânt șters] în legătură cu scrisoarea dela [de la] și pentru tatăl tău, Ciocan, bibliotecă, secretar etc. le voi executa de-ndată în măsura posibilităților.

Mă feliciți pentru examene, dar n-ai pentru ce. E lucrul cel mai simplu posibil. Îmi era jenă să văd trecând [trecând] o sesiune și atîta [atîta] tot. „Cred c-aș face și eu la fel.” Stai jos! C-ai face ceva, o știm, dar nu la fel. Stai jos zic. Tot ce fac eu e ridicol cel puțin 50%.

În ce privește italiana, e cursul pe care-l urmez cu cea mai multă plăcere. Sînt [Sunt] printre primii, însă atîta [atîta] tot. Ștefan nu urmează aici; poate la Institut. Nu știu dacă sîntem [suntem] prieteni.

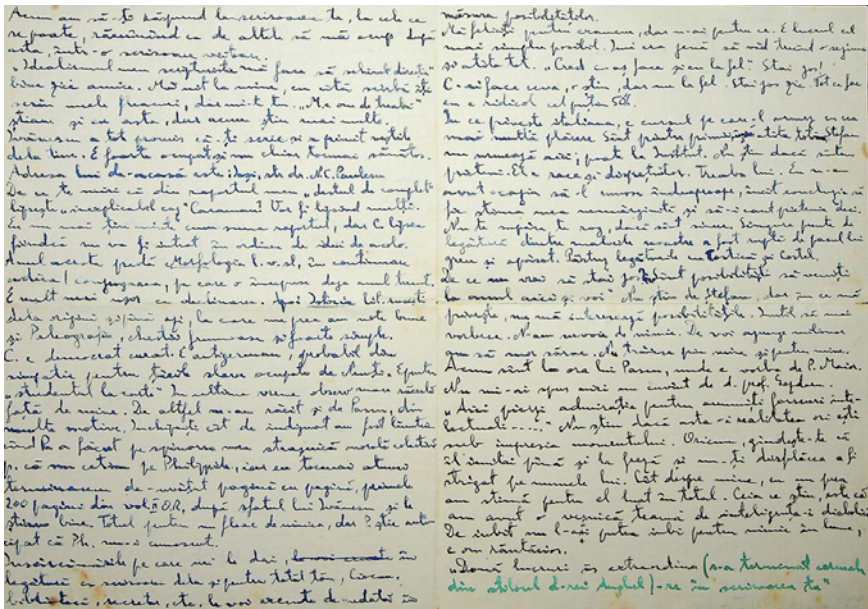

El e rece și disprețuitor. Treaba lui. Eu n-am avut ocazia să-l cunosc îndeaproape, încît [încât] concluzia să fie stima mea nemărginită și să-i caut prietenia deci.

Nu te supăra, te rog, dacă sînt [sunt] sincer. Singura punte de legătură dintre malurile noastre a fost ruptă de pasul lui greu și apăsător. Păstrez legăturile cu Costică și Costel. De ce nu vrei să stai jos?

„Sînt [Sunt] posibilități să veniți la anul aici și voi.” Nu știu de Ștefan, dar în ce mă privește, nu mă interesează posibilitățile. Inutil să mai vorbesc. N-am nevoie de nimic. De voi ajunge milionar am să mor sărac. Nu trăiesc prin mine și pentru mine. Acum sînt [sunt] la ora lui Pascu, unde e vorba de P. [Petru] Maior. Nu mi-ai spus nici un cuvînt [cuvânt] de d. [domnul] prof. [profesor] Găzdaru.

„Aici pierzi admirația pentru anumiți farisei intelectuali...” Nu știu dacă asta-i realitatea ori ești sub impresia momentului. Oricum, gîndește-te [gândește-te] că îl imitai pînă [până] și la freză și nu-ți displăcea a fi strigat pe numele lui. Cît [cât] despre mine, eu nu prea am stimă pentru el luat în total. Ceia [ceea] ce știu, este că am avut o veșnică teamă de inteligența-i diabolică. De iubit nu l-ași putea iubi pentru nimic în lume, e om răutăcios.

„Două lucruri îs extraordinare:” — (s-a terminat cerneala din stiloul d-rei Anghel) cu scrisoarea ta — bancurile (savuroase) și ideia [ideea].

În privința bancurilor, n-am de loc [deloc] memorie. Dacă ți-au plăcut așa mult cu ade-vărat, îmi pare rău că nu mi le amintesc pentru a le repeta tonul. Dar ce privește ideia [ideea], am fost sigur c-o să-ți placă (mi-a luat stiloul și acum scriu cu al Fetiței) și pentru a ei săvârșire [săvârșire] umblat-am zile multe.

O să mai fac de astea, dar trebuie timp. Dacă aș face-o acum, ar însemna să primești prezenta cu o săptămână [săptămână] mai târziu [târziu].

Îmi înșiri laturile activității tale. Știi bine că eu te socot capabil de lucruri mari, chiar extraordinare pentru altul. Partea proastă este că studiile tale, te vor depărta și mai mult de noi, care rămânem [rămânem] inculți și pierdem vremea zadarnic.

„Păzește-l pe Ștefan de fete, te rog. Îs moartea lui.” În orice caz mie nu-mi poți da însărcinarea asta. Îl cunoști bine pe Ștefan. Acele cuvinte din scrisoarea trecută scrise de el, au fost aruncate cu cea mai mare grabă. L-am smuls nepoliticos dintre două fete. Ca răz bunare m-a lăsat cu una din ele, lovindu-mă astfel la partea moale, căci știi tu că mie nu-mi plac cunoștințele de prima oră. Mă voi interesa de însărcinările date cu privire la cursuri. Îs greu tare de îndeplinit. Îți

bancurile (savuroase) și ideea.
 În privința bancurilor, n-am de loc memorie. Dacă ți-au plăcut așa de mult cu ade-vărat, îmi pare rău că nu mi le amintesc pentru a le repeta tonul. Dar ce privește ideea, am fost sigur c-o să-ți placă (mi-a luat stiloul și acum scriu cu al Fetiței) și pentru a ei săvârșire [săvârșire] umblat-am zile multe.
 O să mai fac de astea, dar trebuie timp. Dacă aș face-o acum, ar însemna să primești prezenta cu o săptămână [săptămână] mai târziu [târziu].
 Îmi înșiri laturile activității tale. Știi bine că eu te socot capabil de lucruri mari, chiar extraordinare pentru altul. Partea proastă este că studiile tale, te vor depărta și mai mult de noi, care rămânem [rămânem] inculți și pierdem vremea zadarnic.
 „Păzește-l pe Ștefan de fete, te rog. Îs moartea lui.”
 În orice caz mie nu-mi poți da însărcinarea asta. Îl cunoști bine pe Ștefan. Acele cuvinte din scrisoarea trecută scrise de el, au fost aruncate cu cea mai mare grabă. L-am smuls nepoliticos dintre două fete. Ca răz bunare m-a lăsat cu una din ele, lovindu-mă astfel la partea moale, căci știi tu că mie nu-mi plac cunoștințele de prima oră.
 Mă voi interesa de însărcinările date cu privire la cursuri. Îs greu tare de îndeplinit. Îți voi scrie în curând de fiecare în parte, când voi fi în măsură cunoașterea.
 În orice caz ai face și bine dacă m-ai înștiința de primirea acestor mesaje, pentru că eu nu pot să scriu bancurile dragostei sau săvârșirea ta de fete.

voi scri [scrie] în curînd [curând] de fiecare în parte, cînd [când] voi fi în măsura cunoașterii.

În orice caz ai face f [foarte] bine dacă m-ai înștiința de primirea acestei misive printr-o c. p. [carte poștală]. Crede-mă că împrumut bani a-ți trimite vestea de față!

Cu dragoste
Ion

Notă ■ ¹ Trebuie să precizăm că s-a păstrat ortografia din scrisoare; pe alocuri s-a pus între „[ ]” forma literară sau s-au folosit aceste paranteze pentru transcrierea abrevierilor.

Abstract

Beyond Structuralism. Letters to Eugenio Coseriu and the history of linguistics in the 20th century. Year 1941 (II)

Keywords: *Eugenio Coseriu; letters; history of linguistics; Romanian*

This paper presents one letter in Romanian, from 1941, from the project „Beyond structuralism”. *Letters to Eugeniu Coșeriu and the History of Linguistics in the 20th Century* from the University of Zurich. Our purpose is to contribute to the history of Coserian linguistics.

Eugen MUNTEANU

Jurnal epistolar jenaez 1999-2001 (II)

E.M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „A.I. Cuza” din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide” din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997); *Introducere în lingvistică* (2015); *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum” (2009-2015, 15 volume) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milesco” a Vechiului Testament (2016, 2060 p.). A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

Jena, joi, 22 aprilie 1999. Iubiților, guguștiucilor, cum mi-ați făcut voi mie surpriză să îmi dați telefon pe nepusă masă! Îmi imaginez cum ați complotat, cum ați polemizat și ați ticluit. Presupun că Dinu a fost cu inițiativa! Mare lucru nu am apucat să vorbim, dar m-am bucurat foarte mult. Dacă o mai faceți vreodată, încercați mai târziu, poate este mai ieftin din România încoace, după ora, să zicem, 22. Interesați-vă la poștă despre tarife. Dacă la poștă este închis, ați putea suna din centru, de la hotelul Traian sau de la Uniunea, unde sunt cabine automate. Dar mai bine lăsați pe mine, că e mult mai comod, vă sun din cameră sau de la colțul străzii. Nu am apucat să te întreb nimic nici despre mersul concursului meu de profesorat, nici dacă ai mai luat ceva bani de la Lupescu pentru cărțile noastre. Te voi suna eu peste două-trei zile.

Și acum, pe scurt, povestea zilei de azi: rămăsesem în scrisoarea deja expediată la plecarea din casă spre întâlnirea cu Wolfgang Dahmen. L-am găsit tocmai traducând în computer cele două certificate (de naștere, al lui Dinu și de căsătorie, al nostru), le-a și legalizat cumva cu propria ștampilă de serviciu. A apărut apoi

Partea I vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 1-2 (267-268), ianuarie - februarie 2022, p. 59-76.

Frau Siegemann, directoarea actuală a Institutului, apoi și profesorul Grimm, specialistul în literatură franceză și amic al lui Wolfgang. Am discutat îndelung, mai pe nemțește, mai pe franțuzește, despre problema școlii lui Dinu, mai mult cumva teoretic decât în plan concret. După părerea ei, a doamnei Siegemann, cum vă spuneam, titulara disciplinei de didactică a limbilor romanice, lui Dinu i-ar trebui trei luni de frecventare a unui curs particular intensiv de limbă germană, după care nu ar mai avea nicio problemă de integrare într-o clasă normală. Sunt mai multe licee în Jena (*Gymnasien* în nemțește), toate de stat și toate gratuite, cu opțiunea pentru secțiunea umană sau reală, cinci-șase ore pe zi, deci cam cum este și pe la noi. Din clasa a noua, elevul își alege o a treia limbă sau latina. În afară de asigurări că totul va merge bine, cu altceva mai concret nu m-am prea ales din discuția cu doamna Siegemann. Trebuie să mai sondez. Frau Sattler, secretara, se arată inimoasă, dornică să mă ajute. Până la urmă, va trebui să merg într-o vizită la un *Gymnasium* anume, să vorbesc cu un director.

Wolfgang Dahmen mi-a oferit o invitație la o întâlnire, marțea viitoare, la ora 7 seara, într-un restaurant, o întrunire a unei societăți româno-germane, patronată de un anume doctor Röhlinger, primarul orașului. Acolo, poate, voi afla mai multe, doar că Dahmen nu vine, așa că va trebui să mă descurc singur, cu neîndemânarea și cu germana mea. Frau Siegemann mai zicea că, din punct de vedere legal-administrativ, nu ar fi nicio problemă, școala e universală și gratuită pentru toată lumea. Ca să nu plătim un profesor privat de germană, va trebui să o fac eu pe profesorul, voi amândoi ați putea începe intensiv cu manualul, eventual cu ajutorul fetei care a mai făcut la Iași niște lecții cu Dinu. Trebuie să vă concentrați pe chestia asta, altă cale nu există, măcar două ore de germană pe zi, apoi încercați să vorbiți între voi pe nemțește. Când ne vom reuni, acasă sau aici, vom face lecții împreună. O chestie mai îmbucurătoare: cursurile școlare încep în landul Thuringia la 6 septembrie, ceea ce înseamnă că șederea mea acasă va fi un pic mai lungă, dar, repet, apucați-vă imediat de germană cu orice sacrificiu și efort, eventual chiar la Centrul Cultural German, se află aproape de Universitate, chiar lângă căminele Pușkin, la bulevard. Folosiți la maximum aceste luni care au mai rămas. Dragă Dinu, examenul de maturitate și limba germană să îți fie țintele prioritare! Mai renunță puțin la joaca pe computer și fă aceste eforturi! Răsplata va fi, te asigur, înzecită.

După ce am expediat a doua scrisoare, am căutat, după indicațiile lui Frau Sattler, un magazin alimentar mai ieftin, cam de nivelul lui Ed. L-am găsit în cele din urmă, într-un cotlon, nu departe de locul unde stau, dar nici foarte aproape. În fond, e cam aceeași distanță ca până în centru, dar e cel puțin mai ieftin, cu reducerea corespunzătoare a calității alimentelor. Mă voi duce mâine-poimâine cu o valiză mică pe rotile, să-mi refac aprovizionarea. De comparat prețurile: în centru, 1 kg de ceapă era 2,90 DM, aici este 1,60 DM, usturoiul pe care eu am dat 3 DM (patru căpățâni), aici costă 1,49 DM etc., etc. Problema e că, neavând congelator, carne nu pot lua decât pentru consumul imediat. Poate săptămâna viitoare, când voi coborî la camera 3, voi avea și congelator. Ca să economisesc, ar trebui să îmi gătesc o dată pentru mai multe zile, supe, ciorbe, ghiveciuri, varză, tocăniță de cartofi etc. După aceea am mers la poștă să lămuresc problema contului bancar. Amabilă, madama care a primit sarcina să se ocupe de mine spune că a scris din nou șefilor din Leipzig să-mi deschidă contul, iar cartela magnetică o să mi-o dea mai târziu, când voi primi permisul de ședere pe un an. Deocamdată, am doar un card provizoriu. Ar trebui să mai fac încă un drum la serviciul pentru străini, ca să duc o copie după contract, care nu era gata prima dată. Toate aceste umblături și tracasări mă deprimă foarte tare, ca și la Paris, în primul an, până am

Biblioteca universitară din Rosensaal

priceput mecanismul. Birocrația asta e o mașinărie anume făcută parcă să îți stoarcă nervii, să îți epuizeze energiile și să facă să-ți piară cheful de viață. În drum spre casă, am vizitat și Rosensaal, sala de lectură istorică a bibliotecii universitare, o clădire veche, învecinată cu clădirea principală a Universității. Mi s-a părut sobră și cam sărăcuță, pe rafturile libere erau doar cărți în nemțește și un stand de presă curentă, unde am răsfoit *Le Monde* de ieri.

Toată această după-amiază de alergătură și umblătură m-a deprimat îndeustul. Tocmai intrat în casă, telefonul vostru m-a remontat enorm. Se auzea atât de bine, parcă vorbeam din camera alăturată! După alte câteva ore de lectură, alternată cu moșăială și privitul la televizor, am mâncat ultima porție de varză călită, cam în silă, fiindcă m-am cam săturat. Unde mai pui că era și foarte acră, storsesem trei lămâi într-însa!

Ma chère, je dois te parler de mes angoisses, parce que, en fait, j'hésite beaucoup devant la grande décision qui nous attend. Ce qui me met le plus mal à l'aise, c'est la rupture presque tragique qui vous attend, toi et notre fils. Je me demande toujours si vous serez capable de vous adapter sans trop de traumatisme à cet environnement plutôt hostile en ce qui concerne la langue. Moi-même, bien que je n'ai pas beaucoup d'expérience, je résiste au prix de grands efforts. Je veux dire qu'ici, à Jéna, il n'y a pas la vie diverse et cosmopolite de Paris, ça sera comme nous serions absolument seuls, seulement nous trois, sans amis, sans distractions, seulement avec la présence de l'autre. Et je ne peut pas m'arrêter de me demander: à quoi bon? Pourquoi se rompre de notre milieu natif? Et c'est toujours moi-même qui me réponds: ça serait d'abord pour toi, afin que tu puisse profiter du congé sabbatique que je que je t'ai promis et que tu le mérites. Ensuite, ce serait pour notre fils l'occasion de voir et d'expérimenter un autre monde. Rien ne pouvait nous empêcher d'abandonner à la fin de la première année et de rentrer chez nous, si nous trouvons que nous ne nous sentons pas bien. Et pourtant, l'inquiétude persiste et me devore.

Nu mai spun că trăim vremuri atât de tulburi și de nesigure. Ca să nu uit! Te rog să procuri manualele românești pentru clasa a noua, secția umană, neapărat, pentru ca să îl medităm pe Dinu aici, ca să își dea, eventual în vacanță, și examenele de clasa a noua românească. *Je t'implore que tu lisses très attentivement, toi seulement, les phrases écrites ci-dessus en français et me rassurer pour m'encourager avec l'optimisme et la détermination qui te caractérisent.*

Jena, vineri, 23 aprilie 1999. M-am trezit la 10.30, după ce am citit din memoriile lui Pușcariu până pe la 4 dimineață. Sunt într-o stare sufletească mai bună, mai echilibrată, după neliniștile de ieri. Am hotărât să nu mă mai îndoiesc. Vom veni toți trei și gata! Nu are cum să nu iasă bine. Porunca numărul unu ar fi să vă apucați de învățat germană intensiv, și cu și fără profesor. Cât de puțin veți crede că ați progresat, tot va fi ceva. Mi-am făcut ordine printre hârtii și pe largul birou. Întrucât dosarele cu cele două articole de filologie românească pe care mi-am propus să le termin (despre Miron Costin ca traducător al lui Toppeltinu și terminologia filozofică românească actuală) au rămas în bagajele de la Paris, de aceea mă voi apuca de redactarea (de fapt, de terminarea, căci este deja început) studiului introductiv la Renan, micul tratat despre originea limbajului. Înainte de a pleca spre Institut, sper să primesc scrisoarea voastră. I-am scris o scrisoare separată lui Dinu, un supliment la fluxul epistolar principal, și o iau cu mine ca să o expediez. Mă voi întâlni și cu Dahmen. Amănunte vă voi da la întoarcere.

Iată: după trei ore, mă apuc să scriu imediat, deși sunt flămând, ca să nu îmi pierd avântul și inspirația. Pe drum m-am gândit doar la voi. De fapt, când nu mă gândesc la mine, la voi mă gândesc. Sunt din ce în ce mai mulțumit, fiindcă blestemata de limbă germană cedează în fine asalturilor mele și își deschide, în sfârșit, porțile. De fapt, ce știu eu din cărți e una, iar pășăreasca vorbită curent este altceva, o variantă mult mai simplă. Mă amuz cu mici exerciții de pierdere în peisajul lingvistic theutonic, ticluind în gând mici dialoguri, pe care le pun apoi în practică cu trecătorii, vânzătoarele, bibliotecarele. De obicei, exercițiul nu îmi reușește perfect, după primele replici, cele ticluite se pierd pe drum, mă împotmolesc și conlocutorii își dau imediat seama că sunt străin. M-am hotărât să iau taurul de coarne serios. Am luat de la bibliotecă o gramatică explicată și un bun manual practic, iar ceea ce vă sfătuiesc pe voi să faceți voi face și eu: două-trei ore de studiu serios și sistematic zilnic, ca o gimnastică mentală obligatorie. Așa să faceți și voi! *Unbedingt! Ich liebe sie beide. Ihr seid meine ganze Welt. Ich kenne keine weitere Alternative. Liebt ihr mich?* Să traduceți neapărat ce am scris aici!

Alte înfăptuiri ale ieșirii de azi. Nu a mai găsit-o pe Frau Sattler în secretariatul ei din Humboldtstrasse, o ștersese acasă, fiind vineri. Peste drum, în clădirea principală de pe Botzstrasse, nu o mai prind decât pe Victoria Popovici. Dahmen plecase și el spre casă, la Bamberg. Îmi spusese că, în week-end se va duce să se distreze cu cumnatu-său, la Praga. Victoria a ră-

mas pe loc cu consemnul să primească ea azi și mâine pe elevii de liceu care, eventual, vin să se intereseze de română, căci zilele astea este un fel de târg al ofertelor didactice pentru elevi. Iar Victoria nu știe nici ea cum să facă să plece și ea, la bărbatu-său, la Köln. În discuția cu ea, am înțeles că ar fi mai bine să îmi închiriez un apartament cu două camere, altfel vom avea greutăți la poliție, cu acordarea vizei voastre. Trebuie totuși să mă interesez la *Ausländerbehörde* dacă cerința asta este *gesetzlich ganz nötig!* O voi ruga luni pe Frau Sattler să telefoneze ea la serviciul pentru străini ca să afle ce și cum. Victoria își va cumpăra săptămâna viitoare mobilă la mâna a doua și voi încerca să învăț câte ceva din experiența ei. Ea este de părere că, oricum, ar fi infinit mai convenabil așa, decât să-ți iei o cameră sau un apartament gata mobilate. Voi mai vedea, voi studia toate variantele!

Între timp, am priceput mecanismul cu expedierea scrisorilor prin poșta Universității: există o casetă în *Botzstrasse*, unde se pun și se iau scrisorile, așa că mă voi cam lipsi de serviciile, oricum binevoitoare, ale madamei Sattler. După aceea, am coborât spre bibliotecă și am făcut safteaua cartelei electronice, care are o dublă funcțiune: pentru fotocopiatoarele, aflate peste tot în spațiul universitar, și pentru bibliotecă. La bibliotecă, sistemul de împrumut electronic nu este încă pus la punct, așa că, deși ai cartelă, tot trebuie să faci fișe. Am deja împrumutate vreo 10 cărți. Cât privește fotocopiatul, după introducerea cartelei și formarea numărului secret (al meu este 1953, ghici ce?), ai de ales între două opțiuni: 1 *Dienst* sau 2 *Privat*. La sfârșitul semestrului, primești nota de plată. Firește că eu aleg opțiunea *de serviciu*. Semnătura finală o dă șeful de catedră, adică Dahmen. Același lucru aș putea să îl fac și cu telefonul, care se află în fața mea, pe birou, dar nu pot abuza! Până acum nu am folosit decât linia *privat*, dar din când în când o voi folosi și pe cea de serviciu, deși noi vorbim chestii privatissime și povești, în fine, ne mai înfruptăm și noi, cu măsură, din banii robacelui contribuabil german. M-am văzut azi și cu un alt coleg, profesorul Monjour, mai tânăr decât mine, cu care am schimbat câteva cuvinte pe franțuzește, este specialist în filologie franceză veche, dacă am înțeles bine. Îmi pare cald, binevoitor și simpatic, intuiesc că ne vom înțelege bine. Am urcat apoi dealurile spre casă pe căldură, numai că mi-am pus deja mână scurtă și nu mai transpir. Cam atât deocamdată. Mă duc să-mi pregătesc ceva de mâncare: niște orez Uncle Ben's cu... slănină. Altceva nu prea mai am la îndemână.

După aceea, la lucru, intensiv Deutsch! Și ca să nu uit să menționez și lucruri mai serioase, mă mai bucur că am găsit la bibliotecă două cărți foarte importante pentru documentarea la tema „lingua adamica”, de care sunt preocupat de la o vreme: *Turnul Babel* al lui Arno Borst și cele două volume masive începute de la Paris, editate de Joachim Gessing și de Wolfert von Rahden, cu titlul *Theorien vom Ursprung der Sprache*. Le voi împrumuta la momentul potrivit, acum nu prea am timp de lecturi serioase și aprofundate. Am avut o lungă discuție la telefon. Am făcut-o pe opțiunea de serviciu. Vom vedea la sfârșit ce va ieși, cât va trebui să plătesc. În sfârșit, la rezidență, am cunoscut-o pe vecina mea, Freulein Larciprete, după ce o săptămână ne-am ocolit unul pe altul cu dibăcie. Cred că ea a făcut primul pas către ritualul prezentărilor. Tocmai mâncam (orez cu câteva fâșii de slănină, delicios, dar, din păcate, fără o berică alături, cum mă obișnuisem. Am tăiat berea din meniu din rațiuni de siguranță financiară – finanzielle Sicherheit!), când vecina a intrat în bucătărie, chipurile să bea apă. O cheamă Larciprete, are vreo 25-27 de ani, e înălțuță, frumușică, doctorandă în matematică. În afară de ceva engleză, nu știe altă limbă în afară de italiana nativă. M-am prezentat, i-am cerut scuze dacă o deranjez noaptea umblând să fumez la bucătărie și că, fără să îmi dau seama, i-am băut din frigider o cutiuță cu suc, confundând-o cu ale mele. A șters-o repede în camera ei. Vorbește mereu la telefon pe italienește. Cam la atât s-a rezumat dialogul nostru de întâmpinare, purtat în englezește. În harababura de limbi din capul meu, amestecam frecvent cuvinte nemțești în engleza mea mulțumitoare, învățată în liceu. I-am spus că, dacă îi vine mai ușor, poate să îmi vorbească în italiană, limbă pe care o înțeleg, iar eu să îi răspund în engleză. S-a mirat de câte limbi știu: română, franceză, germană, engleză, italiană! Nu i-am mai spus de latină, greacă, rusă...

Acum mă apuc de studiu. Voi citi manualul împrumutat. Urmăresc însă mai întâi știrile, ca să văd ce s-a întâmplat cu propunerea din timpul nopții a lui Miloșevici că ar accepta trupe ONU în Kosovo. Azi-noapte, pe la 3, emisiunea TV Belgrad s-a întrerupt sub bombardamente, chiar pe transmiterea unui interviu cu Miloșevici. Este un canal, *Vox*, care transmite în direct sau în reluare dezbateri politice importante. Deunăzi, am asistat la marea sesiune a Bundestagului, în noua clădire renovată a Reichstag-ului din Berlin. Acum urmăresc în reluare ședința festivă de la Washington, celebrând aniversarea celor 50 de ani de NATO. Toată lumea bună e acolo: prim-miniștrii vorbesc pe rând, dau asigurări de pace și democrație.

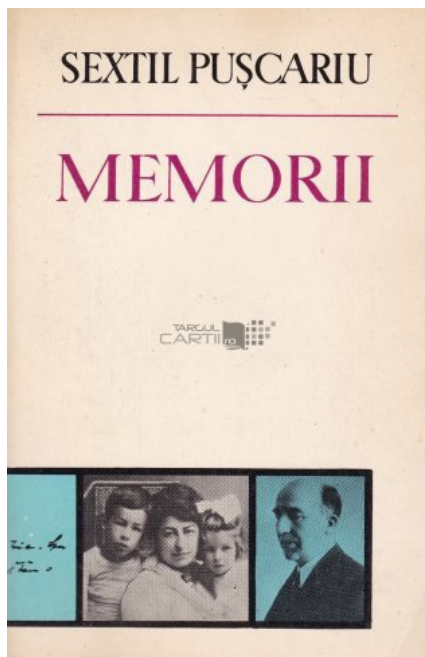
Dușmanii definiți: naționalismul, intoleranța, totalitarismele de tot felul, fundamentalismul religios. Valorile impuse și propuse: democrația, drepturile omului, toleranța, cooperarea, federalismul. O idee câștigă teren impresionant: unitatea globală implică federalism, care presupune că națiunile existente trebuie să se îmbine cu regiunile autonome și cu minoritățile. USA și Germania, state federale, sunt susținători înfocați ai ideii. Franța, centralistă prin definiție, e mai puțin entuziastă. Acum stai și socotește unde ne aflăm noi cu: 1. ortodoxismul nostru destul de bășos; 2. naționalismul nostru răspândit și visceral; 3. teama noastră de deschidere și descentralizare; 4. obsesia primejdiei maghiare; 5. ca să nu mai vorbesc de sărăcie și de nivelul de educație din ce în ce mai scăzut al maselor!

Toporașii culeși pentru tine răspândesc mireasmă. Mă duc să le schimb apa. După somnul de amiază, programul a fost: două ore Deutsch intensiv, alternat cu practica auditivă la TV. Cina de la miezul nopții: trei-patru feliuțe de slănină cu usturoi, Blaukäse, un fel de Bleu d' Auvergne. Patru feliuțe de pâine prăjită este mult? Nu cred. Acum, până la culcare, citesc ultimele capitole din memoriile lui Pușcariu, parcurse rapid, pe sărite.

Jena, sâmbătă, 24 aprilie 1999. Deși culcat foarte târziu, pe la 4.30 dimineața, după ce am urmărit un lung documentar cu imagini de arhivă privind devenirea postbelică a Europei, de la sărăcia și foamea anilor imediat postbelici, cu planul Marshall, cu boomul economic din anii '60-'70, m-am trezit speriat pe la 10, la hodorigitul prin baie al domnișoarei Larciprete și am întreat-o pe franțuzește: *Oui, oui, il y'a quelqu'un?* După o oră de germană pe manual, plec voios cu valijoara cu rotile la cumpărături. Magazinul Norma, un fel de Aldi din vest, mai ponosit, nu așa strălucitor ca cel din centru, nici oferta așa de variată, la vreun kilometru de mine, dar peste dealuri și vâlcele, în acest cartier accidentat și patriarhal, cu vilișoare cățarate pe piteni și grădinițe înverzite, cu flori, mai ales lalele și violete presărate fără geometrie, nu la modul franțuzesc, artistic. Imprudent, mi-am încărcat peste poate valiza și m-am cam spetit, împingând și trăgând-o la deal. Precaut pentru spinare, am făcut drumul lent, în aproape o oră. Cele două etaje ale casei le-am parcurs de patru ori, câte puțin. Demoazela Larciprete trebăluiește prin bucătărie, fierbe niște legume, două ouă și paste făinoase. Dacă mă uit prin frigider, aș putea spune că nu prea mănâncă seara, doar un iaurt. Scurtă conversație despre vreme, coabitare etc. O las să-și termine treaba și mă apuc eu apoi de sortat și așezat marfa și să-mi pregătesc niște

cartofi. Toată târguiala m-a costat 40,39 DM. Îți trimit, ca să vă informați și amuzați, chitanța, mai primitive, căci nu scrie și articolul. Pe dos am scris eu lista articolelor. Transformă în lei și scrie-mi dacă la Iași ai fi plătit mai mult sau mai puțin. Nu am mai avut răbdare să-mi fac cartofi prăjiți, așa că am mâncat niște piure făcut repede, mai fad decât cel de la Paris, cu o pulpă de pui, gata friptă și încălzită la cuptor, apoi am preparat o oală de varză pentru zilele următoare. Am acrit-o cu zeamă de lămâie cam prea tare. Afară s-a întunecat, este ora 16, plouă și tună. Am terminat treaba, mă pun să urmăresc în direct ședința de lucru NATO de la Washington, care mă interesează mult. Îmi reprim dorința de a pune mâna pe telefon să văd ce faceți. Stau lungit în pat, că efortul cu aprovizionarea dă semne îngrijitoare, spatele îmi este cam amortit și mă cam înțeapă.

Citesc *Memoriile* lui Pușcariu, anii '20, când era membru în delegația română condusă de Titulescu, la Societatea Națiunilor de la Geneva, ani fructuoși pentru diplomația românească și cam ultimii în care România a mai contat în istorie din acest punct de vedere. Povestea curge din scrisorile aproape zilnice scrise soției în țară, numită *puiuțul*, *negruța* și alte asemenea dragălaşenii. Recunosc clar aici modelul clujean practicat și de raposatul Papahagi: activism, gesticulație în stânga și în dreapta, relații, tenacitate, într-un cuvânt a ști să îți vinzi marfa, atât cea personală, cât și cea națională, notorietatea publică reflectată asupra operei științifice și prestigiul operei asupra staturii publice, cu câștig îndoit și reciproc, un meșteșug pe care, recunosc, nu îl cunosc, recepții, ședințe diplomatice, întâlniri, mese la restaurant, călătorii, totul pe picior diplomatic. Un profesor universitar era plătit cât un senator de stat, adică foarte mult, așa că își permitea să plătească din buzunar un dineu pentru 50 de persoane, căci banii delegației se epuizaseră și obrazul trebuia ținut.

Permanentele fricțiuni cu ungurii și perspicacitatea națională, care atunci era la modă, acum e însă profund contraproductivă. Apoi, permanenta alergătură pentru Dicționar și Muzeul Limbii Române, cerșitul de bani la Academie, la rege, la minister, pe la bănci, să își vândă revista „Dacoromania”, cu bucata sau cu duzina. Umblături încurcate și încununute cu succes, de vreme ce dubla salariul colaboratorilor la Dicționar. Una peste alta, un om energetic și activ, care își știa prea bine interesele personale, pricepându-le să și le promoveze, să le îmbine cu cele publice.

De vreo două-trei ori pe zi îmi vine impulsul să pun mâna pe telefon și să te sun. Blestemata asta idee cu economiile care ne-a intrat în cap! Vreau să-ți aud mereu glasul, deși data trecută ai fost cam dascălicioasă. Simt că sentimentalismul ce mă copleșește mă face să îți scriu ca un băietan amoretat. Dar nu îmi e rușine de scrisoarea mea, căci sunt conștient de toată frumusețea dragostei noastre curate, absolute, pe care 20 de ani am păstrat-o fără nicio pată, fără să o micșoreze, fără să o degenereze într-o banală conviețuire din obișnuință. Când mă uit în jur și văd cum înțeleg cei mai mulți oameni căsătoria, mi se par niște băieți zăpăciți care trec pe lângă singură adevărata fericire în viață, alergând după fericiri închipuite pe care nu le găsesc. Câteodată și noi, Pisa mea dragă, suntem urâți unul cu altul, căci suntem și noi sclavii nevoilor și ai instinctelor bătăioase moștenite (...). Să ne făgăduim că ne-om da silința să tulburăm cât mai rar armonia pe care ne-o dă adevărata dragoste. Din partea mea, când voi fi vreodată urăcios cu tine, ia-mă de urechi și adu-mi aminte de această scrisoare, căci am să îmi amintesc. Așa scria Pușcariu, în 10. 09.1924, soției. Anume nu am pus ghilimelele. Sfârșitul scrisorii. Continuarea, în următoarea. Strânse îmbrățișări și pupături, Eugen.

Jena – epistolary diary 1999-2001 (II)

Keywords: Jena; Schiller; University; German Romanticism; Romanian studies

Abstract

The author goes on to recount his human and professional experiences from 1999-2001, during which time he worked at Jena Friedrich Schiller University as a lecturer in Romanian language and a visiting research scientist. In the present episode the focus is on the mainly bureaucratic adaptation difficulties encountered.

Grigore BRÂNCUȘ

Definirea substratului limbii române

1. În DLR substratul e definit ca „limbă a unei populații băștinașe înlocuită cu altă limbă în urma unei cuceriri, a unei colonizări, a unei migrațiuni și din care, ca efect al bilingvismului, unele elemente persistă în limba cuceritorilor”. Definiția e formulată pe bazele concrete ale istoriei limbii române: latina orientală (*sermo militaris*, *sermo vulgaris*) a fost însușită de populația Daciei după o lungă perioadă de bilingvism, păstrând multe trăsături ale limbii înlocuite.

Limba dacilor nu ne este cunoscută. Urmele ei din română, adică substratul propriu-zis, se recunosc printr-un procedeu de eliminare: ce nu este latin, grecesc sau slav, ori datorat unei creații interne a limbii. După această cernere, procedăm la comparația cu albaneza, care, foarte probabil, se identifică cu limba vorbită de traco-daci. Raporturile dintre română și albaneză se reduc adesea la potrivirile, uneori aproximative, dintre cele o sută de cuvinte presupuse autohtone. Comparația trebuie făcută nu la nivelul actual al celor două limbi, ci la cel care rezultă adesea prin reconstrucție, la stadiul primar al evoluției lor. Trebuie adăugat însă, cu insistență, că această raportare reciprocă trebuie să aibă în vedere toate compartimentele limbii: vocabular, fonetică, gramatică. Iată ce scria Hasdeu în această privință: „Identitatea lexicală albanezo-română e secundară, după mine, în comparațiune cu identitatea gramaticală. Caracteristice mai ales sunt întâlnirile între română și albaneză nu prin vocabular, ci prin particularitățile fonetice, morfologice și sintactice, care nici într-o ipoteză nu se pot împrumuta de la străini, nu se pot altoi în cursul timpului, ci datează de la însăși obârșia limbii” (Hasdeu 1900-1901: 656).

Mai aproape de noi, vede lucrurile la fel, și chiar mai larg, învățatul albanez Eqrem Çabej: „Albaneza și româna – zice el – au legături strânse în domeniul foneticii, al morfologiei, al vocabularului, al formării cuvini-

GRIGORE BRÂNCUȘ

(20 martie 1929 – 1 aprilie 2022)

Profesorul Grigore Brâncuș, membru titular al Academiei Române, director onorific al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”, s-a stins din viață la 1 aprilie 2022, la puțin timp după ce împlinise vârsta de 93 de ani.

Academicianul Grigore Brâncuș, personalitate de prim rang a literelor românești actuale, a fost coautor sau coordonator al unor lucrări academice reprezentative (Dicționarul Tezaur al Limbii Române și Istoria limbii române). Este, fără îndoială, cel mai bun specialist român în cercetarea fondului autohton, a cărui pondere în formarea limbii române a stabilit-o printr-o investigație făcută dintr-o perspectivă cuprinzătoare, ce oferă posibilități multiple de aprofundare pentru cercetările viitoare. A dat cea

mai convingătoare și mai argumentată descriere a vocabularului păstrat de română din substrat (Vocabularul autohton al limbii române, Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române) și a inițiat compararea structurilor frazeologice și semantice comune limbilor română și albaneză (Concordanțe lingvistice româno-albaneze, carte pe care însuși Profesorul o considera parte a trilogiei pe care o închinase substratului). A pus astfel în lumină rolul și locul substratului în procesul de creare a limbii noastre, conturând specificul românei deopotrivă între limbile romanice și între idiomurile vorbite în Balcani. A studiat totodată elementele străvechi (lexicale, fonetice și de structură gramaticală) moștenite de română din limba latină. Are, de asemenea, contribuții remarcabile în domeniul dialectologiei românești, corelând constant faptul dialectal nu doar cu limba li-

terară, ci și cu limba populară, cu etnografia, cu toponimia și cu antroponimia. A acordat o atenție specială caracteristicilor avute de dialectele sud-dunărene ale românei istorice din perspectiva ramificării lor din trunchiul românei comune, precum și relației acestor dialecte cu limba albaneză și cu limbile vorbite în Balcani. Structura morfologică a românei actuale și componentele de bază ale lexicului românesc i-au reținut îndelung atenția, cu mare folos științific și cultural, inclusiv din perspectiva predării limbii române ca limbă străină. Cercetarea etapelor de evoluție a formei elevate a limbii noastre naționale și reevaluarea științifică a operei unor reprezentanți iluștri ai lingvisticii, ai filologiei și ai literaturii românești (între ei Bogdan Petriceicu Hasdeu și Ion Creangă) s-au concretizat în studii aprofundate și în ediții critice de referință.

Prin această abordare complexă, din perspective multiple, a fenomenului lingvistic românesc, studiat în totalitatea sa, academicianul Grigore Brâncuș a pus în evidență necesitatea și utilitatea pregătirii multilaterale a lingvistului. Iar prin claritatea și coerența redactărilor sale a argumentat ideea că cele mai dificile cercetări, întreprinse totdeauna cu înțelegerea deplină a modului de funcționare a sistemului limbii, în integralitatea sa, pot fi comunicate, spre înțelegerea deplină a faptelor și a argumentelor, în formă îndelung „lămurită”.

Lucrări reprezentative: Vocabularul autohton al limbii române (1983); Limba română pentru studenții străini (în colaborare, 3 volume; 1978, 1980, 1981; într-un volum în 1982); Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească (1992, reeditat în 2004); Gramatica limbii române. I. Morfologia (în colaborare, 1998); Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române (1995, reeditat în 2009, versiune albaneză în 2009); Concordanțe lingvistice româno-albaneze (1999); Istoria limbii române (2002); Studii de istorie a limbii române (3 volume, 2007, 2008, 2013); Expresia populară în ciclul „La liliaci” de Marin Sorescu (2014); Istoria limbii române. I (în colaborare, 2018); Memorii (2020).

Ediții critice importante: B.P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae (3 vol., 1972, 1974, 1976); B.P. Hasdeu, Istoria critică a românilor (1984, reeditată în 1999); B.P. Hasdeu, Studii de lingvistică și filologie (2 vol., 1988, reeditată în 1999). I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A-Putea) (2003); Ion Creangă, Opere (în colaborare cu Elisabeta Brâncuș, 2014).

telor, al sintaxei și frazeologiei, al zicalelor și al locuțiunilor proverbiale, încât, fără a lăsa neobservate deosebiri, adesea ai impresia că este vorba de unul și același spirit al limbii manifestat sub două forme. În sensul acesta, raporturile dintre aceste două limbi pot înlocui într-o anumită măsură perioada lor preliterară. Cred că aceste raportări pot fi apreciate la justa lor valoare doar atunci când sunt considerate în cadrul mai amplu al relațiilor culturale dintre cele două popoare” (Çabej 1959: 531).

2. Tendințe ale latinei populare erau, cel puțin unele dintre ele, în acord cu anumite predispoziții ale limbii traco-dacilor. De exemplu, dentala s urmată de iot s-a transfigurat în ș, ca o tendință activă în ariile periferice ale României. Hidronimele majore *Argeș*, *Timiș*, *Criș*, *Someș*, *Mureș* apar la autorii antici, greci și latini, în scriere oscilantă: *Marisos* și *Marisia*; la fel, *Grisia*, *Tibisia*, *Carsium*, *Carsidava* (rom. *Hârșova*). În albaneză ș (scris *sh*) se dezvoltă spontan în cuvintele autohtone și în împrumuturile de până în secolul al XI-lea. În general, apariția africatelor și probabil a palatalelor *ń*, *l'* explică rolul foarte important pe care l-au avut vocalele anterioare și iotul în modificarea acestor sunete. Reținem observația remarcabilă făcută de E. Petrovici încă din 1950: „Marele rol jucat de vocalele anterioare și de iot în romanica dunăreană dinaintea influenței slave, mai mare decât în celelalte limbi romanice, se datorește, probabil, acțiunii substratului tracic” (Petrovici 1950: 214-215).

Al. Graur scrie în 1930 articolul *Ts en latin*, arătând, cu exemple, existența africatei [*ts*] în latina târzie, ortografiat *z* sau *s*: *zappus* (rom. *șap*, alb. *cjap*) (Graur 1930: 266). Din hidronimia traco-dacă avem exemple numeroase; unul dintre ele: *Tsierna* (*Tierna*, *Dierna*, *Zerna*), devenit târziu *Cerna* (cu o reamenajare slavă).

Din inscripții se pot reține exemple și cu evoluția dentalei *d*: *adzutor*, *zacus*, *oze* (= *hodie*), *zebus* (= *diebus*, ablativ pl. al lui *dies*) etc. În lista numelor de plante a lui Dioscoride ne întâmpină (*pro*)*diárna* „*Veratrum nigrum*”, din fondul lexical traco-dac, regăsit în *zârnă* „*Solanum nigrum*”, de unde top. *Zârnești*, rostit cu africată la inițială: *dzârnă*.

Așadar, trebuie urmărite tendințele fonetice din latina târzie și din numele conservate din traco-dacă. Sunetele se împrumută greu, dar se preiau ușor din substrat.

3. Cuvintele comune atribuite substratului (aproximativ 90) aparțin, cele mai multe, de domeniul păstoritului și al agriculturii de munte: părți ale corpului (*ceafă, ciuf, grumaz, gușă, rânză*), obiecte de îmbrăcăminte (*brâu, căciulă, sarică*), locuințe primitive (*argea, cătun, vatră, gard*), alimente (*brânză, urdă, zară, bulz, arichiță*). Animalele, păsările, plantele, configurațiile terenului denumite prin termeni de substrat constituie mediul înconjurător al crescătorilor de vite din zonele muntoase.

4. Interesantă însă este raportarea acestor cuvinte la sinonimele latinești păstrate în română. Se stabilește între ele un raport ca de la general la particular; sinonimul autohton exprimă o specializare semantică pastorală, cum rezultă, de exemplu, din perechea *alb* (lat. *albus*) și *barzu* (alb. *i bardhë*); *barz* e termen pastoral, se referă la animale și păsări (*oaie barză, pasăre barză*). La fel, *lână* (lat. *lana*) denumește generalul, iar *bască*, atestat doar în *Psaltirea Scheiană*, se referă la lâna de pe o singură oaie. *Brânză* și *urdă* sunt în româna comună sorturi de caș (lat. *caseum*), iar *zară*, un fel de lapte (lat. *lactem*), *sarbăd* înseamnă *acru* (lat.) cu referire expresă la *lapte acru* (lat.), *strepede* desemnează numai *viermele* din brânză, iar *baci* se cuprinde ca particular în sfera semantică generală a lui *păstor* (lat. *pastor*) ori *păcurar* (lat. *pecorarius*) (Brâncuș 1983: 161-162).

Întregul vocabular autohton este organizat în felul acesta. Avem astfel certitudinea că fondul autohton al românei este un ingredient în structura primară, latină, a românei.

Româna pare să fi moștenit din substrat și câteva sufixe: *-esc*, un sufix adjectival foarte productiv: *daciscus, thraciscus, balisca vitis* „viță de origine balcanică”, *Lariscus* n. pr. masculin. În latină și greacă acest sufix (*-iscus, -ισκος*) formează numai diminutive.

Alt sufix atribuit substratului, *-uș*, e analizat foarte devreme la derivate de felul: *auș* (lat. *avus*), *căuș* (lat. *cavus*), *cătușă* (lat. *cattus*), *mătușă* (lat. *amita*), *brândușă, căpușă* etc.

S-ar adăuga sufixul diminutival *-ză* în *coacăză, gălbează, pupăză* (alb. *dorëzë* „mănușă”, *zogëzë* „păsărică” etc.).

5. În Dacia și în cele două Moesii, latinitatea lingvistică a fost conservată cu mai multă fidelitate decât în Occident, fapt care trebuie pus pe seama caracterului popular și colocvial al latinei din această arie laterală a României. Astfel, se extind morfemele *i* și *u* pentru reorganizarea paradigmelor și a opozițiilor, se dezvoltă mult *cazul vocativ*, apar *construcții prepoziționale emfatică* ori *discontinue* de felul: *mi-a dat mie, mă vede pe mine*, se extinde *culumul de mărci*, determinarea devine redundantă în structuri de tipul *omul cela bunul* și, la fel, negația în *nu a plecat nimeni, nu vede nimic*, la timpurile verbului se creează *desinențe de număr și persoană*, apar alternanțe în radical ca elemente hipercaracterizatoare, se dezvoltă formulele de *adresare*, sintaxa are caracteristici populare (*coordonarea și construcțiile prepoziționale în flexiunea cazuală*), se preferă forme analitice (perfect, viitor), încărcarea cu valori sintactice a acuzativului, abateri expresive de topică. Vocabularul a pierdut *termenii citadini* de felul *pater, mater, via, platea*; „latina devine, deci, idiomul unor comunități sociale cu forme de cultură și de civilizație tipic populare” (Niculescu 1978: 11). De amintit aici caracterul popular al *terminologiei creștine* difuzate de timpuriu în aria romanizată orientală.

6. Cantemir este cel dintâi învățat care a arătat că limba dacilor s-a păstrat multă vreme în mediul rural datorită femeilor, mai conservatoare în materie de limbă. „Cred și accept că dacii și-au putut strica limba și amesteca unele cuvinte latine, dar nu că și le-au putut uita până într-atâta pe ale lor, încât nici măcar între femeile și moașele de la țară să nu fi rămas și cea mai slabă urmă.” (Cantemir 1983: 65)

Alteori, afirmă Principele, elementele indigene s-au menținut prin sclavii daci și mai ales prin femeile dacilor căsătorite cu coloniști romani. În *Descriptio Moldaviae* arată că de la daci ni s-au păstrat, în expresie latină (mai rar slavă sau greacă), o mulțime de credințe, obiceiuri, datini legate de psihologia lumii rurale: *Zâna (Diana)*, *Sânzienele (Sanctus dies Johannis)*, etimologie dată de Cantemir pentru prima oară), *Jomărițele*, *Zburătorul*, *Călușul*, *Doina* etc., studiate amănunțit de folcloriști și etnografi.

Cantemir a observat că există deosebiri importante de grai între bărbați și femei. Acestea, femeile, sunt mai conservatoare decât bărbații; păstrează mai bine particularitățile de grai ale locului. Palatalizarea labiale-

lor, de exemplu, un fenomen fonetic propriu Moldovei, ne întâmpină mai cu seamă în graiul femeilor și al așa-zișilor „feciori de babă” (*filii vetulae*), care „au zăbovit prea mult la sânul maicii”, cum se exprimă Cantemir. Observația lui privind conservatorismul femeilor a fost reluată și generalizată la nivel romanic de B.P. Hasdeu: „Palatalizarea labialelor, cum a arătat Cantemir, e un fenomen propriu femeilor” (Hasdeu 1976: 38). „Oriunde s-a introdus la noi și s-a propagat acest element de tot femeiesc, el a întâmpinat o crâncenă rezistență din partea elementului celui bărbătesc a conservării labialelor. Toate naționalitățile latine extra italice s-au zămislit din amestecul bărbaților romani cu femeile barbare” (Hasdeu 1976: 38; vezi și Hasdeu 1982: 2, 87).

Mai târziu, Th. Capidan, ocupându-se mai cu seamă de vorbirea femeilor aromânce, spune că: „Femeia, ca agent de conservare, dar și de propagare a faptelor sociale ca religia, arta populară etc., se arată peste tot superioară bărbatului. În limbă, însă, această superioritate, ținând seama de felul cum ea se propagă în familie, devine și mai evidentă. Se știe că la însușirea unei limbi un rol important îl joacă elementul psihofiziologic: imitația” (Capidan 1943: 78).

Copilul de sex femeiesc e mai profund legat de vorbirea mamei. „Fetele sunt mai apropiate de felul de a vorbi al mamei” (Capidan 1943: 421). Capidan îl citează pe A. Meillet (1925: 80, *apud* Capidan *ibid.*), care a susținut mereu „ca problemă fundamentală, ereditatea în limbă”. Tendințele din limba indigenă – zice Meillet – se pot manifesta în noua limbă adoptată.

7. Constantin C. Giurescu și Dinu Giurescu, în voluminoasa *Istorie a românilor*, consideră (cu precauție) că „o parte din credințele populare, din descântece, din lecurile băbești trebuie să aibă o străveche origine dacă” (Giurescu și Giurescu 1971: 83). E posibil ca de la daci să ne fi rămas obiceiul petrecerii „cu bucurie” a morților pe ultimul drum. Multe alte manifestări ale spiritualității rurale (blesteme, injurii, descântece, farmece, vorbe de ocară) par să fie moștenite de la daci, menținute în psihologia colectivă a satului românesc aproape exclusiv de femei. Limba acestora e mai conservatoare, cu rostiri și construcții vechi, o sintaxă simplă cu puține subordonate, mai multe exclamative, cu verbe ale

mirării și inversiuni afective. Asuprirea femeilor, inegalitatea lor față de bărbați, munca neconținută pe lângă casă, grija uneori totală în creșterea copiilor, toate acestea motivează conservatorismul în limbaj, în general un limbaj cu particularități speciale față de al bărbaților. Am scris pe larg de „blestemele” din *La Liliaci* a lui Marin Sorescu. Reproducem aici din poezia *Blestemul Bălii* (Sorescu 1977/2010: 153): „Alege-s-ar praful de el/Praful și pulberea/Din creștet până-n călcâie/Și din călcâie până-n creștet!/Dar-ar Dumnezeu, pupa-i-aș tălpile,/Să-l mănânce viermii,/Să cure veninul șir, baltă după el!/ ...N-ar mai călca iarba verde!/Nu i-ar mai muri mulți înaintea!/Pulberea să se-aleagă de casa lui!/Să-i intre viermii în așternut!/N-ar mai ajunge să-i cânte cucul!/Să cânte cucuvelele!/Să urle lupii în curtea ta, mă orbețule!” Sau: „Nu i-ar mai răbda pământul, usca-li-s-ar carnea pe oase!” (Sorescu 1973/2010: 106).

În blesteme limbajul femeilor e pasional, nestăpânit, năvalnic, deși e mai conservator, cu elemente arhaice. De regulă, imaginile sunt pline de clocot, pornesc de la realitățile gospodărești ale vieții închise din satul românesc de odinioară. Blestemul are o încărcătură emoțională puternică, e credința că invocația prin blestem se poate îndeplini, ceea ce justifică apariția blestemului în basme, în legende.

Din *Leul albastru*, o culegere de pagini autobiografice a lui D.R. Popescu, am reținut blesteme cu aglomerare de cuvinte și expresii care privesc forme ale existenței umile, cu credințe și obiecte-simbol reflectând sărăcia și destinul tragic: „Tot plin de țuică umblă de câțeva vreme, zise Sevastița. E plin ca o damigeană, burtosu’, paștele și lingura, și moașa ce i-a tăiat buricu’, și iapa ce i-a dat lapte, proțapul carului și-al lui taică-său, lampa, grâul, grebla cu care-adună Dumnezeu stelele de pe cer, focul, apa, ștreangul, păduchii ce rod pielea, izmenele, pestelca, Crăciunul, oala în care fierbe fâsuiul! zise ea închinându-se și pornind pe la mijlocul drumului” (Popescu 1981: 172).

E un text poetic superb, alcătuit aproape numai din substantive (comparații, metafore, eufemisme) supraîncărcate de înțelesuri. În general, blestemul e „strigat în gura mare”, în auzul întregului sat.

8. Medicina populară e veche la români, cu forme care străbat până în lumea dacilor. Leacurile băbești sunt însoțite de descântece spuse ade-

sea într-o terminologie proprie care, uneori, acoperă întreaga existență a lumii rurale. S-a scris mult despre limba descântecelor, o recreare a structurilor gramaticale, a valorilor semantice și stilistice. De exemplu, inversiunile perfectului compus, cu intercalarea unui pronume conjunct, ar exprima valoarea admirativului, un mod al surprizei cunoscut cu aceeași structură morfologică în unele limbi balcanice: „glas de cuc în gură pusu-mi-au, cu cizmi de argint încălțatu-m-au, ... sprânceni din dragoste scrisu-mi-au, ... meri di aur în sânu băgatu-mi-au, ... di mâna dreaptă luatu-m-au, pe hudiță, pe cărăruș pornitu-m-au” (descântec de fapt, *Descântecele*: 340).

9. Se adaugă aici numeroase alte fapte de limbă care exprimă particularități de civilizație și cultură populară veche, credințe, practici, obiceiuri străvechi cunoscute încă în lumea satelor.

Am lăsat deoparte elementele de fonetică despre care s-a scris mult (vocala *ă*, consoana *h*, rotacismul lui *-n-*) și de morfologie (articolul definit, particularitățile cazuale, numeralul, timpurile și modurile verbale etc.). Remarcăm totuși unele raporturi sintactice mai rare relevate de Spiro Floqi (1966): *Și bătrânii că-s bătrâni ...*, alb. *Edhe pleqtë që janë pleq* (raport concesiv); *De bună, bună este*, alb. *Për e mirë, e mirë është* (complement de relație); *Că trebuia o ploaie trebuia, dar mi se pare c-o să ne vină o vijelie*, alb. *Që lipsej një shi, lipsej, por më duket se do të na vijë një shtrëngatë* (subordonată de relație). De observat aceeași topică și, surprinzător, aceeași ordine în structura morfematică a cuvintelor.

10. S-a scris mult, încă din secolul al XIX-lea, despre frazeologia comună româno-albaneză (vezi bibliografie la Brâncuș 1999). Reținem observația că termenii pereche se deosebesc numai prin topică: rom. *Cât a închide și a deschide ochii*: alb. *Sa çel e mbuyll sytë* (lit. „cât a deschide și a închide ochii”); rom. *A fi unghie și carne* (cu cineva): alb. *Jam mish e thua me dikë* id. (lit. „Sunt carne și unghie”); rom. *S-a făcut piele și os*: alb. *Asht ba asht e lekurë* (lit. „S-a făcut os și piele”); rom. *Fără cap și coadă*: alb. *Pa bisht e pa krye* (lit. „fără coadă și fără cap”); rom. *Ici-colo, schimbă câte o vorbă*: alb. *Aty-këtu* (lit. „colo-ici”); rom. *Și fudul și cu bube în cap*: alb. *Dhe qeros dhe fodull* (lit. „bubos și fudul”). Cum se explică inversiunea termenilor de la o limbă la alta?

Rom. *și*, alb. *e* pot avea valoare adverbială: *Mă iei și pe mine?* alb. *A më merr e mua?*

În repetiția *și și*, al doilea *și* e adverb: **Și și mai bine**; în albaneză: **Edhe** (< *e, dhe*) *më mirë*.

În ambele limbi sensul frazeologic poate apărea numai printr-o schimbare de topică. De exemplu, propoziția *Sângele nu se face apă*, alb. *Gjaku s'bëhet ujë* „sângele nu se face apă” capătă culoare frazeologică (deci și stilistică) doar prin anticiparea numelui predicativ, deci printr-o schimbare de topică: *Sângele apă nu se face*, alb. *Gjaku ujë s'bëhet* id. (Hasdeu 1900-1901: 661).

11. Unele cuvinte au conținut mitologic sau etnografic cu paralele în albaneză și, uneori, în alte idiomuri vechi din Balcani: *Calea albă*, de exemplu, sau *calea primară*, denumind „prima vizită pe care o face după nuntă tânăra nevestă la casa părinților”, este identic cu alb. *udha e parë, udha e bardhë* (se mai spune și *parëtë* – de la adj. *i parë* „întâi, prim”); *ursitoarele* (sau *urzitoarele*) „personaje mitice implicate în destinul omului”, alb. *vitore, -ja* id. (de la vb. *vej* „a țese”) (Çabej 1976: 295); sinonim: *Bunele* „zânele ursitoare” (DA, s. *bun*), alb. *Të Mirat* (sg. *E mira*) „ursitoare la nașterea copilului”; *Frumoasa pământului*, alb. *E bukura e dheut* id. (pentru numeroase alte compuse și construcții frazeologice, Brâncuș 1999: 137-139) și: *Cumînțenia Pământului, Cățelul pământului, Greul pământului, A face umbră pământului* ș.a.; *Babele* (alb. *Plakat* – cu corespondente și în alte limbi balcanice), denumire a primelor nouă zile ale lunii martie; legenda configurațiilor stâncoase din Carpați (Bucegi, Ceahlău), în ar. *moașile*. La români și la albanezi mitul acesta are origini pastorale, e legat de procesul urcării oilor la munte.

12. Am arătat în aceste pagini că substratul limbii române trebuie studiat potrivit unei viziuni mai largi decât aceea obișnuită în cercetările actuale. Urmele substratului se regăsesc în gramatică, formarea cuvintelor, frazeologie. Trebuie avute în vedere tendințele din latina populară, echivalentele albaneze și datele reconstrucției în româna comună. Substratul reflectă aspecte ale psihologiei, civilizației și culturii populației autohtone. Rolul femeii în conservarea acestui ingredient în formele primare ale limbii a fost covârșitor.

Referințe bibliografice

- Brâncuș 1983 = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983
- Brâncuș 1999 = Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București, Institutul de Tracologie, 1999
- Çabej 1959 = Eqrem Çabej, *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în „Studii și cercetări lingvistice”, X, 1959, nr. 4, p. 527-560
- Çabej 1976 = Eqrem Çabej, *Studime gjuhësore*, II, Prishtinë, Rilindja, 1976
- Cantemir 1983 = Dimitrie Cantemir, *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*, în Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, IX/I, prefață de Virgil Cândea, ediție critică și traducere de Dan Slușanschi, București, Editura Academiei, 1983
- Capidan 1943 = Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1943
- DA = *Dicționarul limbii române*, I/I, A-B, București, Socec, 1913
- Descântecel 2010 = *Descântecel manuscripte românești (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*. Ediție critică, studii lingvistice și filologice de Emanuela Timotin, București, Editura Academiei Române, 2010
- DLR = *Dicționarul limbii române*, s.n., X/S, *spongiar-swing*, București, Editura Academiei Române, 1994
- Floqi 1966 = Spiro Floqi, *Constructions tautologiques en albanais contemporain (et concordances albano-roumaines)*, în „Studia Albanica”, II, 2, 1966, p. 129-144
- Giurescu 1971 = Constantin C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Albatros, 1971
- Graur 1930 = Al. Graur, 1930, *Ts en latin*, în „Romania”, 56, 1930, nr. 222, p. 265-267
- Hasdeu 1892 = B.P. Hasdeu, *Un element femeiesc în limba română*, în „Revista Nouă”, V, 1892, nr. 8-9, p. 287-293
- Hasdeu 1900-1901 = B.P. Hasdeu, *Cine sunt albanezii?*, în „Literatura și arta română”, 5, 1900-1901, partea a II-a, p. 655-661
- Hasdeu 1976 = B.P. Hasdeu, *Etymologicum magnum romaniae*, III, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, București, Minerva, 1976
- Meillet 1925 = A. Meillet, *La méthode en linguistique historique*, Oslo, H. Aschehoug et comp., Leipzig, Otto Harrassowitz, Paris, Honoré Champion, London, Williams et Norgate, Cambridge, Mass, Harvard University Press, 1925
- Niculescu 1978 = Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978
- Petrovici 1950 = Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, I, 1950, nr. 2, p. 172-233
- Popescu 1981 = D.R. Popescu, *Leul albastru*, București, Minerva, 1981
- Rosetti 1975 = Al. Rosetti, *Limba descântecelor românești*, București, Minerva, 1975

Rosetti 1982 = Al. Rosetti, *Schiță de istorie socială a limbii române*, București, Eminescu, 1982
 Sorescu 1973/1977/2010 = Marin Sorescu, *La Lileci, Cartea întâi*, București, Eminescu, 1973; *Cartea a doua*, București, Cartea Românească, 1977; *La Lileci*, vol. I, *Prefață* de Ion Pop, București, Jurnalul Național, 2010

Abstract

The definition of the substratum in the Romanian language

Keywords: *The history of the Romanian language; popular Latin; Dacian language; bilingualism*

The substratum of the Romanian language is a main element of this last born as a consequence of the bilingualism of the population of Dacia. Some tendencies of popular Latin were assimilated by the substratum during the period of bilingualism. The local pre-Roman elements, which we generally infer through a comparison with Albanian and by eliminating sub-sequent influences, make up the common Romanian language. Their evolution is identical with that of the Latin elements. Traces of the substratum are to be found in every section of the language not only in vocabulary but also in phonetics, grammar, word-formation, phraseology. Elements of mythology, ethnology etc. are attributed as well to the substratum. The contribution of women in maintaining several elements of the substratum (i.e. dialectal pronunciation, imprecations, enchantments, gestures, etc.) was recognised by many scholars from among which were the Romanian learned Dimitrie Cantemir, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Theodor Capidan and the French Antoine Meillet.

Mina-Maria RUSU

Avatarurile spiritului identitar în contextul globalizării

M.-M.R. – prozator, critic literar, lingvist, profesor universitar, doctor habilitat în științe umaniste. Autoare a peste 29 de cărți (critică literară, limbă română și didactică), între care: *O poetică a sacralului. Spațiu, timp și ființă la Arghezi, Blaga, Barbu; Lumea și marile ei legende; Dicționar poliglot numeric* etc. A prefațat peste 20 de cărți și este autoare a peste 100 de articole. Membră în colectivul de redacție al revistei „Limbă și literatură” a Societății de Științe Filologice din România. Membră în colegiul de redacție al revistei „IJCR/International Journal of Communication Research”. Din 2005, face parte din colegiul de redacție al revistei „Limbă Română” de la Chișinău. Este titulară la Universitatea Apollonia din Iași și conducător de doctorat în domeniul Filologie-Literatură, la Universitatea Pitești. Este consilier superior la Ministerul Educației din România.

Globalizarea și starea de criză

Dacă ar fi să ne oprim la una dintre crizele majore ale lumii contemporane, care afectează esențial ființa umană, aceasta ar fi criza de identitate. Și nu întâmplător, ci pentru că acest concept se definește în forme plurale, din diverse perspective: psihologic, sociologic, ontologic, cognitiv, mitologic, arhetipal și lista ar putea continua, dată fiind complexitatea fenomenului. În fapt, identitatea este reflexul ființării, acțiune proprie omului, formă de exprimare a integrării sale sociale, ca proces continuu, de-a lungul existenței biologice. Așadar, punând în raport de complementaritate existența fizică și pe cea spirituală, omul trebuie privit exclusiv în context social, ca singurul spațiu consacrat pentru umanizare și devenire, deopotrivă.

Vom porni de la această perspectivă, încercând să identificăm componente ale crizei identitare în contextul mileniului III, din perspectiva globalizării. Mai întâi, am pus în formula identității două constante, care, în evoluția omenirii, s-au conservat, printr-un proces de conectare la arhetip. Acestea sunt: *comunicarea și matricea culturală*, fiind fundamentale, indiferent de epoca istorică, și

contribuind la formarea, dezvoltarea și consolidarea identității. Evident că aceasta trebuie privită atât la nivel de individ, cât și la nivel de comunitate, adică atât microstemic, cât și macrosstemic, având același centru, pe care îl vom numi *reper ontologic*. Revenind la cele două constante la care m-am oprit, *comunicarea și matricea culturală*, omul trebuie privit în cadrul comunității umane în care s-a născut.

Individ – comunitate

Ființa umană nu poate viețui în afara comunității și nici fără a comunica, aceasta din urmă fiind o nevoie vitală, esențială. În timpul istoric al omenirii, succesiunea epocilor a provocat o schimbare permanentă a mentalității și a modelului social, elemente care au produs, implicit, adaptarea individului la dinamica mediului social. Prin urmare, influențele evoluției sociale au marcat și existența individului, astfel încât acesta a fost determinat să-și modeleze identitatea, adaptându-se la matricea socială. Cert este că în timp, omul a conștientizat cele două constante care îi defineau identitatea: *comunicarea și matricea culturală*, asumându-și-le ca pe niște valori organice, potențatoare ale existenței sale individuale. Pe de altă parte, s-a confirmat faptul că singurătatea, izolarea alterează singularitatea – marca identitară a fiecărui individ. Din acest motiv, omul caută socialul, comunitatea, astfel încât existența să-i fie jalonată de un permanent schimb de idei, de produse, de valori, în general, filtrate și prelucrate la nivel personal, în context social. Conștientizarea limitelor spațiale ale comunității a stimulat dorința de depășire, spiritul explorator dezvoltându-se și generând conotații identitare esențiale, marcatore certe ale universului cognitiv individual. Orice excurs dincolo de limite pune în valoare identitatea ființei umane în raport cu alteritatea, sporește conștiința identitară și lărgeste sfera matricei culturale. Dacă toate aceste avataruri ale spiritului identitar au definit evoluția culturală a omului, au sporit potențialul comunicării și au consolidat legătura cu matricea culturală originară, acum, la început de mileniu, definirea procesului cu termenul de globalizare a creat temeri, exacerbând spiritul autohton, național și diminuând substanțial încrederea omului că dincolo de granițe se pot construi punți de comunicare și legături culturale care să consolideze spiritul identitar în context global.

Acest fenomen a fost luat în calcul de cercetările sociologice, psihologice, antropologice, din domeniul politicilor publice, destinate individului și societății, astfel încât s-au determinat atât efectele de amenințare, cât și cele benefice ale globalizării asupra comunicării și asupra matricei culturale.

Globalizarea în viziunea lui Solomon Marcus

O rană deschisă – cum ar spune Solomon Marcus – a lumii contemporane, globalizarea este un fenomen care a învăluit noul mileniu al omenirii. Spiritul identitar exacerbă într-o suferință crudă, iar izolarea socială îi accentuează această rană, determinându-i reacții subiective față de fenomenul globalizării. Din nefericire, conotațiile termenului sunt ajustate de patosul identitar, care își strigă starea ca pe o nefericită întâmplare a destinului umanității. Astfel, totul se convertește într-o criză reală de identitate, dar, paradoxal falsă, în același timp, alimentată, din păcate, de tendințele extremiste, destul de prolifică, pe acest fond tumultuos al mileniului III. Cu eleganță culturală, dar și cu o fermitate clară, Solomon Marcus atrage atenția că „Astăzi, mai mult decât în trecut, un om de cultură își reduce mult din posibilitatea de a se afirma în propriul său domeniu dacă nu se interesează de peisajul general al culturii vremii sale” (Marcus 2005: 70). Este o subtilă, dar fermă atenționare, cum am spus, asupra pericolului de a configura un traseu distructiv pe care globalizarea l-ar avea pentru identitatea personală și națională.

Globalizarea este, din cercetările marcusiene, un fenomen care deschide perspectiva consolidării identității, prin universalitate. Acest aspect este unul definitoriu și pentru cunoaștere. Explozia informațională nu mai permite stăpânirea exhaustivă a unui domeniu, ci impune cunoașterea complexă, prin poziționarea într-o perspectivă culturală transdisciplinară. Și argumentul vine imediat cu exemplul lui Eminescu, personalitate emblematică a culturii naționale, dar și universale. Iată ce spune Marcus (*Ibidem*), în acest sens: „Eminescu, ambițios să afle cât mai mult din ceea ce știința și filosofia vremii sale au acumulat (creația sa poetică purtând marca acestui univers cultural total) nu numai că nu a beneficiat de atenția

cruentă și, în general, nu a fost urmat, dar a devenit fie obiectul persiflării și bagatelizării, fie prilej de speculații amatoristice, care îl transformau pe poet în mare fizician, de exemplu”. Cu eleganță intelectuală, Solomon Marcus vorbește despre „un nou mod de a înțelege identitatea”, numai după ce a argumentat faptul că „globalizarea este un metabolism care vine după o lungă perioadă de atomizare și invită la transgresarea frontierelor dintre discipline, vitală pentru înțelegerea principalelor procese care au loc în lumea de astăzi”.

În principiu, globalizarea este un fenomen deschis, prolific în cel puțin două direcții: una socială, care vizează macrosistemul, lumea în integralitatea ei, și o alta, individuală, stimulând fiecare om să se afirme ca entitate unică, irepetabilă, purtătoarea unei informații arhetipale, dar și a componentelor de dezvoltare personală. Abordarea marcusiană a globalizării este una deschisă, conciliantă, iar ca tipar ontologic este o replicare modernă, contemporană a *vârstei de aur* a omenirii. Nostalgiiile după *illo tempore* s-ar diminua ca stare a ființei decupate din fluxul contemporaneității, izolate, angoasate de pericole imaginare, potențiale, care ar putea să-i altereze identitatea. Marcus merge până la o concluzie categorică, afirmată nu doar aforistic, dar și în contextul unui potențial cod etic necesar lumii de astăzi pentru a evita dispariția popoarelor din istorie și, evident, a identității acestora. Iată ce spune Solomon Marcus: „Globalizarea în cultură nu este în conflict cu identitatea culturală, ci o condiție a menținerii și dezvoltării acesteia din urmă”. Interacțiunea în plan social se prelungește și în planurile conexe ale vieții, astfel încât a o refuza ca *modus vivendi* este ca un gest de autoflagelare, finalizat cu vulnerabilizarea oricărei încercări de acțiune, de asumare a acesteia pe cont propriu. Mileniul III este, cu mult mai mult decât cele două anterioare, dependent de comunicare și interacțiune, căci este locul istoric al omului modern, agresat de o multitudine de fenomene imprevizibile și cu o dominanță distructivă.

Identitatea și interferențele lingvistice și culturale

Din perspectiva comunicării, transgresarea limitelor geografice a facilitat hibridarea lingvistică a registrului uzual, abandonând idea-

lul corectitudinii normate. În prim-plan a venit aspectul pragmatic, concretizat în dorința de a comunica pentru a se înțelege cu ceilalți și pentru a se integra mai ușor într-un alt mediu decât cel autohton. Și asta pentru că fenomenul liberei circulații pe piața muncii, din rațiuni practice, a devansat procesul de adaptare lingvistică. Astfel, comunicarea și-a relaxat barierele lingvistice, încât a devenit, în primă fază, un instrument exclusiv utilitar. Acestui aspect i s-a alăturat și un fenomen de hibridare culturală, de mixare a elementelor din matricea culturală autohtonă cu cele din matricea noului mediu din țara de adopție.

Iată, așadar, că se prefigurează două concepte: *țara de origine* și *țara de adopție*, fiecare cu tiparele culturale proprii, din și în care se definește fenomenul migrației, care este în plină dezvoltare la acest început de mileniu. Libera circulație a cetățenilor, ca virtute a globalizării, pune omul în contact cu limbi și culturi noi, mai apropiate sau mai îndepărtate de informațiile din propriul univers, generând, într-o fază inițială, un real disconfort ființei umane. La întrebarea *cine sunt eu?* răspunsul vine cu greu, confuz, mai ales pentru cetățeanul de rând. Matricea culturală autohtonă nu mai există. O alta, diferită îi ia locul. Pas cu pas, disconfortul lingvistic și cultural se instalează și individul se simte străin, abandonat într-un mediu social nou și necunoscut. Compensatoriu va acționa doar munca aducătoare de bani, alienând omul, izgonindu-l parcă din condiția umană.

Țara de origine – țara de adopție sau În căutarea Lumii dintâi

Aceste aspecte s-au evidențiat mai întâi în procesul globalizării, asociindu-i conotații negative și umbrind elementele care țin de evoluție și progres. S-a transferat în plan secund faptul că lumea este mult mai conectată, că oamenii călătoresc, lucrează, studiază, își duc viața în alte țări, reușind astfel să-și afirme identitatea, în context global. Comunicarea nu are limite, căci internetul o favorizează indiferent de distanțe, astfel încât, conform statisticilor UE, peste 900 de milioane de utilizatori ai rețelelor sociale au

cel puțin un prieten în altă țară. Chiar studiile se pot desfășura la distanță, fără a fi necesară deplasarea efectivă în alte spații culturale. Interacțiunea nu mai are piedici, mediul on-line fiind o alternativă la comunicarea directă. Fenomenul globalizării ridică și unele probleme, mai ales pentru că avantajele sunt distribuite în mod inegal pe mapamond, conservând astfel diferențele dintre țări și adâncind statutul celor defavorizați. Libera circulație pe piața muncii nu s-a asociat și cu integrarea socioculturală și lingvistică a omului dislocat din țara de origine, transformând această libertate într-o reală amenințare la identitatea individului. Și ceea ce definește viziunea logică și realistă asupra identității nu este izolarea, ci interacțiunea culturală, fără frontiere, fără constrângeri și temeri de alterare până la disoluție a spiritului identitar.

Deopotrivă, desemantizarea prin uz necontrolat a conceptului de comunicare, alterarea rolului fundamental pe care îl are interacțiunea în tot acest proces care trebuie să fie dinamic și constructiv duce la nașterea unui complex de inferioritate, prin desocializare. Este adevărat că în mileniul III comunicarea și-a diversificat instrumentele, iar cele moderne intră deseori în conflict cu cele tradiționale, defavorizând și alterând procesul în sine. Se creează frustrări care amprentează negativ profilul social pe care îl are omul contemporan. Asumarea unui statut de damnat, trăind cu sentimentul că socialul macrosistemic lucrează la disoluția identității individului, este un efect al unei cauze culturale care stă la baza etichetării fenomenului de globalizare ca fiind exclusiv negativ. Astfel, sunt stimulate anacronismele comportamentale, culturale, inadecvarea la dinamica timpului trăit, izolarea la modul propriu și refugierea nostalgică în trecut. Omul modern, care cade pradă temerii că identitatea îi va fi alterată prin intrarea în vârtejul globalizării, devine vulnerabil și indiferent la tendințele socio-culturale de îndreptare a privirii către viitor.

Spațiu, timp și ființă

În acest context, se impune să privim vizionar procesul de globalizare și să ne întrebăm cum va influența acesta, în viitor, *comunicarea*

și *matricea culturală* în care viețuiește fiecare individ și, deopotrivă, comunitatea căreia acesta îi aparține fie prin naștere, fie prin adopție. Contextul recentului război din Ucraina, masivul exod al populației din țara de origine către țări mai sigure, suferința unui popor damnat sunt tot atâtea amenințări la adresa identității. Ne punem întrebarea dacă durerea despărțirii familiilor *va declanșa* o criză de identitate sau *va accentua* sentimentul identității, consolidând spiritul matricial în care acest popor s-a dezvoltat. Aproape involuntar, te refugiezi în *Sposedania unui învins* a lui Panait Istrati, constatând o ciclicitate istorică păguboasă, întreținută de anacronismele de mentalitate ale celor care conjugă, pentru întreaga omenire, verbul *a decide*: „Eu nu mă uit la ce spun oamenii, ci la ce fac oamenii” (Istrati, 2006: 6). Și aproape mecanic îți întorci privirea către propriul destin, pe care îl vezi hăituit de un timp istoric răvășit, haotic, scris *avant la lettre* la masa unor tratative inexistente. Ce se va alege din cele trei coordonate ale consubstanțialității omului cu țara lui? Care va fi decizia asupra vieții de după haos?

„Resetarea” identității

Plecarea într-un exil forțat are conotațiile unei veritabile deportări, cu diferența că locul acestei acțiuni este lăsat la decizia oamenilor. Nu e o nouă Siberie, un fenomen construit după o logică diabolică, o deșrădăcinare gândită ca o expresie a maladivului cronicizat din sfera politicii agresive, ci o fugă încotro vezi cu ochii, astfel încât valoarea supremă, viața, să fie salvată. Iată că aici vorbim despre o libertate a fiecărui om alungat de evenimente ilogice din țara natală. Libertatea de a găsi soluții pentru supraviețuire. Două noi concepte se dezvoltă, grefate pe canavaua unui timp istoric tulbure: *țara de adopție* și *noua comunitate*. *Spiritului identitar* și *matricei culturale* li se adaugă și aceste două noi concepte născute într-o stare de criză politică mondială. Întrebarea vine de îndată și vizează definirea timpului și a spațiului nou-apărute în contextul țării de adopție alese. Vor fi acestea noi coordonate pe care se va redefini identitatea acestor exilați? Cum va fi percepută țara de adopție aleasă? Cât de mult va stimula noul spațiu, fie consolidarea, fie disoluția matricei culturale originare a acestor refugiați? Îmi stăruie în minte ideea lui Gaston Bachelard despre le-

gătura dintre om și casă, ca spațiu al locuirii. Din punct de vedere simbolic, casa este miezul ideii de țară, de spațiu consacrat, intim al personalității individuale și al spiritului național. „Pentru un studiu fenomenologic al valorilor de intimitate a spațiului interior, casa este, evident, o făptură privilegiată, cu condiția, bineînțeles, de a considera casa în același timp în unitatea și în complexitatea ei, încercând să-i integrezi toate valorile particulare într-o valoare fundamentală” (Bachelard 2003: 36).

În același spirit, Nichifor Crainic se poziționează într-un unghi idilic și duce ideea de identitate în contextul asocierii locului natal cu paradisul, zona de confort spiritual, cu putere creatoare, marcat de consubstanțialitate: „Condiția creației e libertatea și dragostea. Nimeni nu e creator decât în libertatea spiritului și nimeni nu creează fără dragoste” (Crainic 1940: 1). În fapt, soluția propusă de Nichifor Crainic asociază viața cu creația, rostuind-o, prin urmare, și definind evoluția, progresul social. Formula propusă coroborează *libertatea* cu *creația*, cu *dragostea*, rezultanta fiind condiția supraviețuirii speciei. Până la urmă, cultura devine un *locus mirabilis*, în care sămânța culturală poate dăinui, certificând o etapă din existența omenirii și contribuind la păstrarea unui lanț trofic esențial, cu o verigă extrem de importantă: matricea culturală.

Exil sau deportare?

Iată două argumente în susținerea ideii că refugiul, exilarea, deportarea – termeni duri, care exprimă alterarea spiritului identitar – vor modifica esențial identitatea omului de pretutindeni, sub amenințarea războiului. Verbul *a crea* are conotații perene, metaforizând existența fertilă a omului; dezdăcinat, acesta va trăi într-un context alterat, debusolat, într-o prelungită căutare a sinelui lăsat în țara de origine. O existență pe două coordonate paralele, una a celui stăpân în țara lui și alta a străinului în țara de adopție!

Într-un interviu pentru revista „Formula As” (Pavel 2019), cunoscutul etnolog Constantin Eretescu mărturisea, din experiența personală, dimensiunea traumatizantă a exilului: „Ca și alte familii de basarabeni, și părinții mei au venit spre inima țării, din

marginea ocupată atunci de sovietici, ca să nu fie deportați în Siberia. Timp de 70 de ani, nu am mai călcat pământul nașterii mele și amintirile de dinainte de 6 ani, cât aveam când am plecat, se amestecau cu visul. (...) Contextul social în care trăiam cu toții era departe de normalitate, era chiar aberant. Așa că am luat hotărârea de a emigra din nou și am ajuns în America, unde, timp de mai mulți ani, am trecut printr-un dificil proces de integrare într-o țară cu un sistem social la fel de rigid, în care emigranții erau tratați ca niște străini. Am avut norocul să îmi pot practica în continuare profesia, să predau și să-mi scriu cărțile, să țin conferințe și să călătoresc prin lume, dar toate acestea cu prețul unei dureroase îndepărtări de România”.

Drama exilatului s-a născut din acel univers nou în care comunicarea în limba maternă nu mai exista. Constantin Eretescu își continuă spovedania: „Din păcate, ceea ce am trăit după ce am emigrat, nu a fost în mod necesar o eliberare. Pentru că am descoperit greul vieții, atunci când nu aparții nici cultural, nici material, nici în vreun fel oarecare, mediului nou în care ajungi” (s.n.).

Tulburătoare este și constatarea că, în căutarea identității, a lui *odinioară*, ca spațiu și timp arhetipal, statutul că este străin în *țara de adopție* îi accentua drama interioară: „În Basarabia am ajuns din nou abia în 2011 (...). După o dificilă călătorie, tensionată de controalele minuțioase ale militarilor excesiv de vigilenți de la vamă, vorbitori exclusiv de limbă rusă, am trecut în Ucraina, de care aparține acum Cetatea Albă. (...) pe străzi pline de oameni, dintre care nimeni nu răspundea întrebărilor puse în limba română, n-am reușit să găsesc casa părintească”.

Revenind la excursul inițiat pe care îl încercăm în noul context politic născut violent de Dragobete – sărbătoarea dragostei, la români – ne punem întrebarea cum vor arăta amintirile celor plecați în pribegia salvatoare de vieți. Probabil că ne vom reîntoarce în cartea lui Panait Istrati, *Spovedania unui învins*, și vom căuta pârgurile unei istorii absurde și redundante, ignorând identitatea și matricea culturală, aruncând la coș omul ca valoare fără însemnătate în modelul ontologic al mileniului III.

Politică și speranță

În documentele de politici publice elaborate la nivel european, migrația-remigrația ca fenomen apărut în vreme de pace este definit ca un exercițiu de cunoaștere, cu un pronunțat caracter explorator. Dacă în prezent, mai puțin de 4% din populația mondială trăiește în altă țară decât cea în care s-a născut, acest procentaj fiind și mai scăzut în cazul europenilor, în viitorul extrem de apropiat se prevede faptul că și mai multe persoane se vor deplasa dintr-o țară în alta. Pe de altă parte, datorită tehnologiilor, oamenii au devenit mai conștienți de oportunitățile oferite de digitalizare și, grație acestora, lucrul la distanță, chiar dintr-o altă țară sau de pe un alt continent, tinde să devină rutină, stimulată și de marea încercare a omenirii provocată de pandemie.

Conceptul de telemuncă s-a impus, facilitând activitatea, dar acționând nefast asupra psihicului uman, desocializând ființa și izolând-o. În acest context, spiritul identitar a rămas într-un con de umbră, dialogul real fiind înlocuit eventual cu o comunicare virtuală care nu poate asigura o conjugare productivă a verbului *a comunica*. Actul de punere în comun a valorilor individuale în maniera *face to face*, adică prin dialog, este alterat semnificativ de comunicarea virtuală și, astfel, se dezvoltă o alternativă la lumea reală, asimilând spiritul identitar. Matricea culturală este marginalizată, prefigurând o redefinire a identității. Locul de obârșie, *țara de origine*, spațiul natal încărcat de arhetipul cultural, de legăturile ancestrale cu strămoșii, ar putea fi înlocuit de calitatea conexiunii la internet și de viteza de lucru a acestuia. Iată o înlocuire tacită care va deveni o alternativă modernă la arhetipul cultural clasic, venită din zona tehnologiilor. Participarea la forța de muncă mondială va depinde mai puțin de locul în care trăim decât de viteza și de calitatea conexiunii la internetul de care dispunem.

O lume mai interconectată va aduce cu sine noi oportunități, care vor trebui reglementate, astfel încât economia globală să-și afirme virtuțile integratoare și echitabile, stimulând competitivitatea, dar și prezervând identitatea. La nivelul Europei, *Agenda 2030 pentru dezvoltare durabilă* oferă un punct de referință comun menit să stabilească prioritățile eforturilor viitoare în favoarea prosperității cetățenilor

planetei de pretutindeni, în special a celor din țările în curs de dezvoltare. Totodată, se accentuează rolul diplomației culturale, prin care se urmărește stimularea schimburilor, a transferurilor de valori naționale, etnice și individuale astfel încât procesul de globalizare să poată fi modelat, susținând astfel identitatea și matricea culturală, pregătind o simbioză între comunicarea directă și comunicarea cu ajutorul noilor tehnologii.

- Bibliografie** ■ Bachelard 2003 = Gaston Bachelard, *La poétique de l'espace* © Presses Universitaires de France, 1957, trad. *Poetica spațiului*, Pitești, Paralela 45, 2003
- Crainic 1940 = Nichifor Crainic, *Modul teandric*, în „Gândirea”, Anul XIX, Nr. 1, ian. 1940
- Istrati 2006 = Panait Istrati, *Spovedania unui învins*, trad. Ion Pas, București, 100+1 Grammar, 2006
- Marcus 2005 = Solomon Marcus, *Paradigme universale*, Pitești, Paralela 45, 2005
- Pavel 2019 = Corina Pavel, *Constantin Eretescu – „În America, după 36 de ani, nu avem nici un prieten. Niciunul!”*, în „Formula As”, nr. 1385, 27.09-03.10.2019

Abstract

The avatars of the spirit of identity in the context of globalization

Keywords: globalization; identity crisis; being; archetype; communication; cultural matrix; ontological landmark; singularity; loneliness

The third millennium puts the human being in contact with the globalization, which triggers a real crisis of adaptation from the perspective of the relationship of identity with the cultural matrix, with the archetype. Labor market mobility has created two new concepts that influence identity: country of origin and country of adoption. The conflict in Ukraine brings refugee status to the forefront, reviving the experiences of the great world conflagrations of the last century. All these phenomena significantly influence the communication and cultural identity of the human being. In the context of globalization, solutions are being sought to revive the spirit of identity.

Grigore FURTUNĂ

Grai viu și grai inventat

G.F. – absolvent al Facultății de Economie a Universității de Stat din Moldova, 1960.

Activitate în domeniul bancar – 41 ani, inclusiv la BC „Moldova-Agroindbank” SA – 22 ani: președinte, vicepreședinte executiv și membru al Consiliului băncii. Economist emerit al Republicii Moldova.

Ori de câte ori am prilejul să citesc pe site-urile unor publicații sau în postările de pe Facebook texte reproduse din ziarele ori din cărțile tipărite în anii '30 ai secolului trecut la Tiraspol sau în alte localități din stânga Nistrului, mă întreb: după care principii au fost selectate cuvintele din acel vocabular nefiresc, departe de cel autentic, tezaurul tradițional al limbii române fiind substituit cu cuvinte inventate sau cu calchieri stângace din limba rusă ori ucraineană?

Iată doar câteva mostre de alterare a limbii române greu de explicat: *șine* – cine, *copchil* – copil, *fabrișile* – fabricile, *childuitor* – pilduitor, *șe/și* – ce, *urășiune* – urăciune, *ninune* – minune, *nicărturării* – analfabetismului, *buchieri* – abecedar, *pitreșiri* – petrecere, *cînțiși* – cântece, *statnic* – de stat/statal, *lucrătoricesc* – al lucrătorilor, *vrâstniși* – vârstnici.

De altfel, așa cum se accentuează în literatura de specialitate, *Cuvântelnicul academic al limbii moldovenești*, redactat în 1930, cuprinde un șir de cuvinte inventate ad-hoc pentru justificarea „limbii moldovenești”, principalul instrument de creare în RASS Moldovenească a „poporului moldovenesc”. Ca argumente ce aveau menirea de a sugera diferența dintre cele două limbi – „moldove-

nească” și română – sunt un șir de așa-zise neologisme, dintre care cităm următoarele:

– *sîngurcîrmiuri* pentru rusescul *самоуправление* (autoadministra-re); *amivremnic* pentru *современный* (contemporan); *unofelnic* pentru *однообразный* (monoton); *slovari* pentru *словарь* (dicționar); *unogândiri* pentru *единомыслие* (unitate de idei); *galstuh* pentru *галстук* (cravată).

Dar, curios lucru, nicidecum nu-mi venea în gând să extrapolez impactul fenomenului acestor „experimente lingvistice” asupra vieții reale a moldovenilor din stînga Nistrului, în comunicarea cotidiană a locuitorilor satelor sau în familie: între soți, părinți, copii. Nu bănuiam existența unei veritabile prăpastii dintre graiul viu de acolo, limba și limbajul decretate de autoritățile sovietice în scopul de a încropi noi entități etno-lingvistice. Îmi venea greu să înțeleg cum, de exemplu, reîntorși de la școală, copiii își fac temele de acasă, utilizând manualele redactate într-o limbă pocită, conform vocabularului și ortografiei „oficiale”, apoi, închizând cărțile și caietele, revin la graiul moștenit de la strămoși, adică normal.

Poate că, pentru mine, această pagină din trecutul nu chiar atât de îndepărtat al conașionalilor cu rădăcini pe fașia de pământ, situată de-a lungul malului stîng al Nistrului, rămânea ca o foaie albă, dacă nu descopeream două volume ale lui Vladimir Beșleaga: *Tata Vasile* și *Mama. Casa. Pământul*. Aceste două cărți, în percepția mea, au valoare de document, fiind în mare măsură întemeiate pe un set de scrisori semnate de tatăl autorului, Vasile a lui Luca Beșleagă, precum și pe unele amintiri, destăinuite autorului de către părinții și rudele sale. Răvașele conțin, practic, texte integrale, adresate soției sale, Jenea lui Andrii Ciocârlan, în perioada când s-a aflat timp de vreo șase ani în lagărele de detenție (se mai numeau de corecție) din Ural, Kazahstan. M-au impresionat îndeosebi. Citeam textele scrisorilor și, involuntar, comparam vocabularul, ortografia, fonetica și structura expunerii gândurilor cu graiul pe care l-am cunoscut încă din copilărie în Pelinia natală, de lângă Bălți. Mai mult, aceste mărturisiri sunt o dovadă incontestabilă a faptului că încercările ideologilor bolșevici de a inventa o „nouă” limbă a eșuat nu numai în Mălăiești, baștina lui Vladimir Beșleagă, ci și în întreaga comu-

nitare moldo-română din stânga Nistrului: oamenii, fie ei cărturari sau nu, au respins în mod tacit novațiile sovietice, rămânând fideli moștenirii lingvistice, influențată pozitiv și de cei trei ani de administrație română (1941-1944).

Am parcurs cu atenție cele două cărți ale lui Vladimir Beșleagă, dar nu am aflat mostre de limbă asemănătoare celor impuse, spre exemplu, elevilor de clasa a treia în manualul de limba moldovenească, editat în 1938, la Tiraspol. Reproduc un fragment cu titlul *Lupu, arișiu și hulpea*: „Șe fel de urășiune e aiasta”, – a zis lupu. Așela era un ariși. El șede, ca un ghem, acoperit cu așe îșipte. – „El n-are chele jie. Aiasta-i strică fața pădurii întreji”. S-a aprochiet hulpea și zișe: „Nu te ninuna, lupule, aminterlea el nu s-ar putea apăra de la dinții tăi”. Am transliterat textul pe cât era posibil de exact, având în vedere specificul literelor alfabetului rusesc, care denaturează și deformează unele cuvinte din punct de vedere fonetic și ortografic.

Concludent în acest sens este și un alt text, intitulat „simbolic” *Dișteptarea culturii moldovinești o chicat în mânili unor comuniști moldoveni*, din care voi cita următorul pasaj: „La conferența noastră politiciii naționali este închinat un doclad diosăghit. Din pricina aiasta eu vreu sî ating întrebarea moldovenizării numa înscurt.

Moldovenizarea esti pornitî di noi serios și pi drumu drept. Tov. Holostenko în docladu lui s’a opri di toati făcuti deamărunțișu.

Eu vreu numa sî spun, cî dacî în Ucraina înaintea Revoluției lucru național să gășă în mânili grupirovcilor naționaliști din burjuazia mărunțâki, și după Revoluției urmirile lor tot o mai rămas, chiar răspândindu-să și n rândurili partiei KP(b)U, – apui la noi drept diodatî lucru dișteptării culturii moldovinești o chicat în mânili unor comuniști moldoveni, cari grămădind împrejiuru lor pi comsomoliști, învățători, corsați ș.a.m.d. duc politica naționalî drept și nădejnic”.

După cum se poate lesne constata, aplicarea „normelor gramaticale” se făcea selectiv, cu o logică dificil de neînțeles, dar cu dorința expresă de a demonstra clar: „să nu șie ca la români...”

Pentru a vedea diferența dintre graiul inventat și cel viu, neîntinat, voi reproduce câteva aliniate din cărțile lui Vladimir Beșleagă:

1. Una dintre primele scrisori, redactată, evident, în chirilică (cu păstrarea strictă a ortografiei și a punctuației) este trimisă de tatăl prozatorului din lagăr: „Anul 1952, luna iunie, ziua 6 Vineri înaintea Duminicii mari pi la ora 12. Bună zioa sau bună sara scumpa mea și iubită soție Jana. Bine team găsit sănătoasă și mai mult voiiasă. Eu bărbatu tău necunutat Vasăle, sânt bine sănătos la munții Uralului, priporos și păduros, adica noi sântem în mijlocul Uralului la marjina dou părț a lumii: Europa mică și azia mare, divo 5000 kilometri diparti dila dumeta puica Avruni. Dar tot un soare ni încălzăște pi noi așa și pe voi, numa câ cu 2 ciasuri mai înainte la noi răsari soarele, când la noi sânt 2 ciasuri după amezăi atunci la voi is 12 deamează”.

Din acest fragment transpare limpede: pe de o parte, graiul românesc cu particularități obișnuite pentru mediul sătesc moldovenesc din stânga Prutului, cu substituirii de *e* cu *i*, de *ă* cu *â*, de *u* cu *o*, de *i* cu *î*; cu o tipică „înghițire” a articolului hotărât în substantive (*bărbatu*); cu anumite erori privind utilizarea conjuncțiilor, a semnelor de punctuație. Însă, pe de altă parte, nici umbră de influență a „limbii decretate”!

2. Identificăm, de asemenea, vorbirea neaoșă românească și în dialogul cu Tatiana Carabet, mătușa scriitorului. Vocabularul este cel cunoscut mie din copilărie, doar cu unele excepții (exemplu: *bātu*, *tabacu*). Și, desigur, constatăm un fapt ce trebuie accentuat: nu întâlnim deloc urme ale „limbii moldovenești” inventate-promovate ca „literară” în anii 30 ai secolului trecut. Lipsesc cuvintele de genul celor folosite în manualele și actele „elaborate” în Tiraspolul interbelic, precum se vede și din rândurile ce urmează: „Cum am făcut casa? Am făcut-o cu boțu. Bătrânu Andrii o ajutat. Puneam în căruță boțuri și o trăgeam cu caii împrejurul casei...Și puneam într-o zi un rând... Treceau trii – patru zile și puneam alt rând... Așa am pus păn-am mântuit casa. Am făcut-o, bătrânul ne-o făcut-o. Ne-am mutat în casă cum se muta toată lumea”.

Da, e adevărat că în scrisori, în dialoguri se întâlnesc rusisme, ucrainisme și scriitorul nu le ocolește, în paranteze sunt redat variantele românești. Autorul ne previne când textul a fost scris cu grafie chirilică ori când este o traducere. În cărțile cu amintiri despre părinți

figurează oameni din diferite generații, inclusiv născuți încă pe la finele sec. al XIX-lea. Examinarea textelor respective, dar și comunicarea mea pe parcursul anilor cu persoane de diferite vârste, originare din Transnistria, denotă că oamenii locului au folosit neîntrerupt un limbaj practic, uniform, care puțin se deosebea de cel din Pelinia mea natală.

Sunt circumstanțe care conduc la o singură concluzie: în acei ani de cumpănă, la școala trasnistreană copiii li se „preda” o limbă, numită „moldovenească”, pe care elevii o foloseau la scrierea dictărilor, a compunerilor, dar, acasă, se aflau în spațiul lingvistic care s-a conturat secole la rând în memoria oamenilor ca grai natal, și care nu lăsa loc pentru altul, de sorginte artificială. În context: e o minune că în stânga Nistrului, dar și în tot spațiul până la Bug, unde altădată au viețuit mulți români, secole la rând limba română era vorbită și păstrată ca instrument de comunicare de către consăngenii noștri aflați pe acele meleaguri, departe de spațiul istoric românesc. Acolo, excepție parțial fiind spațiul cuprins în fosta RASS Moldovenească, limba română standard nu constituia obiect de studiu în școală, nu avea condiții de dezvoltare firească concomitent cu evoluția situației din alte domenii (economic, politic, cultural etc.), caracteristice țărilor românești, ulterior României Unite, populația fiind impusă să utilizeze o limbă arhaică, impregnată cu împrumuturi din rusă și ucraineană.

Fenomenul păstrării limbii moștenite de la strămoși în Transnistria și, după 1944, în întreg spațiul din stânga Prutului, în pofida circumstanțelor vitrege, nu a fost un sacrificiu, nu a fost demonstrație a sabotării intenționate a politicii autorităților, ci, mai degrabă, o manifestare a continuității spiritului românesc, o manifestare a mării puteri de rezistență a neamului nostru și a forței identitare, impulsionate neîntrerupt de necesitatea și comoditatea mijlocului de comunicare rămas de la generațiile precedente.

În temeiul graiului vorbit în Transnistria, se poate constata fără echivoc că așa-zisă „limbă moldovenească” (extinsă și impusă după război în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în sens de denumire a ei) a fost un fals proiect nu numai ideologic, fără suport științific, istoric, care a încercat să înlocuiască graiul viu cu unul creat de către politicienii de la Moscova, dar și pronunțat politic antiromânesc.

„Moldovenismul”, ca proces de „inventare” a unei noi etnii, așa precum confirmă realitățile lingvistice, limba oficială a Republicii Moldova, a eșuat lamentabil și acest fapt trebuie, în sfârșit, să fie reflectat în legea noastră fundamentală. Demult e timpul ca parlamentarii să se simtă responsabili de corectarea acestei erori premeditate și să legitimizeze adevărul recunoscut de știință, potrivit căruia cetățenii din partea de est a Moldovei istorice, inclusiv vorbitorii nativi ai limbii noastre din Transnistria, sunt români și vorbesc limba română.

Abstract**Live speech and invented speech**

Keywords: living language; Transnistria; Romanian language; “Moldovan language”; legislation

Anti-science, anti-history linguistics absurd was invented in 1930 solely for Soviet Socialist Autonomous Republic of Moldova. The invention in question being ideological and political, remained unused by Moldovans in daily speech and failed to touch the conscience of the latter inhabiting the left bank of the Dniester.

Ion I. IONESCU

Despre sensul sociologiei și al unei societăți în schimbare

I.I.I. – profesor universitar doctor, Departamentul de Sociologie și Asistență Socială al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, autor a numeroase volume, studii și articole în reviste de specialitate din țară și străinătate, membru în comisii de doctorat, prodecan al Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice, membru al Senatului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, membru fondator al Societății Sociologilor din România, *Profesor Emerit* (2018).

1. Acum 125 de ani, în 1897, Constantin Leonardescu¹ ținea primul curs de sociologie la Iași. El lua locul lui Titu Maiorescu la universitate, avându-i colegi pe V. Conta, I. Negruzzi, A. Fătu, P. Poni, A.D. Xenopol, A. Densușianu, Gr. Cobălcescu ș.a. „Ca tânăr instruit și ambițios cum era, întors în țară de la Paris [...] ar fi putut să caute a duce gândul altora mai departe, ar fi putut să scrie cărți cu titluri chinezești pentru conașionalii lui de atunci, dar, în fapt [...] Leonardescu a urmărit să răspândească în țara românească și în limba românească elementele fundamentale ale unei științe care în acea vreme erau aici ca și necunoscute [...]. A fost un profesor în cel mai deplin înțeles al cuvântului” (Petrovici 1984: 59). Și-a exercitat profesia fascinantă și solicitantă pentru acele vremuri, dar a și participat la construcția societății românești prin transmiterea valorilor cetățeniei și promovarea tinerilor într-o societate în evoluție.

Politicienii, „prin mijloace artificiale, servindu-se de niște forme abstracte constituționale, voiesc a concentra întreaga conștiință socială în simțirea și gândirea lor” (*Conștiința* 1900: 66), dar inteligența și simțirea poporului nostru „au mai multă valoare decât aprecierile lor subiective” (*Ibidem*: 67), spunea Leonardescu.

cu. Pe de altă parte, trebuie spus că poporul există în mod real dacă își dă seama de existența sa, „de întinderea teritoriului său, a limbii sale, a religiunii, în fine, a aspirațiilor sale” (*Ibidem*). Din păcate, spunea profesorul, nu toți oamenii au „conștiința eului lor social”, mulți au doar „instincte sociale”. „Câți cunosc bine geografia, istoria, limba și religia țării lor? Câți își dau seama de drepturile și datoriile lor în raport cu puterile constitutive ale statului?” (*Ibidem*: 68) „Encefalul social”, spunea el, nu are altă viață, altă putere decât cea primită de la societatea în care își asumă conducerea. „Mișcarea pornită de sus în jos nu este decât o reflectare a mișcării primite de jos în sus. Cu cât poporul este mai cult, cu cât își manifestă unitatea ca grup [...], cu atât impulsul dat guvernării este mai consistent”. Viața socială depinde de rolul pe care fiecare este chemat să-l joace în societate potrivit aptitudinilor sale, specialității sale: unul are conștiință de raporturile sale cu semenii lucrând pământul, altul slujind știința sau/și arta. Poporul trebuie pregătit să știe istoria, geografia, limba, instituțiile, legile țării (pe care să le și aplice). Nimeni nu e contra partidelor politice dacă acestea reunesc „oameni cu adevărat animați de interesele societății”. Un partid, oricât de mulți membri ar avea, rămâne un „grupuleț”, dacă nu sunt oameni de seamă (*Ibidem*: 71) care să facă legi binefăcătoare pentru a „sistematiza obiceiurile bune ale poporului” și a le „înlătura pe cele rele” (*Ibidem*). „O fantezie a unui grup politic nu poate deveni niciodată voință socială”, spunea C. Leonardescu² (Leonardescu 1885: 27).

Omul nu poate trăi izolat (Leonardescu 1868: 44). Societatea este necesară oamenilor, dar „nu ca o simplă agregare de indivizi, ci ca o reuniune de inteligențe care concurg spre același scop”. Comportamentul omului societății civilizate „nu se aseamănă cu cel al ignorantului, al sălbaticului, al omului crescut într-o societate de tâlhari”, în care „nu domnește legea”, ci „domină corupțiunea” (Leonardescu 1885: 27). Comportamentul civilizat și ordinea socială depind de „pacea dintre indivizi”, „dintre indivizi și mulțimi” (*Ibidem*: 46), dintre „populațiuni”, de „dezvoltarea spiritului științific prin educațiune” (*Ibidem*: 48). „Cauza primordială a lăncezirii unui popor este ignoranța [...], mama tuturor dezordinilor sociale, a tuturor suferințelor și viciilor” (*Ibidem*: 50).

Metoda sociologică este deosebit de importantă, susținea Leonardescu. „Nu merge a cerceta adevărul la voia întâmplării”. Trebuie ur-

mată „o cale determinată” (*Ibidem*: 11), iar observația, experimentarea și generalizarea ne ajută să plecăm „de la individ la lume, de la lume la Dumnezeu” (*Ibidem*: 17). Sociologul nu trebuie să se lase „în voia prejudecăților” (Leonardescu 1868: 34). Desigur, poate apela și la opinii, dar fără a le considera „factor primar și ireductibil”. Nu ne putem supune orbește nici „consimțământului general”, nici „jugului autorității individuale” (*Ibidem*: 47). Prin observație și experiență putem ajunge la explicație și înțelegere, la generalizări. „A nu lua în considerare experiența înseamnă a ajunge la nesimțire, la apatie în societatea industriei și civilizațiunii materiale, dar a zice că doar experiența satisface necesitățile rațiunii, că omul are numai simțuri și nu trebuie să se ocupe decât de materie este de asemenea o nesimțire în prezența aspirațiilor morale și religioase” (*Ibidem*: 73). Și prin experiență putem găsi legi, legități, dar fără rațiune, „observațiile nu conduc singure spre adevăr”. Definițiile sunt importante „pentru a evita ambiguitatea și neclaritatea termenilor pe care-i folosim” (*Ibidem*: 154). În „științele morale și politice”, definițiile, axiomele sunt puține, dar există, fiindcă, altfel, „fatalitatea ne-ar întuneca inteligența”. Doar „Dumnezeu este mai presus de orice negațiune, de orice determinare, de orice opozițiune” (*Ibidem*: 167).

Fără a exagera contribuția lui C. Leonardescu în sociocultura română, înfățișată în atât de puține cuvinte, putem reține că sociologia sa a fost pusă în slujba națiunii și pentru faptul că a format oameni care au contribuit la reîntregirea neamului în 1918 și au transformat adânc sociocultura românească în primele decenii ale secolului XX.

2. Sociologiei i-au fost identificate și recunoscute rădăcini adânci în România (*RISS* 1967: 157). În 1939, ar fi trebuit să se țină al XIV-lea Congres Mondial de Sociologie la București. Își anunțaseră participarea 208 sociologi din 26 de țări³, dar al Doilea Război Mondial a împiedicat acest mare eveniment științific...

După război, sociologii care se afirmaseră în perioada interbelică au fost obligați „să-și clarifice opțiunile ideologice”. Unii s-au apropiat de „marxism-leninism” (crezând că vor putea continua ca sociologi⁴), dar speranțele le-au fost spulberate în 1948⁵, când sociologia a fost

etichetată „știință burgheză”, scoasă din învățământ, iar sociologii „excomunicați”...

Sociologia nu a dispărut însă (Costea 2002: 317)... În 1965, Ceaușescu a recunoscut „locul și rolul sociologiei în societatea socialistă”, a reînceput învățământul superior sociologic, au fost (re)făcute unități de cercetare științifică⁶, au fost publicații de specialitate, dar sociologia și alte discipline socioumane au fost marcate de „industrializarea forțată”, de „colectivizarea agriculturii”, de exodul sătenilor spre orașe etc., teme pe care le-a abordat „în spiritul materialismului dialectic și istoric”. S-a reușit însă un anumit nivel de profesionalizare și s-au format sociologi cu o anumită experiență. În 1977, acest „sistem al sociologiei românești” a fost din nou suprimat și așa a rămas până în 1989...

3. În *Discours sur l'origine et les fondements de l' inégalité parmi les hommes*, J.J. Rousseau spunea că modul cel mai bun de a ajunge la libertate este trecerea prin dictatură... Am trecut prin multe dictaturi⁷, dar tot suferim căutându-ne libertatea, identitatea, demnitatea... De exemplu, după 1990, era necesar să lucrăm 24/24 ore pentru reconstrucția societății, dar am luat cu ambele mâini „sâmbăta liberă”... Spectacolul corupției se întindea ca o ciumă, dar „inteligentzia” aștepta „luminița de la capătul tunelului”... E o rușine antropologică să pui capul sub vreme, iar renunțarea la lupta „pentru o societate democratică” e o jignire adusă elanului prometeic al românilor care l-au dat jos pe Ceaușescu, spunea E. Cioran (care încă trăia pe atunci). Puțini au înțeles însă că nimeni nu va lupta pentru români, dacă ei înșiși n-o vor face... Poate înțeleg mai mulți acum, în martie 2022, văzând ce se întâmplă în Ucraina...⁸

4. Acum 32 de ani, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași a fost înființată Catedra de sociologie, în cadrul Facultății de Filosofie. Șeful catedrei a organizat un concurs pentru a aduce „cadre tineri”, șefi ai promoțiilor anterioare de absolvenți⁹. Primii ani de după 1990 au fost ani de eforturi foarte mari pentru a compensa deficitul de informație în domeniu. Au prins bine cursurile organizate la București, Iași, Timișoara, Cluj, de către profesori, cercetători, specialiști veniți

din Europa¹⁰, din SUA. Legăturile externe au fost importante pentru orientarea catedrei pe calea integrării europene a sociologiei românești. Trăiam alături de „magistru” sentimentul de „pionierat” (fiind, de asemenea, francofon și francofil), mobilizat de ideea și speranța că „munca noastră nu va rămâne fără ecou în noua societate democratică”... După 1990, s-au înmulțit ocaziile de a mai diminua contemplativismul și imobilismul și de a promova cercetarea. Școala franco-română de sociologie organizată an de an a fost o bună ocazie de a menține interesul pentru „identificarea problemelor sociale”, de a afla exemple de bune practici și căi de intervenție socială eficiente. Toți membrii departamentului au făcut stagii la universități occidentale de prestigiu, iar apoi și un număr tot mai mare de studenți (prin programele TEMPUS, SOCRATES, ERASMUS¹¹).

După 1990, nimeni nu a propus în mod deschis și clar o „schemă”, un „model de devenire”, o posibilă traiectorie a societății românești. Am fost bombardați cu tot felul de sugestii, direcții, postulate, exemple de bune practici, proiecte, experimente... Distincțiile „stânga-dreapta”, „separația puterilor în stat”, „statul de drept”, „economie de piață viabilă”, „instituții stabile” care să le garanteze, „libertăți fundamentale” etc. nu spuneau mare lucru atunci, dar nici românii nu așteptau explicații științifice pentru ceea ce li s-a întâmplat și pentru ceea ce putea să li se întâmple... În acei ani „era clar că”, „toată lumea știa că” Dumnezeu și-a întors capul către români, că ne întoarcem în Europa, că vom fi și noi ca occidentalii... Nu au fost însă numeroase preocupările de recenzare și promovare a patrimoniului comun european¹², de identificare și clarificare a drepturilor și a responsabilităților României în noua Europă, astfel că „s-a dat apă la moară” populismului etnocentric, naționalismelor, „noilor mitologii” politice (despre trădare, conspirație, venirea salvatorului charismatic...). Credulitatea și autoiluzionarea românilor au fost alimentate de „fraude piramidale” (precum „Caritas”, FNI etc.). „Cele mai nobile sentimente patriotice pot deveni ultimul refugiu al mizerabilului dacă ele nu sunt echilibrate de respectul elementar pentru demnitate, solidaritate și pentru drepturile omului” (Tismăneanu 1999: 40). „Emanciparea politică românească” de după 1990 nu a fost însoțită de îmbunătățirea așteptată a stării economice individuale și colective, de unde nostalgia pentru „societatea socialistă multilateral dezvoltată”¹³, de unde și emigrația masivă¹⁴...

„Chiar dacă regimurile politice pot fi răsturnate și ideologiile criticate, în spatele unui regim și al ideologiei sale rezistă un mod de gândire și simțire, obiceiuri culturale, instincte obscure și impulsuri greu identificabile”, spunea U. Eco (Tismăneanu 1999: 45). Abandonarea nostalgiai pentru „trecutul paternalist” și abandonarea pasivității sociale ar fi fost semne ale trecerii la (re)construcția comunităților proactive, la dezvoltarea durabilă, dar mentalitățile¹⁵ nu se schimbă ușor, „peste noapte”... Nu s-a înțeles bine că democrația, democrația participativă nu sunt un „dat”, un dar, un cadou pe care-l primesc cei care stau „în expectativă”, ci creația, construcția cotidiană a unui nou mediu social, politic, moral, cultural, educațional și o codeterminare a acestuia cu cunoașterea științifică. Studenții de la sociologie (și asistență socială, ulterior) trebuiau formați pentru „acțiune socială”, „planificare socială”, „dezvoltare comunitară”¹⁶, ca să aibă abilități relaționale, interacționale, competențe intervenționale, într-un climat care să suscite creativitatea, comprehensiunea, diferit de vechiul „reține-repetă-reprodu”... Bibliotecile străine au fost o mare resursă informațională din care am luat cu lăcomie (în anii 1990 reveneam în țară cu geamantane pline de fotocopii...), ca și întâlnirile providențiale cu personalități de prim rang în domeniu. În lumea occidentală am luat contact cu alt mediu, am constatat pe viu decalajele și ne-am convins de nevoia de realism. Toți colegii din departament au avut șansa s-o ia de la început pe traiectorii noi ale cercetării satului, orașului, educației etc. În contact cu lumea civilizată, unora dintre noi (!) ne-au fost zdruncinate ideile despre omniprezența și omnipotența colectivului în viața socioumană, despre avatarurile formalismului moral, dar și despre individualism și liberalism... Trebuia să dezbaterem modul în care ar putea ieși românii din apatie într-o societate în care transformările se petreceau sub ochii noștri, având sentimentul participării la „misterele tăcute ale genezei noii societăți democratice românești”... Ne clarificam opțiunile și noi, și studenții, în timpul cursurilor, seminariilor, pe măsura sporirii exigenței de a publica, pe timpul participării la stagii de practică în diferite zone din țară și al întâlnirilor cu oamenii locurilor, adevărate lecții de sociologie¹⁷.

5. Au trecut în acest fel mai bine de trei decenii peste toți cei preocupați de „mântuirea” intelectuală¹⁸, de pregătirea tinerilor, de (re)

construcția identității, de comprehensiunea trecutului, a prezentului, de construcția unor cadre de gândire adecvate înțelegerii viitorului. Dogmatismul inspirat de „ideologia unidirecțională” a afectat cercetarea sociologică, dar am devenit pro-occidentalo-centriști¹⁹, în timp ce preocuparea pentru promovarea individuală a „caporalizat” gândirea liberă, discuțiile, toate sarcinile devenind „presante”, „urgente”, deși „apelurile societății”, ale decidenților la sociologie au fost rare... Însă nu putem (supra)viețui cultural, social, economic, politic etc. fără a determina condițiile care permit „diminuarea decalajelor de dezvoltare”, trecerea „de la Uniunea Sovietică la Uniunea Europeană”, de la epoca teocratică la cea tehnocratică... Mentalitatea remanentă și dominantă la noi a fost că Universitatea trebuie să transmită o cultură de dimensiuni universale, trebuie să fie locul schimbului de idei, al discuțiilor deschise și constructive, fără a „anatemiza” însă logica utilitaristă, „sociologia în serviciul societății”, „formarea pentru spațiul european”, „recunoașterea internațională a diplomelor și calificărilor” etc.²⁰. Am trăit, în învățământ, perioade de denunțare a „climatului alarmist”, a „imposturii” (care a trezit mari suspiciuni și a indus anxietate în societate (Șercan 2017)), am avut intenții de a schimba învățământul prin „ordonanțe de urgență” (date de miniștri temporari), am trăit să vedem cum, în câțiva ani, s-a ajuns de la un număr foarte mic de universități, la 110, cu sute de facultăți și zeci de mii de cadre didactice, am acceptat „sistemul Bologna” și am resimțit, am trăit negativ dificultatea tinerilor absolvenți de a-și găsi un loc de muncă (simultan cu îndemnul de a face „exceleță academică”, de a avea cele mai mari performanțe internaționale...). Am resimțit și am trăit ambiguu trecerea de la „repartiția pe post” la responsabilitatea fiecărui student de „a se descurca” aproape singur pentru a-și afla un loc în societate. Am trăit și resimțit „masificarea învățământului superior”, „banalizarea doctoratului”, „re-formele graduale” pentru construcția capacității de a trăi într-o societate democratică... Nu am criticat la timp „negustorizarea societății”, exigențele „postcomuniste” total opuse-contrare-în contradicție cu cele din perioada comunistă... „Am atras timid atenția” (în cărți, articole, conferințe, pe la radio-tv) asupra „declinului ideii de societate”, „dispariției pozițiilor de clasă”, „tulburării vieții comunităților rurale și urbane”, „creșterii instabilității sociale”, „fragmentării ocupațiilor”, în timp ce „mecanismele integrării se stricău”, indivizii erau

„puși cotidian la probe”, supuși „luptelor identitare”, „luptelor morale” și politice pe parcursul cărora încrederea era tot mai zdruncinată. Mulți români au învățat să-și afirme sinele, dar, în condițiile în care le era greu „să se realizeze” ei înșiși, la ei acasă, au plecat din țară cu milioanele, în „valuri migratorii”, chiar dacă România a aderat la NATO, la UE...

6. Devenirea unei societăți este în funcție și de istoria țării, de nivelul anterior de dezvoltare, de îngrădirea privilegiilor „noilor parveniți”, de transparența din administrație și politică, de asumarea responsabilităților de către cei care și-au asumat conducerea... O altă ordine socială, spunea V. Miftode, nu înseamnă trecerea de la o extremă la alta (de la exacerbarea colectivului la egocentrism, de la accentul pe public la centrarea pe privat, de la „binele comun” la binele individual, de la „activități patriotice” la goana sălbatică după profit, de la contemplare la acțiuni sub semnul urgenței...). În lumea în care trăim, asemenea paradoxuri pun oamenii sub tensiune, în contradicție cu ei înșiși și ele se adaugă discursurilor fără semnificație și traiului în incertitudine persistentă (Müller 1996). Unii acceptă globalizarea, alții se tem de ea. Cei care nu vor să-și piardă controlul asupra propriei vieți (și nu se simt „reprezențați” de politicieni), se tem de alienare, de naționalism, de cosmopolitism și, dezorientați, vor mondializarea sau se opun ei, vor sau se opun vaccinării pe timp de pandemie, se întorc în sate sau aglomerează periferiile orașelor mari, părăsesc țara, „rezistă” în ea, se revoltă... Într-o „lume post-factuală”, în care trăim să vedem cum adevărul și dovezile par să nu conteze, iar minciunile capătă statut egal cu ele, am avea mai mulți responsabilitatea de a (re)construi respectul pentru probe și adevăr, deoarece demoralizarea și apatia încep prin subminarea valorilor, „disoluția familiei”, pierderea „înrădăcinării religioase”, devalorizarea imaginii de sine...

*

Căutăm însă motive de a învăța, cerceta și acționa în conjunctura actuală²¹... Suntem actori ai unei societăți în care unii creează probleme, alții caută să le rezolve, iar mulți așteaptă să ni le rezolve UE, NATO sau vreun „lider charismatic”... Este necesară cunoașterea și acțiunea într-o societate aflată mereu „în durerile facerii”, fără a demobiliza, ferindu-ne de ideologii, de impostori, de tirani războinici... Dar cine ia seama la

faptul că unii se întrebă dacă există interes pentru angajarea sociologilor, pentru generarea de locuri de muncă pentru ei, dacă decidenții mai au nevoie de diagnosticare, de expertiză, dacă populației trebuie să i se spună că are de muncit mult pentru „a face totul” cu „din ce în ce mai puțin” pentru a transforma, a ameliora „din mers” societatea (democratică) în (re)construcție?

Note

¹ A urmat cursurile Facultății de Litere și Filosofie la București, a devenit licențiat în drept la Paris și doctor în filosofie și litere la Bruxelles.

² Contrar spuselor lui Schopenhauer, care afirma că inteligența nu poate schimba „întru nimic” voința, sau contrar lui Spencer, care spunea că „lumea e guvernată și transformată de sentimente” cărora ideile le servesc numai de călăuze...

³ Printre care: M. Bloch, R. Bastide, C. Gini, M. Halbwachs, R. Maunier, G. Richard, H. Stoltenberg, F. Znaniecki și alții.

⁴ Dimitrie Gusti a acceptat să conducă Consiliul Național pentru Cercetare Științifică și să fie președintele Academiei Române.

⁵ Instalarea comunismului în România a însemnat obligația de a pune în aplicare politica economică, socială și culturală a URSS, urbanizarea forțată, industrializarea, colectivizarea, controlul asupra satelor, dezrădăcinarea țăranilor și plasarea lor în „blocuri”, centralizarea activităților colective, aservirea mass-media, acuzația de „înaltă trădare” adusă celor care admirau Occidentul sau aveau prieteni acolo. Partidul comunist a condus economia după criteriile ideologice, prin oameni fără responsabilități, dar cu putere (activiștii PCR) și prin oameni cu mari responsabilități, dar fără nicio putere (conducătorii întreprinderilor). „Comunismul” a vrut să „fabrice” și să reifice o societate uniformă („poporul unic muncitor”), cu „conștiință socialistă” (bazată pe indiferența și atitudinea blazată a „maselor” în fața „autorităților” care ofereau doar „certitudini”...).

⁶ Centrul de cercetări sociologice București, Centrele de științe sociale din Iași, Cluj, Timișoara, Craiova, Tg. Mureș, Institutul de expertiză și recuperare a capacității de muncă, Centrul de cercetări pentru problemele tineretului, Laboratorul de sociologie urbană etc.

⁷ Vezi și Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Forum, 1944

⁸ <https://www.contributors.ro/eliberatorii-rusi-si-crimele-impotriva-umanitatii/>

⁹ Fusesem șef de promoție al Liceului Pedagogic de 5 ani, iar ca student al Facultății de Istorie și Filosofie am făcut cursuri de sociologie, stagii de practică pe teren, plăcându-mi faptul că „magistrul” Vasile Miftode își asuma sarcina de a promova sociologia ca disciplină științifică și metodologia cercetării empirice a realității sociale, insistând să se respecte „canoanele sociologiei” din Occident (unde a făcut studii în timpul regimului comunist).

¹⁰ Diversitatea culturală atât de dragă francezilor a fost îmbogățită și de românii care au avut un rol în construcția Franței, „sora noastră cea mare și iubită”. Pe de altă parte, românii francofoni și francofilii au fost animați de prietenie față de Franța.

¹¹ Am încheiat acorduri de cooperare, de colaborare cu Université de Caen (Franța), Institut social Lille Vauban – Université catholique de Lille (Franța), Université d’Evry (Franța), Haute Ecole „Roi Baudouin”, Mons (Belgia), Université de Luxembourg (Marele Ducat de Luxemburg), Université de Fribourg (Elveția), Université de Bretagne Occidentale Brest (Franța), Higher Education Institute for Social Work Porto (Portugalia), Università degli Studi della Calabria (Italia), dar și cu departamente de sociologie și asistență socială din Grenoble, Limoges, Geneva, Liège, Barcelona etc.

¹² Dreptul roman, creștinismul, Iluminismul, drepturile omului etc.

¹³ Chiar dacă a trăit ca într-o cușcă, mulțimii i-a plăcut să se scalde în „liniște”, în monotonia platitudinilor oficiale, fiindcă acolo găsea stabilitate, predictibilitate, paternalism...

¹⁴ Aflăm români prin toată lumea. În 2017 erau în: Italia – peste 1 000 000, Spania – peste 1 000 000, SUA – 518 653, Germania – 205 026, Israel – 205 600, Anglia – 101 000, Canada – 82 995, Austria – 4 689, Franța – 74 661, Grecia – 46 523, Belgia – 45 877, Portugalia – 39 312, Cipru – 24 376, Suedia – 21 016, Australia – 20 998, Irlanda – 17 995, Olanda – 16 987, Argentina – 10 000, Elveția – 9 000, Noua Zeelandă – 3 100, Africa de Sud – 3 000 etc. Peste 4 500 000, în ultimele trei decenii...

¹⁵ Adică iluziile, sentimentele, reprezentările, urmele influenței vieții economice, urmele istoriei trecute, cunoștințele (pe care le au oamenii) despre trecut, memoria colectivă, tradiția autentică, tradiția „inventată”, practicile religioase fundamentale, spiritualitatea populară, credințele populare, „liniile morale”, așteptările oamenilor și ale grupurilor, atitudinile lor față de viață, moarte, iubire, ură, bucurie, tristețe, față de rolul cărților, al educației, muncii etc., stereotipurile, discriminările, imaginile sociale, imaginarul social, miturile, utopiile, distopiile, milenarismele, profețiile etc.

¹⁶ Unul dintre primele masterate construite în Facultatea ieșeană de filosofie și științe social-politice a fost *Managementul social și dezvoltarea comunitară* (1997), desființat peste câțiva ani de la înființare de către „vechi tovarăși”...

¹⁷ Eram cu studenții, în practică sociologică, într-unul din satele maramureșene; seara făceam bilanțul muncii de peste zi: ne adunam la o masă pe terasa unui „butic” din sat; într-o parte noi, în alta sătenii care ne priveau; uneori, fiind nemulțumit de activitatea lor de peste zi, le reproșam anumite lucruri cu voce tare... Într-o zi, unul dintre săteni m-a luat deoparte și mi-a spus: „Domnule dragă, apăi nu-i certa că nu înțeleg tăte lucrurile care se petrec pe-aci... Eu trăiesc în acest sat de peste 50 de ani și nu știu cum stau treburile, atunci ce pretenții ai de la ei, care sunt aici pentru câteva zile?”

¹⁸ Am fi tentați să credem că „cei cu carte” sunt capabili să se înțeleagă bine, să se accepte, să fie toleranți, fiindcă au „știința și arta comunicării”. Tentație ispititoare, dar

reducționistă, fiindcă uneori cei cu „largă recunoaștere internațională” nu fac „dovadă”... Într-o echipă este greu să interacționezi cu persoane agresive, arogante, sarcastice etc., care învinovătesc pe cei din jur că le refuză punctele de vedere... Comportamentele dificile pot fi transformate în comportamente constructive cu calm, aducându-le la dimensiuni situaționale ... Nu există doi oameni care să aibă aceeași părere în toate problemele, dar nimeni nu are întotdeauna dreptate... Uneori e bine să te înșeli cu grupul decât să ai dreptate de unul singur, altelei poți avea dreptate de unul singur împotriva tuturor... Nicio echipă nu progresează dacă se lasă dominată de prefăcuți, lingușitori, lăudaroși, bârfitori, impostori...

¹⁹ Sociologia este încă reticentă față de urgențe și evenimente. Ea a construit puține concepte, teorii și tehnici pentru analiza schimbărilor imprevizibile, a rupturilor. Trăim într-o epocă de schimbări bruște, de incertitudine persistentă, în care faptele și evenimentele se amestecă în intervale de crize. Este util să identificăm logici ale acțiunii în momente de răspântie, de fragilizare a echilibrului, de căutare a noi forme de stabilitate. Sociologia și celelalte științe ale socialului sunt constrânse să ia în seamă evenimentul, imprevizibilitatea, cu atât mai mult atunci când sunt puse sub semnul întrebării „marile modele”...

²⁰ Deschis problemelor societății, presat de „cerințele bugetare”, Departamentul de sociologie și asistență socială s-a înscris treptat și în logica „serviciului pentru clienți”, respectând „legile pieții” (un profesor vorbea de epoca „McUniversity”).

²¹ <https://www.digi24.ro/stiri/externe/rezolutia-onu-care-condamna-invazia-rusa-in-ucraina-votata-masiv-putin-e-sustinut-doar-de-coreea-de-nord-belarus-siria-si-eritreea-1857725>

Repere bibliografice ■

Contribuții 1960 = *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860-1960*, vol. I, București, 1960

Costea 2002 = St. Costea (coord.), *Istoria sociologiei românești*, Editura Fundației „România de Măine”, 2002

Conștiința 1900 = *Conștiința socială. Studiu sociologic*, în volumul *Omagiu lui Maiorescu*, București, SOCEC, 1900

Omagiu 1900 = *Omagiu lui Maiorescu*, București, SOCEC, 1900

Leonardescu 1868 = C. Leonardescu, *Methodulu in scientiele ...*, București, Imprimeria statului, 1868

Leonardescu 1885 = C. Leonardescu, *Morala inductivă sau Sciința conduitei omenesci: pentru școlile secundare și bacalaureat*, Iași, Tipo-litografia H. Goldner, 1885

Petrovici 1984 = I. Petrovici, *Activitatea filosofică a lui C. Leonardescu*, în volumul *Aspecte din filosofia contemporană*, București, 1984

RISS 1967 = „Revue Internationale des sciences sociales”, nr. 2, 1967

Tismăneanu 1999 = V. Tismăneanu, *Fantasmale salvării*, Iași, Polirom, 1999

Șercan 2017 = Emilia Șercan, *Fabrica de doctorate sau Cum se surpă fundamentele unei nații*, București, Humanitas, 2017

Müller 1996 = Birgit Müller (ed.), *A la recherche des certitudes perdues* (Conferințe de antropologie socială într-o Europă în mutație adunate) în „CAHIER N°4” al Centrului Marc Bloch, 1996

Abstract

About the meaning of sociology and a changing society

Keywords: *sociology; society; scientific spirit; education; professionalism*

Constantin Leonardescu held the first sociology course in Iasi, aiming to spread in Romania the fundamental elements of this social science. He practiced his profession at the end of the 19th century, he participated in the construction of the Romanian society, he wrote about the role of philosophy and science, politics, social life, and the nation's methods (*The evolution of philosophy, Sociological study* etc.). The author of this article traces other deep roots of sociology in Romania, its flowering in the interwar period, its avatars after World War II and the installation of communism (when dealing with important issues „in the spirit of dialectical and historical materialism”), its suppression from 1977 to 1989. After 1990, external connections were important for the European integration of Romanian sociology. Even if the communist political regime and its ideology were criticized, they resisted ways of thinking and feeling, cultural habits, obscure instincts and impulses difficult to identify, as Umberto Eco said. We live culturally, socially, economically, politically identifying conditions to reduce the gaps, to move from the Soviet Union to the European Union, from the theocratic to the technocratic era, simultaneously with the waves of Romanian emigrants (even if the country is a member of NATO and EU). Knowledge and action remain necessary in a society always in the pain of doing things, without demobilizing.

Theodor CODREANU

Nuvelistica lui Nicolae Breban (I)

Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfâșierii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuniei”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012), *Literatura română acasă* (2014), *Dialogurile unui provincial* (2015) ș.a. Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

Moartea lui Brigbel

Între așa-zisele „operele minore” ale lui Nicolae Breban, în realitate – semne ale complexității scriitorului total, se află poezia (*Elegii pariziene*, Cluj-Napoca, 1992; o ediție postfațată de Laura Pavel, București, 2006), teatrul (*Teatru*, București, 1997), nuvelistica (*Orfeu în infern*, Iași, 2008; *Act gratuit*, Iași, Editura Polirom, 2020), traduceri (Rainer Maria Rilke, *Elegiile duineze*, 2006; J.W. Goethe, *Elegiile romane*, 2009), scenariile și regia de film (*Răutăciosul adolescent*, 1969; *Printre colinele verzi*, 1971, inclus în selecția oficială a Festivalului Internațional de la Cannes).

Singularitatea stilistică a prozei lui Nicolae Breban se arată a fi *à rebours* nu numai la nivelul romanelor, dar și al nuvelisticii. Pe de o parte, scriitorul are „trufia” de a debuta direct ca romancier, considerându-se deja matur pentru abordarea celei mai pretențioase specii literare, iar pe de alta să dea o lecție necesară breslei că nuvela nu-i lucru de începător, ci de maestru consacrat, permițându-și, la senectute, să atingă perfecțiunea și-n domeniul atât de diferit comparativ cu arhitectura de catedrală a romanului. Înainte de a te înălța la arta „abstractă” a romanului (opusă celei realist-naturaliste), izomorfă cu aceea a pic-

turii moderne, creatorul trebuie să dovedească faptul că el deține la perfecțiune și reproducerea (ca *mimesis*) a proporțiilor de forme ale lucrurilor, ținând de realismul clasic și naturalist, restrângându-se la *felicia de viață* stendhaliană. Asta nu înseamnă deloc întoarcere la formele clasice, ci doar mascare a unor lucruri care țin de *abisal*, de arhetipuri și de *anarhetipuri*¹ care ies de sub zodia *mimesis*-ului, ducând, mai degrabă, către starea de *hybris* a anticilor greci. Între capodoperele propuse cititorului de către Nicolae Breban, mă voi opri, la început, la nuvela *Act gratuit*, care se înscrie organic în ontoestetica autorului, concentrând-o și tocmai de aceea arătându-i alte fețe, cu atât mai mult, cu cât cititorul se vede eliberat de primejdia rătăcirii în labirintul colțuros-polimorfic al arhitecturii romanelor. Ceea ce înlesnește lectura nuvelelor este aparenta lor clasicitate, apropiată de a nuvelisticii tradiționale și a povestirii în care scriitorii români sunt maeștri, de la Negruzzi la Creangă și Mihail Sadoveanu sau Ștefan Bănuțescu.

Nu întâmplător naratorul din *Act gratuit* este un arhitect care coboară din complexitatea meseriei sale într-o „felie” din propria viață, concentrată, livresc, în ideea asigurătoare că el este sau trebuie să fie cu adevărat *liber*, în labirintul banalităților vieții cotidiene: „...Sufăr, pe cuvântul meu, parcă am păduchi. Dar... sufăr de o boală nobilă – am o suferință intelectuală, vezi Doamne! Mi-e teamă, n-ai să crezi, da, mi-e teamă că... mă ratez! Nu știu cine naiba mi-a băgat în cap chestia asta, că... în viață, cum ar veni, trebuie să te realizezi! Ce cuvânt, domnule! Și, dacă nu te realizezi, dragă Doamne, ei bine, atunci n-ai decât să te ratezi. Țasta, se pare, e coșmarul intelectualilor” (p. 5). Suferința aceasta este, pentru arhitectul Nicu (sau Robert), o veritabilă *maladie du siècle* „neoromantică” în context modernist. El este un profesionist realizat, cu multe opere care i-au adus faimă, fiind căsătorit, cu doi copii, și totuși suferă de „neîmplinire”, cu atât mai mult, cu cât eșuase într-o experiență erotică antematrimonială cu Luiza-Elvira sau Elvira-Luiza, nume relative, chiasmice sau oximoronice, ca în majoritatea scrierilor lui Nicolae Breban.

Dacă e să descifrăm boala de care suferă arhitectul, aceasta a fost strălucit analizată de René Girard în multe romane celebre ale literaturii europene, de la Cervantes și Stendhal până la Flaubert, Dostoievski, Tolstoi și Proust, André Gide și Mircea Eliade. Ea se numește *dorință*

deviată sau *dorință conform altuia* sau *dorință mimetică*, specifică cititorilor împătimiți de literatură și artă la modă, maladie opusă *dorinței verticale* sau *conform ție însuși*. Girard vorbește de *dorință romantică* versus *adevăr românesc* (vezi cartea lui de debut, schimbătoare de paradigmă hermeneutică, *Minciună romantică și adevăr românesc*²). Exemplul clasic, arhetipal, cel mai izbitor, este al lui Don Quijote, cel bolnav de *dorință mimetică* născută din lectura numeroaselor romane cavalerești la modă în epoca medievală. Geniul lui Cervantes stă în dimensionarea *nebuniei sublime* a Cavalerului Tristei Figuri, prizonier al dorinței mimetice care, pe patul de moarte, se arată vindecat de Ideea justiției răzbunătoare. Nicolae Breban ar putea să întrevadă aici, *in statu nascendi*, apariția romanului politic, pe care atâția critici n-au fost în stare să-l decipteze, în romanul modern. Ce-ar fi să mă întorc la capitolul despre *Bunavestire* și să identificăm, în Grobei, o față insolită a Cavalerului Tristei Figuri, care însă se pregătește, *amânând*, pentru întemeierea unei Idei a răzbunării istorice a neamului său, urmând, *mimetic*, o himeră nietzscheană (unii i-au zis „legionară”), găsită în manuscrisele lui Farca. De altfel, ridicarea la conceptual a fenomenului legionar face obiectul unei cărți radiografiate, aici, în capitolul *Deciptarea anamorfozei legionare*.

Se pune întrebarea care sunt cărțile născătoare de *dorință mimetică* pe care le îngurgitează protagonistul narator din *Act gratuit*? Aici nu sunt dubii, fiindcă eroul, ironic până la cinism, le dezvăluie în actele gratuite din *Crimă și pedeapsă*, din romanele lui André Gide, dar și din modelul răzbunătorului sublim care este Jean Valjean, din *Mizerabilii* lui Victor Hugo, iar mai în afund, prințul de Gérolstein din romanul lui Eugène Sue, *Misterele Parisului*. Modelul cel mai vechi rămâne însă Rodion Raskolnikov, cel care comite crima din impuls similar, acela de a-și dovedi libertatea absolută a *actului gratuit*. Un asemenea act, e convins arhitectul lui Nicolae Breban, ar dovedi că nu e un ratat, că este atotputernic, un supraom, cel visat, *dorit* cu fervoare de celălalt maestru, filosoful Friedrich Nietzsche. Pentru a-și realiza Ideea, trebuie să construiască forma unui plan fără fisuri, care să treacă dincolo de bine și de rău, de morala și de logica bivalentă: „Ceva care să te distingă de «masă», să te individualizeze, deoarece nu e o adresă, prestigiu, orice s-ar zice, și... o conștiință curată! Da-da, curată și... totuși încărcată! Cum să explici acest lucru, se potrivesc, oare, aceluiași cuvânt, substan-

tiv, două adjective absolut opuse? Hai?!... Nu-nu, la logică, la logica pură nu mă pricep, dar... parcă știe cineva?” (p. 7).

Filosofii mediocri bat câmpii, încarcă totul cu vorbe, pretinzând că explică lumea, pe când, cum au spus marxiștii, principalul e să o schimbi, să o crezi. Robert crede că i se potrivește friii sale echilibrate nu o crimă, de felul celor două comise de eroul dostoievskian, ci o meșteșugită *efracțiune* în casa unui burghez înstărit după falsa democratizare postrevoluționară și să-și însușească cel mult o argintărie valoroasă, cu care însă să dubleze actul pur, gratuit, cu intrarea ulterioară în mijlocul și în toiul unei nunți, pentru a oferi mirilor, cu generozitate și dezinteres, argintăria, iarăși împotriva logicii și ordinii lumii. Abia atunci „devii nu numai anarhist, revoluționar, suprealist sau mai știu eu ce, dar... te arăți măcar o dată și categoric, liber” (p. 9). Abia atunci, „după o viață închinată muncii, respectului familiei și societății, afli că de fapt nu ai fost o clipă liber; nu, libertatea începe abia dacă ai cutezanța unei asemenea fapte: gratuite, nebune, ceva care țintește să dărâme toate normele stupide ale societății, burgheziei, adulților, primarilor, părinților retrograzi sau ale șefilor de state!...”

Planul e gândit îndelung, cu detalii impresionante. Stabilește locul *efracțiunii* în marginea Bucureștiului, o vilă arătoasă care merita să fie obiectul *acțiunii* sale. Urmează instalarea într-un birt sau șantan spre a studia orarul zilnic al locatarilor vilei, dobândind avantajul de a fi cunoscut și așteptat de frecventatorii localului, procedeu contrar hoților de rând, care urmăreau doar satisfacerea instinctelor și nevoilor primare, arhitectul narator evitând astfel de a fi un suspect ordinar (p. 12). Precum Grobei, se înstrăinează de cei apropiați sufletește, mai ales „de Poldi sau de Grigri sau de Nana-nana”, de cele trei farmaciste, devenind glacial, odată cu familiaritatea dobândită în fața personalului din restaurant și a obișnuiților frecventatori. A ajuns să fie numit *contabilul*, *commentadore*, *filozoful* sau *contele*. Află că pe la sfârșitul verii proprietarii urmau să plece la Sinaia, apoi la mare. Mai mult de atât, stăpânul vilei, Mănuță, un industriaș rotofei, face cunoștință cu meticulosul spărgător, întrebându-l dacă totul este în ordine, ca și cum ar fi fost piesă în drama pusă la cale de arhitect, participând la destinul lui, urmându-i logica „lipsită de orice logică” (p. 16, 17). Ba, grăsuțul proprietar îi anunță, criptic, pur și simplu, evenimentul: în fiecare

miercuri, organiza, în *sala rotundă* din spatele vilei sale, adunarea unei societăți neobișnuite, numită „Palma”. Se adunau acolo toate „profesiunile umanității”, având ca mentor organizator pe Doamna Procopie. Arzând de curiozitate, Robert, în postură de arhitect, propune barmaniței să facă un studiu de fezabilitate privind extinderea spațiului birtului, fără pretenția de a fi remunerat. Aceasta îi dă cheia micului apartament nefolosit de multă vreme: „am descoperit ceva extrem de interesant: printr-un horn de șemineu părăsit puteai auzi la perfecțiune ceea ce se întâmpla și ce se discuta în salonul rotund” (p. 19). Astfel, în fiecare miercuri, se instalează, cu toate cele de trebuință, spre a asculta ce se întâmplă cu „Palma”.

Livrescul dostoevskiano-gidian alunecă în *theatrum mundi* eminescian: „Privitor ca la teatru/ Tu în lume să te-nchipui...” (p. 20). Mitologicul îmbracă recuzita fantasticului din arhetipurile lui Mircea Eliade și Jung. În fiecare miercuri protagonistul ascultă discursuri exemplare luând chipul profesiunilor-arhetip din istoria umanității: *comerciantul*, descins din negociatorul Ulise, devenit cămătar, *militarul* – basileu și cezar, rostit de vocea unui general, *poetul* – aed și scrib, *alchimistul* – comiliton cu filosoful, sociologul, eseistul, cel cu actul gratuit, scăpând logicii binare: „De ce, la urma urmei, vreau să comit această spargere inutilă a locuinței unor necunoscuți? De câteva luni fac pregătiri asidue pentru a duce, ha-ha, la bun sfârșit acest «plan» și faptul că de vreo două săptămâni ascult răbdător ore întregi discursuri despre «profesiunile omenirii» rostite de inși nu numai necunoscuți, dar și invizibili, nu e decât, încă o dată, semnul lașității mele intelectuale! Incapacitatea de a «trece la acțiune». Amânarea, splendidul drog al nehotărâților, al zeului nostru literar, al lui Hamlet! Nu, certamente, nu sunt făcut pentru «acțiune», în niciun caz pentru o acțiune de acest fel, cum o visau intelectualii dintre cele două războaie, francezi și italieni, admiratorii fascismului născând, ai cultului virilității, ai morții tinere” (p. 41-42). Ultimele trei discursuri aparțin omului de știință, teologului (Monseniorul Deliman) și politicianului.

Teologul e mai aproape de *ezitarea*, de *amânarea* lui Hamlet. Monseniorul Deliman își amintește de Monseniorul Bălan, modelul său de ierarh, că restrângea, esențialmente, credința la *ezitare*: „În forța, în intensitatea, în repetarea sub diverse forme a acestei ezitări, căreia nu știu să-i dau o altă haină de sunete”, spunea el, „stă și se trădează, orice am face, credința

adevărată. Mai bine zis, nașterea ei, deoarece, la fel cum primele țipete ale fătului care iese din pântecul mamei, forme ale spaimei de orbitoarea lumină și de aerul compact ce-i lovește obrazul plâpând, sunt semnele vieții, primele și poate cele mai clare, cele mai convingătoare până la sfârșit, tot așa, nehotărârea, zbaterea, ezitarea dureroasă a celui care nu găsește porțița de intrare în propria sa credință sunt semnele indubitabile că mântuirea sa e aproape” (p. 46-47).

Adevărul mântuirii stă în felul cum privești moartea. Naratorul brebaniian se află din nou în preajma lui Eminescu: poetul știa că moartea este *enigma*, *runa* vieții însăși. Altfel spus, întrebarea pusă și de Monse-niorul Deliman este: *cum să ne sfârșim viața?* „Și vocația mea, de păstor al sufletelor, cum se spune, este tocmai aceasta – de a da curaj oamen-ilor, nu pentru a răspunde la această chestiune, ci măcar pentru a și-o pune; mai bine zis, pentru a o recunoaște! Deoarece ea, această pro-blemă, chestiune, dramă, cum vreți, ea este mereu și, precum moartea, care e și ea eternă, ea, această întrebare, care multora le poate părea inutilă sau falsă, ea, chestiunea de care vorbim, e mereu prezentă” (p. 55). Moartea pare să fie *stafia* care străbate lumea, fără zgomot, în zgo-motele asurzitoare ale lumii, în care Dumnezeu nu mai aude nimic, dezvăluind, astfel, nevoia efortului său de a Crea infinit (p. 58).

Ascultându-l pe politicianul din sala rotundă, naratorul află că vorbitorul rezervă politicului condiția de *stafie* arhetipală, făcând distincție între te-oria și practica politicii de azi, pe de o parte, și *politic* ca arhetip de ordin mitologic, pe de alta, Politica fiind scrisă cu majusculă (p. 65), aceea la care gândeau Bălcescu, Kogălniceanu, Eminescu, exemplul, sub specia sublimului, fiind „năbădăiosul”, „ridicolul” Heliade Rădulescu, dar și „exaltații” corifei ai Școlii Ardelene, de care se amuza cinicul și sarcasticul „nenea Iancu”: „A spus bine cineva aici, politicul este, dacă avem noroc, noi, umanitatea organizată, ultimul mit!” (p. 67). Vorbitorul laudă pe toți cuvântătorii care au restituit conceptelor sensul lor arhetipal: „Ne aflăm, iată, pe același teren cu primii greci, gânditori și creatori de siste-me – de catedrale, cum le spun eu! –, într-o disproporție clară și formi-dabilă prin vastitatea gândirii și a intuițiilor lor față de lumea lor mărunță și limitată, de mici comercianți, aventurieri, corăbieri” (p. 68). Așa reiese diferența dintre *politică*, prostituata lumii contemporane, și *politic*, care intră în zona *destinului* gândit de greci. Definirea politicului ca destin a

fost făcută de Napoleon: „Dar noi, după Napoleon, am fost invadați de un alt fel de politic, la care probabil se gândea el – am fost cuceritori de anarhie și de spiritul anarhic” (p. 69).

Din atare clipă, se ivește, devastatoare, primejdia trecerii din *arhetip* la *anarhetip*, cădere într-o antinomie netransfigurabilă, situație trăită și de arhitectul Robert sau Nicu. I se dezvăluie fenomenul prin vocea destinului de alături privitoare la lipsa de răbdare a legionarilor, dar și a utopiilor anarhice leninist-hitleriste. Grecii l-au cunoscut, reamintesc, prin *hybris*. Este oare ceea ce se-ntâmplă cu arhitectul în capitolul al II-lea, din momentul când se hotărăște să ducă la capăt *planul*, ducerea la capăt a dorinței mimetice, crezând că se salvează de afundarea în *anarhetipul* politicii, asigurându-și o singură *specială*, „cea posterioară unui act radical, reprobabil din toate punctele de vedere!...”? : „Nu, în cazul meu, în «cazul acestei veri», eu vreau să dezgolesc actul meu gratuit de orice culoare socială sau politică” (p. 78). Consideră că lecturile de care este saturat îl vor apăra de violența anarhică: „vreau să-mi demonstrez mie însumi, *îmbibat de unele lecturi* (s.n.), recunosc, cum suntem cei mai mulți, că sunt apt de a «ieși» din cercul ce se închide mereu, al preocupărilor mele zilnice. Care, e drept, mi-au adus prestigiu, o casă, prieteni și admiratori, bani, dar... unde a rămas adolescentul nebun și îndrăzneț?”. Are nostalgia adolescentului nebun, considerând că poate să-și demonstreze libertatea celui care caută un maestru, fugind în munte și comițând un act ireparabil: „A, nu, nu neapărat o crimă, deși, bănuți, romanul fantastic al lui Dostoievski îmi stătea în față, nu, nu ca o pildă sau un simbol, ci pur și simplu ca o... armură (aceea a lui Don Quijote?, n.n.): da, așa ceva era «posibil», să îmbraci haina metalică a unui viitor geniu și să calci senin preceptele grave ale tablelor lui Moise ce țin omenirea cu răsuflarea tăiată de vreo trei milenii!” (p. 78-79). Ține să precizeze din nou superioritatea faptei lui, *gratuitatea*, care ține de condiția artei: „Lucru de care nu am nicio nevoie, și asta mă diferențiază net de hoții de profesie care dau din când în când câte o «gaură» ca să-și poată duce zilele. Actul meu, după cum vedeți, nu are nicio umbră de scuză, morală sau existențială” (p. 79). Autoanaliza se conjugă însă, ciudat, cu amintirea că singura femeie pe care a iubit-o cu adevărat, l-ar fi trădat, în tinerețe: „O chema, mi se pare, Luiza. Sau, poate, Elvira” (p. 82). Și: „Ciudat cum de mi-am amintit de această fată-femeie în această vară – vară a proiectului «gratuit»” (p. 83).

Din această clipă, face ultimele pregătiri pentru „spargere”. În trusa migălită, pune, „pentru humorul situației”, și un roman polițist, *Asasinul locuiește la numărul șase*, de Steeman. (În adolescență, croise o mică bibliotecă, invidiată de colegi, din colecția „Masca roșie”). Don Quijote nu face caz de o asemenea colecție a romanului cavaleresc, în schimb, îl urmează cu toată dăruirea, fără conștiința simulacrului, a actului gratuit. (Cavalerul Tristei Figuri va fi invocat în altă nuvelă din volum, *În apărarea dictaturii*). În cazul lui Nicolae Breban, ne-am afla, așadar, în plin simulacru postmodernist, îmbibat de ironie și luciditate, semn al *artificiului* din care se nutresc, arhitectural, și romanele. Deosebirea de modelul cervantesc e că *acțiunile* de acolo au ca imbold *binele și răz-bunarea*, zone care țin de morală și de justiție, pe când o *spargere*, fie ea și gratuită, va agresa *idola tribus*, mentalitatea publică. Spre a atenua efectele acuzatoare, naratorul fiind conștient de acestea, protagonistul dorește să dubleze actul gratuit *negativ* cu altul *pozitiv*, cel al generozității față de mirii aflați în plin *ritual de trecere* spre altă treaptă a vieții. Asta spre a nu deveni un impostor, hoț ordinar, care „manglește” spre „a pune bazele unui înfloritor comerț și schimb de valori, apt să-i ridice simțitor nu numai nivelul de trai, dar și prestigiul în branșa sa” din noua democrație a capitalismului sălbatic (p. 92).

Ajuns, spre seară, în ziua de 30 august, în vila industriașului, petrece acolo o noapte întregă, reconstituindu-i, din detaliile fiecărei camere, povestea (poate chiar a sa proprie, rămasă necunoscută), cu totul alta decât, să zicem, trăirile lui Gavrilescu de *la țigănci*: un tărâm al suprapunerii *profanului* peste *sacru*, dar sub semnul *restului de tăcere* hamletian: „o insuportabilă tăcere. Una din acele înfiorătoare și atotdominante tăceri, liniște, pace încremenită, de parcă ar anunța dispariția universului. Și care m-a convins încă o dată că tot ce auzisem – ce mi se părea a fi auzit! – nu erau decât scornelile minții mele îmbâcsite de literatură și de o fantezie bolnăvicioasă pe care o tărâm după mine, ca un schilod, din adolescență” (p. 96). O *boală*, recunoaște naratorul, cu mult mai rea decât a Cavalerului Tristei Figuri, o boală mimetică, a minciunii, conformă nu lui însuși, ci cărților care-l trag după ele, o *stafie* la întâlnirea beznei cu lumina, sfârșind prin a scoate sunete frânte, tot mai feminine, intrupându-se într-o strofă, rostită în franceză, din amplul poem al lui Charles Baudelaire, *Les phares*, poezie memorată pe băncile liceului. Vocea aceea a pus capăt tăcerii înspăimântătoare, din sunetele ei

cristaline născându-se *stafia*, care era o femeie și care a aprins lumina: „Da, am văzut-o, pentru că exista cu adevărat. Ea, stafia, vocea, însăși acea strofă ce-mi răsuna încă în cap, ca după ce suntem orbiți de un far. De un bec puternic... și îl păstrăm încă în dosul pleoapelor strânse, atât suntem de avari cu tot ce avem, cu tot ce am trăit!” (p. 99).

Stafia aceasta atât de incisivă și de reală venise ca la Judecata de Apoi, dovedind că-l cunoaște așa cum nu se cunoaște el însuși: era femeia pe care a iubit-o și l-a părăsit, l-a trădat, dacă nu cumva el a părăsit-o, căsătorindu-se, ca și Gavrilescu, eroul lui Eliade. Numai că vocea Elvirei-Luiza sau a Luizei-Elvira-Serafina, sau Pupi, cum o alinta el, era mai aspră, mai copleșitoare, în răsul ei, decât tăcerea mormântală din vila lui Mănuța: „... Ce taci așa ca o gălmă, Nicule, domnule arhitect? Te uimește că mai trăiesc, m-ai uitat de tot? Nu-ți dai seama că ai o memorie ingrată care nu se potrivește în niciun fel, dragul meu, cu morga ta, cu aerele tale pe care le porți peste tot, așa cum alții își poartă, nepăsător, manșetele?”. Cea trădată deci a fost Ea, căzută în pierzanie, în prostituție, în alcoolism și în moarte. Nicu, de parcă făcuse o concesie lui Raskolnikov, nepunând în planul său o crimă, ci doar *spargerea* aceea gratuită, se trezește, deodată, că e silit să-și reclădească acțiunea pedepsind cu moartea pe cea care-i amenința, acum, viața, beatitudinea adusă de actul gratuit: „Fericită vedenia, fosila limbută a tinereții mele, că și-a regăsit victima pierdută în ceața anilor. Nu bănuieți câtă nevoie au călăii aceștia, feminini sau nu, de suportul sau supapa sau hrana sau stimulentele, cum vreți să-i spuneți, al sadismului cu care s-au născut, ascuns bine sub catifele complicate și ingenioase ale manierelor, zâmbetelor sau chiar sub zaua faptelor lor «umane»” (p. 105-106). Panicat de întorsătura lucrurilor, arhitectul are pornirea să sune la poliție, dar își dă seama că ar strica definitiv planul său betonat. Nu-i rămâne decât soluția uciderii celei care-i stricase maiestuozul plan. O face strângând-o de gât, ca să rămână autentic, necruțător în ducerea la capăt a construcției sale demnă de un arhitect. Așadar, planul restrucurat duce mai degrabă la crimă, decât la o spargere!

În finalul nuvelei lui Nicolae Breban totul se răstoarnă din ceea ce este dorință mimetică la Dostoievski, Gide sau Eliade. Sau, mai degrabă, trimite la sfârșitul lui Don Quijote, sfârșit hibridat peste *destinul* inegalabililor tragici greci. Căci despre *moarte* e vorba și aici, moartea trecu-

tă prin furia, *hybris*-ul existențial al unuia dintre gemenii eminescieni: „– Lovește crud o dată și cade mort – Brigbel” (*Gemenii*). Brigbel e cel care lovește crud pe Sarmis, care este el însuși, ca frate geamăn, și cade mort. Arhitectul lui Nicolae Breban, care o sufocă pe „geamăna” sa întru iubire, pe sine se sufocă.

Este chiar *teatrul vitalității sale*, ca destin, cum își încheie narațiunea eroul. În final, de astă dată, vocea impersonală a autorului reține, rece, o notă dintr-un proces-verbal al poliției (sau, mai știi, chiar vocea de piatră a Sfinxului): „E, indiscutabil, un act de suicid, deși rana nu este evidentă” (p. 111).

Brusc, proza se ridică la condiția de capodoperă.

Note și referințe

¹ Concept creat de Corin Braga, *De la arhetip la anarhetip*, Iași, Editura Polirom, București, 2006, p. 253 ș.a.

² René Girard, *Mensonge romantique et vérité romanesque* (Paris, 1961), versiunea românească la Editura Univers, București, 1972.

Abstract

Nicolae Breban's short story (I)

Keywords: *free act; dictatorship; ontoesthetic; archetype; anarchetyp; mimetic desire; Dostoevsky; Gide; Hamlet; Eminescu; hybris; simulacrum; sacred; profane; ghost; Miorita; "bride of the world"; metamorphosis*

Of the writers of the fertile '60 generation after World War II, a few rose to be part of the European value: Dumitru Radu Popescu, Nicolae Breban, Paul Goma and Augustin Buzura. They met, undoubtedly, the qualities of novelists, as part of the large scale novel tradition of Thomas Mann or Dostoevsky, the role of Raskolnikov's father being taken by Nicolae Breban, in masterpieces such as *Sick Animals* or *Annunciation*. Breban made his direct debut in the novel, overturning the theory of the ages of creation supported by Camil Petrescu. The short story writer Breban appears late, restricted to only two volumes: *Orpheus in Hell*, Iași, 2008; *Free act*, Iași, Polirom Publishing House, 2020). We are, in a way, facing a paradox, because he has first apprenticed to Chekhov's short prose, urging the young prose writers to read the ten volumes of Czech sketches and short stories to learn the construction of the human typology in the novel. In the texts analyzed here, we stopped at two masterpieces: the short stories *Free Act* and *In defense of dictatorship*.

Ana BANTOȘ

Regăsirea de sine în literatură: flux și reflux (VII). *Oblomovismul, în răspăr*

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alecu Russo”, Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010 (ediția a II-a, revăzută, Iași, 2014); *Literatura basarabească și modelele literare europene*, București, 2013.

Cu mai mulți ani în urmă, fiind la Geneva, am intrat în librăria din centrul orașului pentru a lua cunoștință de noutățile editoriale din domeniul literaturii. Mă interesau în mod special traducerile din literaturile lumii în limba franceză și mare mi-a fost mirarea să descopăr printre acestea două ediții ale romanului lui Ivan Gonțearov *Oblomov*: Ivan Gontcharov, *Oblomov* (trad. Arthur Adamov), Paris, Gallimard, 2007 și Ivan Gontcharov *Oblomov* (trad. Liuba Jurgenson), Lausanne, 1990. Recunosc că m-a intrigat interesul occidentalilor pentru fenomenul oblomovismului, care vine din spațiul estic. De aceea, atunci când am primit în dar cartea lui Iacob Florea *Un halat pentru un secol. Oblomovismul, în răspăr* (Tracus Arte, București, 2021), am fost nerăbdătoare să o parcurg pentru a mă convinge ce l-a determinat pe un scriitor din zilele noastre să-și îndrepte atenția către un fenomen venind dinspre cultura și literatura rusă a secolului al XIX-lea. Bineînțeles, unul dintre motive l-a constituit atmosfera de izolare în care ne-am aflat o perioadă destul de îndelungată din

Partea a VI-a vezi „Limba Română” (Chișinău), nr. 4 (264), 2021, p. 202-208.

cauza pandemiei, Oblomov simbolizând un mod de viață în izolare. Faptul a fost confirmat și de presa franceză, bunăoară, care recurgea frecvent la termenul creat de către Ivan Gonțearov. Însă Iacob Florea ne oferă următoarea explicație: „Oblomovismul nu este nici incapacitatea omului de a duce proiecte la bun sfârșit, nici incapacitatea de a-și asuma ființa. Oblomovismul meu înseamnă capacitatea omului de a întoarce spatele lumii pentru a se salva ca om...” (Florea 2021: 99). Este cât se poate de clară în aceste rânduri perspectiva omului de astăzi, confruntându-se cu o problemă acută: nevoia regăsirii de sine cu orice preț. Așa se explică faptul că autorul va amplasa spectacolul demonstrațiilor sale cu privire la percepția oblomovismului într-o arenă deschisă, dincolo de hotarele spațiului în care a apărut, cel al literaturii ruse. Iată o afirmație în acest sens: „În ciuda multor evidențe, (...) Oblomov nu este o poveste rusească. Oblomov este povestea unui om. Un om care, la un moment dat, se hotărăște să întoarcă spatele lumii. Lumii în care a încercat să trăiască, a încercat să iubească și să-și facă iluzii. Lumii care, într-un fel sau altul, a încercat să-l acapareze, să-i găsească locul și să-l așeze în rândurile ei” (*Ibidem*: 66). Căci, după cum afirmă autorul în continuare, „Oblomov a văzut înaintea tuturor încotro o ia lumea. Către ce se îndreaptă” (*Ibidem*: 67). Visul – stratagema protagonistului din roman – fiind, în opinia lui Florea, îndreptat spre trecut, un trecut pe care Oblomov „simte nevoia să-l ocrotească, să-l conserve, pentru că intuiția lui fantastică îi spune că fără trecutul ăla nu va avea viitor” (*Ibidem*: 68-69).

Dar să zăbovim puțin în preajma trecutului termenului *oblomovism*, care a făcut carieră într-un spațiu cultural extins. Vom preciza că, mai întâi, noțiunea pusă în circulație de către Gonțearov acum aproximativ 150 de ani și devenită recurentă în zilele noastre, conform definiției din dicționarele enciclopedice, înseamnă „totalitatea trăsăturilor de caracter specifice eroului scriitorului rus I.A. Gonțearov *Oblomov* (din romanul cu același nume), care, deși înzestrat cu reale însușiri intelectuale, le risipește din cauza pasivității, a inerției și apatiei”, în Noul Dicționar Universal al Limbii Române fiind trecută o definiție mai scurtă: „*oblomovism* – stare de apatie, spirit inactiv, tendință de stagnare” (*NDULR*: 1035). Fenomenul care a reținut atenția criticii literare ruse chiar de la apariția romanului a fost pus de către Dobroliubov și Belinski în corelație cu situația din Rusia iobăgistă de până în 1861.

Reconstituind itinerarul cuvântului „oblomovism”, Iacob Florea va evidenția în cartea sa trei secvențe din multe altele, după cum scrie autorul nostru: delimitarea sensurilor cuvântului în percepția lui N.A. Dobroliubov, care scria la lansarea volumului că în roman „răsună un cuvânt nou, legat de dezvoltarea noastră socială, cuvânt rostit deslușit și cu tărie, fără disperare și fără speranțe copilărești, în deplină conștiință a adevărului. Cuvântul acesta este: oblomovism” (*Apud* Florea 2021: 19). Considerat un produs al vieții rusești, un simptom al vremii, termenul este plasat în contextul așteptării unor schimbări sociale. Al doilea moment reiese din contextul poeziei lui V. Maiakovski *Ședințașagii*, prin care V.I. Lenin exemplifica ședințomania ca pe un fel de oblomovism de care e greu să scapi. Iar a treia secvență Iacob Florea o plasează în contextul stalinismului atroce, din cauza căruia N.I. Buharin a fost executat, fiind învinuit de o afirmație potrivit căreia națiunea rusă este o națiune de Oblomovi.

Pe de altă parte, Iacob Florea pune oblomovismul în corelație cu timpul și cu viteza, în felul acesta trasând o traiectorie a termenului mai aproape de percepția omului de astăzi. Sunt menționate interpretările stării de lenevire date de către Emmanuel Levinas (în 1947), din perspectiva a ceea ce înseamnă existența, precum și a lui Alain Finkielkraut (la o distanță de 37 de ani), care consideră letargia lui Oblomov drept o experiență ontologică și că pentru Oblomov „există prea multă ființă în aer”, iar „trândăvia este un suspin inutil”, deoarece „poți să faci grevă de la orice, nu și de la a fi” (*Apud* Florea 2021: 29).

Nevoia de schimbare a perspectivei asupra fenomenului oblomovist îl va conduce pe Iacob Florea către un context mai complex din care fac parte *Legenda secolelor*, Nietzsche, Camus, Cioran, Kundera sau G.K. Chesterton, vizând o lume bătrână, scufundată în secole de demult, precum și lumea dinlăuntrul lui Oblomov, protagonistul aflându-și țelul activității și vieții în el însuși. Oblomov „caută să dezlege în alt chip problema existenței”, după cum afirmă Goncearov. Deci Oblomov își pune probleme legate de sensul vieții, căutând o altă rezolvare.

Vom mai adăuga că în spațiul occidental termenul a intrat în circuit datorită traducerii în limba franceză, efectuată pe la 1860 și publicată (doar prima parte a romanului) mult mai târziu. Altminteri, itinerarul recepției oblomovismului în mediul cultural francez nu evită fenomenele literare ale perioadei respective, astfel că Charles Deulin, prefațatorul tra-

ducerii în franceză, îl va încadra în naturalismul care era în vogă la acea vreme și în care era inclus și Gonțearov, alături de Balzac, George Sand, Dickens, Thackeray și Turgheniev. Însă autorul francez, urmărind cauzele sociale ale apariției fenomenului respectiv, are în vedere atmosfera din Rusia țaristă a timpurilor în care a apărut romanul, atmosferă pe care o desprinde din chiar amintirile lui Belinsky, care se referă la creația lui Ivan Turgheniev, pe atunci foarte popular la Paris: „Când te-ai uitat în jurul tău, ai văzut venalitatea în plină vogă, iobăgie apăsând pe oameni ca o stâncă, cazărmi ridicându-se peste tot; nu era dreptate, se vorbea de închiderea universităților, călătoriile în străinătate erau imposibile, nu puteam aduce o carte serioasă; un nor întunecat atârna peste ceea ce se numea atunci administrarea literelor și științelor, denunțul a avut loc, alunecat peste tot; între tineri nu exista nicio legătură comună, nici interese generale; pretutindeni era frică și adulare” (Deulin 1877: IX-X). Este cât se poate de clară atmosfera ce a favorizat apariția romanului amintit, în care situația e redată fără a fi căutate și explicațiile acesteia. Atmosfera e surprinsă de Gonțearov mai întâi în romanul său *O istorie obișnuită* și ulterior, la o distanță de circa doisprezece ani, mult mai tranșant, în romanul *Oblomov*. Comparând cele două romane, Charles Deulin afirmă că „în *O istorie obișnuită* Gonțearov arătase cum a avut loc dezorganizarea socială, iar în *Oblomov* a pictat societatea așa cum fusese în timpul domniei anterioare”. „Adoniev, eroul din *O poveste obișnuită*, scrie prefațatorul francez, este un muribund care se luptă cu agonia. Oblomov este un om mort care este galvanizat. Fără caracter, fără energie, fără inițiativă, el reprezintă pentru noi produsul extrem al unui despotism care și-a îndeplinit rostul” (Deulin 1877: X). Însă încadrarea romanului lui Gonțearov în mediul social-istoric rus este mult mai adâncă. Amintim că protagonistul este originar dintr-un sat arhaic Oblomovka, rus. oblomok însemnând „cip”, în care încă mai funcționează legitățile unei societăți arhaice, însuși numele personajului lui Gonțearov fiind o aluzie la Ilya Murometș, eroul din eposul popular rus. Să mai amintim că, prin natura sa, protagonistul lui Gonțearov nu era așa de la naștere și că a fost crescut și educat ca să devină astfel: pornirile energice ale micuțului Ilya au fost treptat „astâmpărate” de mama sa și de familia sa, care l-au educat în spiritul secular al celui deservit de o suită întreagă de argați, țărani iobagi, întreaga comunitate sătească având aceeași mentalitate străveche, de a se afla la dispoziția boierului (a barinului). Până la urmă, inteligența nativă a lui Ilya va fi depozitată într-un rezervor stagnant, refuzând să se manifeste

în comunicarea cu lumea din jur. Universul maturului Ilya se va rezuma la cei patru pereți între care va locui, îmbrăcat fiind în vechiul halat purtând amprentele unei vieți pline de eleganță și vigoare altădată. Figura lui Oblomov este completată de cea a slujitorului său, Zahar, profund atașat de familia din care se trage Oblomov și păstrând un devotament nemărginit față de aceasta. El își adoră stăpânul, deși îl calomniază și trăiește pe spinarea lui.

Din universul lui Oblomov face parte și prietenul său din copilărie Andrei Stoltz. Prin contrast cu protagonistul care dă titlul romanului, acesta este foarte dinamic, energic și întreprinzător. El face eforturi până la disperare de a-l scoate pe Ilya din starea de izolare totală, însă fără nici un rezultat. Încercarea de a-l determina să-și creeze o familie, căsătorindu-se cu Olga, de asemenea eșuează. Tânăra frumoasă și atrăgătoare se va căsători în cele din urmă cu Stoltz, iar Oblomov se va scufunda tot mai mult în starea de totală indiferență.

Fidel principiilor sale, Oblomov, auoconservându-se în propria-i imobilitate, va avea o relație cu Agafia Matveevna Pșenițina, o burgheză pe care o ia în gazdă, în cele din urmă căsătorindu-se și având cu ea un fiu, pe care îl va numi Andrei, în onoarea prietenului său. La rândul său, Agafia Matveevna, care nici ea nu este mai dinamică, vede rostul vieții în slujirea altor oameni. Își petrece zilele făcând menaj și deservindu-l cu multă dăruire pe Ilya Ilici. Însă după moartea acestuia adevăratul sens al vieții ei transpare în lumină strălucitoare în care a fost pusă plictisitoare existență a protagonistului, dintr-o astfel de împletire a faptelor reieșind complexitatea universului din acest roman. De altfel, același lucru îl menționează și G.M. Friedlender, într-o analiză făcută romanului lui Goncharov, afirmând că „Oblomov (...) este un tip cotidian, dar în același timp social și psihologic. Viața de zi cu zi și psihologia, pe de o parte, istoria, sociologia, filosofia, pe de altă parte, sunt inseparabile în obiectul reflecției de care se ocupă artistul realist” (*Apud* Brajuc 2007: 105). La rândul său, Vladimir Brajuc, de la Universitatea „A. Russo” din Bălți, analizând structura imaginii artistice, precum și a sistemului personajelor din romanul lui Goncharov, va accentua polisemantismul simbolurilor în structura romanului, considerând că profunzimea imaginii autorului constă în „evaluarea pozitivă și negativă a gândurilor și sentimentelor eroului, ce trec din una în alta: omenia, „gândurile înalte”

se dizolvă în batjocură, în ironie. Oblomov însuși este sublim și frumos și, în același timp, ridicol și jalnic. Mai mult, fiecare dintre aceste caracteristici se exclud una pe alta, dar și se completează reciproc, creând o unitate de tip și personaj în chipul lui Oblomov” (Brajuc 2014: 126). Este evidentă o doză de relativism în modalitatea lui Goncearov de a-și „construi” universul reflecțiilor sale artistice. Acest tip de relativism ascunde, dar nu în totalitate, o metafizică, în care este urmărită punerea în valoare a unei realități mai puternice decât realitatea în sens comun, ordinar. Acesta este, de fapt, obiectul devoalărilor sistematice în romanul amintit. Putem vorbi despre raportul dintre literatură și cunoaștere (cunoașterea vieții sociale, precum și a celei dintr-o societate primară, arhaică), la fel ca și despre posibilitatea înscrierii problemelor cognitive sau ale sensului vieții într-un mediu narativ sau liric, poetic. Este curios că însuși Goncearov vorbește nu despre poezia cunoașterii, ci despre poezia stării de lene, într-o scrisoare adresată lui Iu.D. Efremova (din 20 august 1849): „Aici eu în sfârșit am înțeles poezia leneviei și aceasta este unica poezie căreia îi voi fi fidel până la mormânt, doar dacă sărăcia nu mă va sili să pun mâna pe lopată și târnăcop” (Apud Zelenin 2004a: 30).

Ajungând aici, ar trebui să nu trecem cu vederea cariera făcută de termenul „lene”, în general. Vom aminti, în acest context, un studiu recent, minuțios elaborat, intitulat *Lenea rusă (Russcaia leni)*, semnat de A.B. Zelenin. Cercetătorul din Sankt-Petersburg urmărește evoluția câmpului conceptual al noțiunii de lene în limbile latină, germană, franceză, engleză și rusă, încercând să contureze traiectoria apariției ideii ruse de lene. În acest scop recurge la izvoarele literaturii religioase, la literatura rusă din secolele XVI-XVII, la limba populară, la calchieri din limbile europene, în mod special din franceză. Este urmărită deosebirea dintre lenea rusă și lenea asiatică, fără însă a le delimita în mod categoric. Autorul mai face următoarea afirmație: „Pentru cultura și filosofia occidentală este foarte importantă activitatea fizică, munca, întrucât ea mărturisește despre activitatea (rus. deiatelnosti) omului, pe când în filosofia răsăriteană activismul (rus. aktivnosti) se manifestă chiar în forme contrare acesteia, adică prin inactivitatea fizică, care în același timp poate fi o muncă intensivă psihică, mentală” (Zelenin 2004b: 21). Aducând exemple din proza lui Dostoievski și Tolstoi despre percepția noțiunii de lene rusă, Zelenin concluzionează astfel: „Lenea rusă este o trăsătură caracteristică a comportamentului, participarea omului la viața socială, și în acea

periodă (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) această îmbinare de cuvinte includea un sens ideologic, politic bine definit: în primul rând, participarea personală la transformarea societății; în al doilea rând, confruntarea dintre filosofia occidentalistilor și cea a slavofililor în privința opiniei despre poporul rus și caracterul popular” (*Ibidem*: 22). Anume acest fundal, după cum consideră Zelenin, a fost catalizatorul apariției și consolidării termenului de lene rusă în conștiința socială rusă.

Explicând fenomenul trândăviei din perspectivă istorico-religioasă, urmărindu-i manifestările în literatura rusă, de la Fonvizin, Pușkin, Turgheniev, autorul studiului amintește că în literatura din perioada iluminismului starea de lene, trândăvia, a devenit unul din motivele literare favorite, iar la sfârșitul secolului al XVIII – începutul secolului al XIX-lea, în limba rusă ia ființă, după modelul francez, o întreagă suită de termeni din aceeași familie: lenea sau lenevia (fr. paresse) (*Ibidem*: 20). Vom menționa, de asemenea, că starea de trândăvie sau inactivitate îi preocupă pe autorii interesați de apărarea drepturilor omului, de dreptatea socială, precum și pe oamenii de artă. Amintim lucrarea lui Kazimir Malevici *Lenea ca adevăr real al omenirii* (1921), precum și cartea filosofului englez Bertrand Russell (1872-1970), *Elogiul inactivității*, scrisă în 1932 și publicată pentru prima oară în 1935, în care autorul avansează argumente în favoarea lenevirii. Perspectiva interpretărilor filosofului și logicianului englez se încadrează în contextul necesității de regândire a unor concepte precum plăcerea intrinsecă a muncii, folosirea timpului individual, nevoia de reflecție și visare ca surse de satisfacție, timpul liber, inactivitatea fiind considerate ca fiind favorabile individului, care în felul acesta se poate monta pe unda creativității. De aici și insistența cu care Russell va încuraja inactivitatea reflexivă în rândul elevilor, astfel încât fiecare individ să se poată dezvolta sau să ajungă la deplina lui sau ei expresie (Russell 2017: 20). El consideră că deprinderea de a găsi plăcere mai degrabă în gândire decât în acțiune e un mecanism de protecție împotriva neînțelepciunii și a iubirii excesive de putere, un mijloc de a-ți păstra seninătatea în nenorocire și pacea minții printre griji. Însă, după cum mai subliniază Russell, trebuie recunoscut că utilizarea înțeleaptă a timpului liber este un produs al civilizației și educației (*Ibidem*: 47). Vom adăuga că, în opinia lui Howard Woodhouse, prefațatorul volumului, Russell „privește spre treburile oamenilor de pe niște înălțimi empirice, dar nu imperturbabile” (*Ibidem*: 20).

Din cele expuse mai sus reiese complexitatea ariei de investigație a oblomovismului, conectat la multiple cauze și fenomene ce marchează destinul uman, arie abordată de către Iacob Florea cu multă migală și pricepere, într-un stil atractiv, propunându-ne o viziune proprie asupra lucrurilor, oblomovismul său fiind orientat, după cum afirmă însuși autorul, să lucreze „cu prezentul și viitorul”.

Referințe bibliografice

NDULR = *Noul Dicționar Universal al Limbii Române*, ediția a III-a, București, Litera Internațional, 2009

Florea 2021 = Iacob Florea, *Un halat pentru un secol. Oblomovismul, în răspăr*, București, Tracus Arte, 2021

Deulin 1877 = Charles Deulin, *Prefață* la volumul Ivan Gontcharoff, *Oblomoff. Scenes de la vie russe*, trad. de Pierre Artamoff, Paris, 1877

Brajuc 2007 = Vladimir Brajuc, *Problema imaginii artistice în romanul lui I.A. Gonțearov „Oblomov”*, în „Studia Universitatis”, Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova, 2007, nr. 4 Seria „Științe umanistice” Lingvistică și Literatură

Brajuc 2014 = Vladimir Brajuc, *Sistemul figurativ și simbolic în romanul lui I.A. Gonțearov „Oblomov”*, Iași, PIM, 2014, p. 126

Zelenin 2004a = A.V. Zelenin, *Russcaia leni*, în „Russkii iazik za rubejom”, 2004, nr. 1

Zelenin 2004b = A.V. Zelenin, *Russcaia leni*, în „Russkii iazik za rubejom”, 2004, nr. 2

Russell 2017 = Bertand Russell *Elogiul inactivității și alte eseuri*, București, Vellant 2017

Abstract

Self-discovery in literature: ebb and flow (VII). *Oblomovism, on the rise*

Keywords: Iacob Florea; Oblomovism; I. Gonțearov; Russian literature; translation; Russian laziness; V. Zelenin; inactivity; Bertrand Russell

The article focuses on the problem of Oblomovism, a notion circulated through the novel of the same name by the Russian writer I. Gonțearov, in the nineteenth century, and which has become recurrent today. The origin of oblomovism is analyzed from a social-historical point of view, as well as from an anthropological point of view, following the itinerary traveled both in the Russian and in the Western context.

Mirela NIȚĂ SANDU

„... Se scuturaseră toți pomii de frică”

M.N.-S. – profesoară de limba română la instituții europene din Bruxelles. Scrie cronici pentru revista culturală și științifică din România „Literatura de azi”. Coordonatoare și coautoare a manualului *România mea, Ghidul micului român de pretutindeni* (Junimea, 2020). Stabilită la Bruxelles din 2006.

*„Dumnezeu ne supraveghează de sus.
Pentru o secundă și-a întors privirea de la noi.
Doar o clipă a privit în altă parte... și s-a
întâmplat Treblinka. Ce e o clipă de neatenție
din partea lui Dumnezeu?
Un veac de suferință pentru noi.”*

Lilia CALANCEA

Cu acest citat am început prezentarea cărții *Sunt oare un călău?* de Lilia Calancea, pe 19 martie, la EuropaNova Bruxelles. Să vedem însă care este povestea acestei cărți.

În septembrie anul trecut, am citit în cadrul Festivalului de cultură „Pământuri mitice”, ediția a 9-a, incipitul romanului *Sunt oare un călău?* de Lilia Calancea. Era o atmosferă desținsă, în care scriitorii invitați au fost rugați să citească fiecare câte un fragment dintr-un proiect în lucru. Fiindcă scriitoarea Lilia Calancea fusese reținută în Republica Moldova de unele probleme familiale, am fost nevoită să citesc eu textul trimis de ea. În timpul lecturii, pe măsură ce avansam, mi s-au derulat prin fața ochilor *Jucătorul de șah* al lui Stephan Zweig cu trauma psihologică a personajului și perspectiva romanțată a istoriei, când spunem lucruri mari în cărți mici sau vorbim despre ororile acestei lumi, creând o ficțiune în

jurul unui adevăr cutremurător – și *Un an la Treblinka* de Jankiel Wiernik, evreu polonez supraviețuitor al acestui lagăr de exterminare, cartemărturie. Nu mă puteam decide între cele două, dar imediat ce am terminat de citit, am sunat autoarea și am felicitat-o pentru proiectul pe care îl avea. Am rugat-o să nu mă uite și să-mi trimită un exemplar al cărții de îndată ce va fi publicată.

Așa se face că, de Ziua Națională a Lecturii, pe 15 februarie, am terminat de citit cartea

Liliei Calancea și imediat am hotărât să organizăm o lansare la Europa-Nova Bruxelles. Este o carte scrisă cu pasiune, cu stil, formă și structură, cu fire roșii care leagă povestea, personajele și întâmplările. Este o carte bine documentată, în care realitatea se întrepătrunde cu ficțiunea de așa manieră că trebuie să fii foarte atent la falia ce le separă. Tocmai citisem *Treblinka 1942-1943*, carte a lui Michal Hausser-Gans, în care apare mărturia supraviețuitorului Hershl Sperling, conform căreia „Auschwitz putea părea o «colonie de vacanță» pe lângă Treblinka”. Cred că acest lucru m-a ajutat mult să înțeleg mai bine atât contextul istoric, cât și povestea.

Sunt oare un călău?, romanul apărut la editura Polirom, în mai puțin de 165 de pagini, ne introduce în povestea ficțională a două familii: familia unui zbir și familia de călăi, în sensul larg al termenului, de la

Treblinka, unde, în 400 de zile, aproape un milion de persoane au fost ucise de mașinăria germană de exterminare a evreilor și nu numai. Este o carte care nu cruță pe nimeni, iar originalitatea ei constă în inserarea de poeme la final pentru o amortizare a suferinței, dacă putem spune asta.

Ober Maïdan (Treblinka) – „Uzina care produce morți evrei în pădurea poloneză” a Liliei Calancea are fraze scurte care zguduie cititorul: „De multă vreme aveam sentimentul că fusesem ucis de mii de ori, dar tot nu mai muream. Rămâneam blocat între cer și pământ. Ca un strigoi ce nu mai aparține nici celor vii, nici celor morți. Sufletul nu-și găsea locul nicăieri. Nici în somn, nici în viață. Nici pe turn, nici pe pământ. Mă durea la fel ca trupul”. Și apoi personajul continuă: „Știi care e cel mai sfâșietor urlet? Urletul inocenței pierdute”.

Din literatura română, cartea pare a avea aceeași temă pe care o tratează și Elie Wiesel în *Noaptea*, Holocaustul, doar că nu suntem în fața unei cărți autobiografice, ci în fața unui roman povestit din perspectiva călăului, lucru inedit în scrierile românești despre Shoah. *Sunt oare un călău?* ne pune în fața mai multor personaje care își exprimă sentimentele, pozitive ori negative, iar întrebarea din titlu rămâne valabilă pentru oricare dintre ele. Firul roșu al poveștii ne prinde în mrejele sale, făcându-ne să reflectăm la transmiterea genetică a traumei. S-a dovedit deja științific faptul că membrii aceleiași familii pot fi legați prin destin, că trauma se poate transmite karmic de la o generație la alta, până când unul dintre ei găsește forța să se rupă. Margarita este personajul nostru care, într-o manieră viscerală, asta încearcă. La moartea tatălui său, furia, frica, dezgustul și dorința de a o rupe cu trecutul ne arată o Margarita păgână: „Popa își luă aerul de propovăduitor. L-am oprit cu 100 de lei: Porunca a cincea. Atât! i-am spus. / – Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta ... / – Mulțumesc. La revedere. / – { ... } dacă vrei să trăiești ani mulți și fericiți pe pământ! (adăugă el) / – Nu vreau! Amin!”

Tonul cărții este alert. Frazele sunt laconice, crude și ne zdruncină. Acțiunea începe odată cu moartea părinților Margaritei, continuă cu amintirile tatălui și ale mamei sale – din perioada trăită la Treblinka –, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Am putea să o numim o carte-urlet. Romanul se încheie în 2022 cu un conflict între un româno-ucrainean și un rus. A doua parte a cărții, după epilog, este alcătuită

din poemele unui presupus poet mort la Treblinka. Inițial, am crezut că fiecare poem reflectă un capitol, dar nu este așa.

Dacă îmi este permisă o comparație cu o altă autoare care scrie despre regimuri represive, atunci aș aminti-o pe Sofie Oksanen, care prin *Purificarea* sa ne duce către dramele și consecințele violenței din timpul ocupației sovietice. Lilia Calancea ne poartă tot spre aceste regimuri, tot către secrete de familie, doar că din timpul Holocaustului. Toate aceste orânduiri au distrus nu doar psihic actanții și ne-au demonstrat, în timp, că răul continuă să facă victime multă vreme după ce rădăcinile i-au fost smulse. Nu degeaba Dostoievski, exprimându-și compasiunea față de cei exploatați, se întreba: „Cât de mult e omul om?”. Lilia Calancea ne dă un răspuns prin optica unui călău din Treblinka: „Omul va rămâne un animal încă mult timp pe fața pământului. Sute de mii de ani a trebuit să ucidă și tu crezi că după câteva veacuri de civilizație se gândește doar la pâine când ține cuțitul în mână?”

Lăsându-vă să descoperiți singuri acest roman, voi încheia printr-un pasaj care m-a emoționat profund: „Iată-ne în fața unui morman de corpuri goale. Care a fost doamnă și care a fost slujnică? Care a sosit în vagonul de clasa întâi și care în cel de clasa a doua? Care purta mantou de blană și care pardesiu pișcat de molii? Care făcuse studii la Sorbona și care doar școala medie? Care a crezut în Dumnezeu și care în noroc?”

Nimic nu mai are importanță în fața morții când „se scutură până și pomii de frică”.

Abstract

“... All the trees were in awe”

Keywords: Calancea Lilia; Treblinka; executioner; fear; romanian literature

Alina FELEA

Între pace și război – o carte pentru timpurile noastre

A.F. – doctor în științe istorice, conferențiar cercetător, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM. Autor a trei monografii, peste 100 de studii și articole, co-alcătuitor a două culegeri de documente, o culegere de studii, cinci manuale preuniversitare și universitare. Cele mai recente lucrări: *Căsătoria în Țara Moldovei (sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea). Instituția căsătoriei în Țara Moldovei* (2021) și *Fenomenul căsătoriilor mixte la est de Carpați (sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul sec. al XIX-lea)* (2021).

La 21 martie Biblioteca Națională a Republicii Moldova și Institutul de Istorie (MEC) din Chișinău au organizat lansarea volumului*, apărut cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova, *Între pace și război. Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău, Cartdidact, 2021, 430 p., semnat de cunoscutul istoric Vlad Mischevca, doctor în istorie, conferențiar cercetător, coordonator la Institutul de Istorie.

Începând cu 24 februarie 2022, odată cu declanșarea războiului în Ucraina, termenii *război, pace, diplomație, relații internaționale* au devenit indispensabili atât în discursul politicienilor, diplomaților și oamenilor de știință, cât și în vocabularul cotidian al societății contemporane. În circumstanțele istorice de astăzi, monografia doctorului în istorie Vlad Mischevca este una deosebit de actuală, deoarece aduce în prim-plan un subiect important din istoria relațiilor internaționale și a diplomației – activitatea diplomatică a domnilor fanarioți în contextul Problemei Orientale și

* <https://www.youtube.com/watch?v=KPhgrleQZR4> (Video eveniment 21.03.2022).

Vlad Mischevca, *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*. Chișinău, Cartdidact, 2021, 430 p.

rivalității Marilor Puteri, cu evenimente determinante pentru Principatul Moldovei, ce s-au soldat cu anexarea Bucovinei la Imperiul Habsburgic și cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru, numit ulterior Basarabia, la Imperiul Rus. Vom remarca faptul că autorul prezintă subiectul inclusiv prin intermediul metodei genealogico-cronologică.

Segmentul cronologic cuprinde anii 1774-1812, cele două limite reprezentând puncte-cheie în istoria politică a Principatului Moldovei, în contextul slăbirii Imperiului Otoman și creșterii influenței, rolului și ambițiilor politice ale Marilor Puteri în sud-estul Europei, cu războaie desfășurate pe teritoriul Principatelor Române. Monografia se bazează pe un impunător suport documentar, constituit atât din surse inedite de arhivă, cât și culegeri de documente publicate din Federația Rusă, România, Franța și Turcia, dar și pe o bogată istoriografie, astfel că *Bibliografia selectivă* însumează 376 titluri (monografii, studii, articole) ce reflectă epoca cercetată de autor, cu accent pe istorie politică și militară, politică externă, diplomatie.

Lucrarea este prefațată de prof. univ., dr. hab. Tudor Dinu, care a remarcat în *Prefață* aportul autorului în cercetarea perioadei fanariote,

în special a relațiilor internaționale din sud-estul Europei, subliniind că „cercetătorul reușește să pună cu strălucire în lumină rolul jucat de principii fanarioți în anevoioasele tratative diplomatice,” concluzie pe care o susținem.

Din punct de vedere structural, monografia este compartimentată în *Introducere*, patru capitole, *Încheiere*, *Bibliografie*, *Anexe*, *Indice de nume*.

În *Introducere* autorul face o trecere în revistă a actualității problemei, a scopului și obiectivelor urmărite și prezintă o scurtă radiografie a istoriografiei problemei. Totodată, dr. Vlad Mischevca subliniază că perioada cercetată este o etapă „în procesul genezei *Problemei basarabene*.”

Capitolul I. *Politica și diplomația domnilor fanarioți* conține explicarea esenței Problemei Orientale în contextul relațiilor internaționale din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea - începutul secolului al XIX-lea și locul Principatelor Române, care, aflate la intersecția intereselor Marilor Puteri, au devenit în acea perioadă nu doar teatru de război și obiect al pretențiilor teritoriale, dar, după cum remarcă autorul, și „piese de schimb la masa negocierilor”. Totodată se face lumină asupra naturii fenomenului fanariot în Principatele Române, autorul subliniind statutul domnilor fanarioți în arhitectura politică a Imperiului Otoman și analizând instituția *Dragomanatului*, arătând și rolul acestor domni în relațiile internaționale din perioada vizată – particularitate ce se remarcă pe parcursul întregii lucrări.

Capitolul II. *Activitatea domnilor fanarioți în cadrul rivalității Marilor Puteri (1774-1806)* debutează cu analiza anexării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, marcând o etapă a dezmembrării teritoriale a Principatului Moldova. Sunt prezentate circumstanțele istorice, jocurile diplomatice și opinia contemporanilor asupra evenimentului. Autorul redă activitatea diplomatică a domnilor Constantin D. Moruzi, domn al Țării Moldovei (1777-1782) și Alexandru Ypsilanti. În același timp, într-un paragraf separat, este prezentată genealogia familiei Ypsilanti, cu reflecții asupra rolului acesteia în evoluția Principatelor Române și relatări asupra anumitor aspecte ale vieții cotidiene.

În Capitolul III. *Domni fanarioți – emigranți politici*, Vlad Mischevca cercetează un fenomen caracteristic istoriei politice a Principatului Moldovei de la sfârșitul sec. al XVIII-lea - începutul sec. al XIX-lea, și anume emi-

grarea politică. Printre domnii care se încadrează în conceptul emigranți politici sunt: Alexandru II Mavrocordat, domn al Moldovei în perioada ianuarie 1785 - decembrie 1786, care a primit și porecla *Firaris* (Fugarul), deoarece în ajunul Războiului ruso-austro-turc din 1787-1791 s-a refugiat la ruși; Alexandru Ypsilanti, care în calitate de „prizonier”, după intrarea trupelor austriece în Iași (eveniment ce a pus capăt domniei sale în Moldova), a fost trimis în orașul Brno (actualmente în Cehia); Manole Ruset (Emanuel Giani-Rosetti), domn al Moldovei în perioada iulie 1788 - martie 1789, emigrat la ruși (orașul Herson). Autorul prezintă și etapele carierei politice ale personalităților numite, fiind arătate și opiniile contemporanilor epocii, date genealogice etc. Emigrarea politică a domnilor fanarioți este prezentată în contextul evenimentelor politice și a implicării acestor domni în relațiile dintre Marile Puteri.

Capitolul IV. *Fanarioții în contextul Războiului ruso-turc din 1806-1812* este, în opinia noastră, cel mai important pentru istoria spațiului dintre Prut și Nistru și, totodată, fundamental pentru înțelegerea Problemei basarabene, care până în prezent provoacă discuții controversate. Doctorul Vlad Mischevca analizează situația internațională la începutul secolului al XIX-lea, caracterizează etapele principale ale Războiului ruso-turc din 1806-1812, un rol aparte acordând locului Principatelor Române în disputele lui Napoleon I și Alexandru I, apreciază rolul familiei Ypsilanti în politica Rusiei și a Moruzeștilor, vis-à-vis de anexarea părții de est a Moldovei. Vorbind despre semnarea tratatului de Pace de la București (1812), autorul scoate în evidență și rolul lui Manuc Bey.

În *Încheiere* dr., conf. V. Mischevca punctează că „activitatea politică și economică febrilă” a domnilor fanarioți, a avut adeseori „consecințe fatale atât pentru țările pe care le-au condus, cât și pentru familiile lor”, fapt demonstrat prin: dezmembrarea teritorială a Principatului Moldova; prin asasinarea unor domni fanarioți; prin fuga domnilor etc., cauzate atât de interesele politice, cât și de securitatea familiilor lor.

De remarcat este *Materialul ilustrativ* al monografiei, care este prezentat nu doar în compartimentul de la sfârșitul lucrării, dar și pe parcursul ei (la sfârșitul fiecărui capitol), astfel că cititorul se poate familiariza cu epoca fanariotă, cu viața cotidiană în segmentul cronologic enunțat, vizualizând portrete ale domnilor fanarioți și ale membrilor familiei lor, steme ale familiilor, sigilii, reprezentări ale demnitarilor turci, dar

și portrete ale personalităților epocii, precum Napoleon I, Alexandru I, M.I. Kutuzov etc. În acest compartiment se regăsesc și unele faximile, extrase din publicațiile de epocă etc.

În *Anexe* sunt prezentate *Cronologia domnilor în Țara Moldovei (1711-1821)*, *Marii dragomani ai Imperiului Otoman (1699-1821)* și spițele genealogice ale ramurii Ypsilanti. Lucrarea este însoțită de hărți reproduce și hărți elaborate de autor și diagrame.

Lucrarea are o ținută grafică elegantă, pe coperta întâi apărând un fundal dintr-o țesătură de epocă brodată cu fir de aur și ornată cu nestemate, aparținând familiei Ypsilanti, iar pe coperta a patra – gravura ecvestră a domnului fanariot Alexandru Ypsilanti.

La finalul monografiei prof. univ., membru corespondent al AȘM Demir DRAGNEV prezintă activitatea științifică a autorului, subliniind contribuția acestuia în cercetarea relațiilor internaționale și a genezei Problemei basarabene.

Scrisă într-un limbaj științific coerent, dar foarte accesibil pentru un public larg, recomandăm monografia elaborată de dr. Vlad Mischevca *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)* atât cercetătorilor în domeniu, cât și reprezentanților corpului diplomatic, pentru a studia o epocă din trecutul istoriei Europei, o experiență de activitate, cu anumite rezultate și formulând concluzii în scopul menținerii păcii și securității. Lucrarea poate fi utilizată pentru elaborarea programelor analitice, a manualelor din ciclul preuniversitar și universitar, drept bază pentru o cercetare mai aprofundată a unor aspecte.

Abstract

Between peace and war – a book for our times

Keywords: *monograph; history; politics; diplomacy; Russian-Turkish war; Russian Empire*

The monograph *Între pace și război. Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)* („Between peace and war. Phanariot princes in the context of international relations (1774-1812)”) signed by Dr. Vlad Mischevca is a very current one, as it presents an important topic in the history of international relations and diplomacy - the diplomatic activity of the Phanariots in the context of the Oriental Problem and the rivalry of the Great Powers, with decisive events for the Principality of Moldova.

Alec RENEȘĂ

Pe Nistru, spre izvoare (II)

A.R. - publicist, eseist, ecologist, om politic. A absolvit Universitatea de Stat din Moldova. Este unul dintre fondatorii Mișcării Ecologice din Moldova, al jurnalismului de mediu și al revistei naționale „NATURA”. Deputat în două legislaturi.

Votant al Declarației de Independență față de Rusia imperială. A publicat sute de materiale în presă. Este autorul mai multor studii, lucrări, cărți și albume foto. Din 1993 și până în prezent este directorul revistei naționale „NATURA”. Cavaler al Ordinului de Onoare și al Ordinului Republicii.

Iubirea cea dintâi

Ardem de nerăbdare să pornim la drum. Le-găm bărcile de coada vapoarașului și alergăm spre proră. Căpitanul Tătarciuc, ca un amiral victorios, ridică solemn mâna în sus, apoi face un pas spre o manivelă ruginită, o rotește brusc și ancora se smulge din prinsoare. Gata, ne-am desprins de mal! Fără nicio comandă, într-un glas, dăm startul expediției, umplând încântătoarea vale a Naslavcei cu un chiot îndelung de bucurie. Soarele tinereții, cerul albastru și apa verzuie ne binecuvântează pe-riplul spre tărâmurii jinduite.

Nu ne vine a crede: plutim pe legendarul și nemuritorul Nistru. Până la vechea cetate a Sorociei avem de navigat peste 170 de kilome-tri. Trăiesc senzația că am pornit în căutarea Atlantidei, a continentului fabulos scufundat în ape străine. Presimt că în călătoria abia în-cepută o să găesc ceea ce se declară că ar fi dispărut pentru totdeauna, că o să văd ceea ce se afirmă că nu ar exista, că o să dau de tăinu-itele izvoare cu apă vie, care mențin de secole suflarea pământului matern și aduc încrede-rea, curățenia și roua pe buzele însetate a peste patru milioane de frați.

O zdruncinătură venită din cală, dinspre motor, mă trezește la realitate. Sub ochii noștri, o limbă lunguiață de nisip despică torentul fluviului. Un vârtej puternic zguduie ambarcațiunea și o împinge pe un braț înspumat de valuri. Ocolim pe dreapta insula de la Naslavcea și trecem pe lângă malul abrupt care e o filă dezgolită a unei cărți de geologie acoperită de uitarea a milioane de ani. În bătaia soarelui se evidențiază rocile șistoase, verdele spălăcit al șisturilor argiloase din care localnicii confecționează obiecte de artizanat și bijuterii semiprețioase. Ne despărțim de Naslavcea, dar nu și de peisajul fermecător.

Ce splendori nealterate se deschid de o parte și alta a Nistrului! Ochii nu se satură de priveliștile paradisiace, de văile înguste, de versanții străpunși de stâncile singuraticice, de defileurile cu râulețe zgomotoase care spintecă platoul înalt acoperit pe ici-colo cu pâlcuri de arbori și colonii de tufari pitici. Plutim pe frontiera de est ca pe un fluviu din grădina Domnului. Ce noroc imens că Nistrul a rămas pe loc, că nu l-au scos din albia străbună, că nu le-a reușit să-l înlănțuiască definitiv în partea de sus, să-l oprească între diguri și baraje.

O coroană fără diamante își pierde strălucirea, nimbul și fascinația. Nu poți vedea și înțelege tărâmul fabulos al Nistrului în afara locuitorilor riverani, a vetrelor seculare și milenare cuibărite în locuri de un pitoresc care îți taie respirația. Băștinașii de pe ambele maluri, mulți dintre ei descendenți din răzeși sau mazili, cu strămoși pe la curțile domnești, își trăiesc viața după rânduielei arhaice, având o legătura ereditară cu

râul. Misiunea veche de străjer nu a dispărut din memoria, comportamentul și conștiința lor. Când ei te acceptă, parcă ți-ar încredința să stai de veghe la hotar, la vistierie, la paza domniei. Adeseori, privirea lor încărcată de tăcere și mister țintește în necunoscut, în hăul de la răsărit, în golul desprins din nemărginirea stepelor. Firea lor de santinelă mai știe să adulmece pericolul de la mari distanțe. Din subconștientul băștinașilor nu a dispărut definitiv tropotul hergheliilor nomade și al hoardelor dezlănțuite de poftă animalice și barbăre, care se zvârcoleau bezmetic în căutarea bogățiilor străine, prefăcând în drumul lor totul în pradă, robie și scrum. Când haitele flămânde se apropiau furibunde și cu urlete de fiară hămesită, Nistrul se transforma în oșteanul de neclintit, în zidul natural și, nu rareori, opra sălbătăciunile, jaful și pustiul să năvălească pe pământul roditor al Moldovei. Inundațiile frecvente, apa rapidă și adâncă îi ținea săptămâni întregi pe malul stâng pe prădători, până făceau cale întoarsă în cuibarele lor din Crimeea, de pe Nipru, dincolo de munții Ural sau de pe Volga.

Astfel apărând băștinașii, moșia și domnia, Nistrul a intrat în sufletul și existența cea de toate zilele ale românimii băștinașe și a devenit pe cât se poate de firesc – iubirea cea dintâi și de totdeauna a Moldovei. Înainte și după descălecare, Nistrul avea straie domnești, dăruind moșii celor viteji și lăsându-și sigiliul pe hrisoave și urice, devenind cartea de boierie în care înaintașii au scris filele de glorie, așezând temeinic pietrele de hotar la vaduri prin cele patru cetăți voievodale. Lanțul de vetre arhaice, înșirate ca mărgăritare, mai sus de Hotin și până la Cetatea Albă, poartă însemnele oamenilor liberi, cu privire pătrunzătoare de străjer, mai peste tot neam de gospodari, care își dezvoltau și creșteau satul sau târgul ca pe o familie unită, serveau cu credință domnitorul de la Suceava sau Iași, își cunoșteau rostul și se rugau Domnului să le primească iubirea și să le ocrotească moșia.

Lumânările aprinse de misionari în alte veacuri încă mai licăresc și împrăstie lumina peste apa curgătoare, în malurile verticale încă se mai văd urmele pustnicilor și ale mănăstirilor rupestre, în schiturile și grotele ascunse încă se mai aud rugăciuni ale strămoșilor înălțate la ceruri pentru vrednicia și veșnicia pământului, a neamului nostru. Cât de singuri și de săraci am fi dacă cineva, după modelul râurilor siberiene, ar îndrăzni să-l izgonească pe pământuri străine, să-l scoată din cântece,

din doruri, din ființa și viața moldovenilor. Cui ne-am spune durerea, cine ne-ar mângâia și încuraja? Pe aici doina străbună se cântă altfel: „Jeluim-aș și n-am cui, jeluim-aș Nistrului”.

Călătoria mă răscolește și mă poartă spre harta străveche, spre matricea eternă, spre plaiurile natale desprinse direct din Geneză. Mă întreb: cum de o fi reușit cronicarul Miron Costin, pe la 1654, când limba română literară abia se ivea din cuibul ei daco-latin, să închine un poem, să descrie în cuvinte emoționante Nistrul și Moldova, să le spună băștinașilor că ei locuiesc pe un meleag al zeilor, într-o grădină mai încântătoare decât cea de la poalele Olimpului. Au trecut peste trei secole, dar rândurile cronicarului își păstrează prospețimea și arată legătură organică a oamenilor cu iubirea lor dintâi – Nistrul. Ascultați cum începe la 1654 *Cântarea Moldovei*: „Nistrul cel măreț... curge printre stânci sculptate natural, ca și cum ar fi lucrute de mână de om: e mai frumos ca Nilul... Peste tot, câmpii mănoase, pășuni întinse, care alte pământuri în lume se pot asemăna cu acestea? Mai departe ei văd și păduri... și când aplecară ochii, văzură o țară, cum ar fi o grădină înflorită. Privind spre răsărit se minunară de așa țară cu câmpii pline de flori asemenea raiului. Dacă zeițele din fabulele grecești ar fi aflat de aceste ținuturi, ar fi venit desigur aici din Olimpul lor”.

Ar mai recunoaște cronicarii, cărturarii și chiar gloriosul Ștefan cel Mare moșia pe care a apărat-o cu sabia, cu sângele strămoșilor, cu plugul, cu crucea? Eh, Cantemire, Cantemire...

Apa curgătoare a Nistrului măsoară trecerea timpului și tăria ființei românești pusă de strajă la intrarea în Țară. Liniștea, pâinea și pacea unui popor întreg se contopesc și făuresc la Nistru. Când se prăbușește zidul natural, clopotele bat a pustiu și dangătul lor îngrijorător răsună până hăt departe, până dincolo de munți. Vlădică sau opincă știu că Nistrul este poarta de intrare pe moșie, ușa de la casă și domnie. Călăuzele oarbe caută dușmanii acolo unde ei nu există și refuză să explice mulțimilor înșelate de ce domnitorii Moldovei au construit lanțul de cetăți la vaduri, pe malul drept al Nistrului.

Vaporașul lunecă lin prin apa albastrui-verzuie și deschide la fiecare cotitură peisaje de suflet, care îmi amintesc de locuri, oameni și cărți condamnate la uitare și necunoaștere. Întreaga palmă de pământ din

fostele județe Hotin și Soroca, pe care o străbatem, poartă urmele altor vremuri, nu și cunoașterea unor nume exilate, care au făcut cinste Basarabiei ca dinastiile Hașdeu și Stamatii, cărturari de mare demnitate, a căror operă de iluminare și deșteptare națională a fost ascunsă, trunchiată și desfigurată până la profanare și ridicol. Oricât m-aș forța să cred în schimbările promise de Moscova, e peste puterile mele să-mi imaginez că cenzura străină, adusă la Chișinău, va accepta să publice operele complete ale lui Bogdan Petriceicu Hașdeu și ale tatălui său – Alexandru. Întreaga lor creație e închinată adevărului istoric, neamului românesc, iar Basarabia natală, ruptă din trupul Țării de imperiul hrăpăreț, e privită cu multă dragoste și încredere, că își așteaptă Ziua să rupă lanțurile robiei și să se reîntoarcă Acasă.

Savurăm cu nesaț peisajele nistrene și localitățile înscrise atât de armonios în mediul înconjurător. Prinse de orizont, satele Verejeni, Lencăuți, Mereșeuca se perindă înaintea ochilor și încântă văzul cu casele lor albe sau sinilii, mândre, arătoase. Nu departe se află și pădurea domnească de la Lipnic, acolo unde mai poți auzi chiotul arcașilor și vocea lui Ștefan cel Mare, acolo unde memoria colectivă a trecut sfidător peste minciunile oficiale și a păstrat cu sfințenie timpurile de glorie și înălțare ale Moldovei medievale.

Plutim ca într-un basm din copilărie, când o rugam cu lacrimi în ochi pe mama sau pe bunica să nu încheie povestea. Ce tărâmurii necunoscute și iubiri tănuite căutăm pe Nistru? Or, poate amețiți de prima gură de libertate, ne căutăm pe noi înșine și actele noastre de identitate, răpite în plină zi de vară, poate avem și noi dreptul elementar să ne cunoaștem rădăcinile, istoria proprie, limba maternă, părinții? Poate Nistrul e chiar ființa noastră curgătoare prin veacuri, e chiar cartea de arhivă, care păstrează memoria și voința unui popor de a fi stăpân pe vatra sa milenară?

De ce Nistrul ne răscolește, lăsându-ne cu senzația că în apele lui se termină un continent, o lume, o civilizație, că mai departe, în zare, nu ai ce te porni, că rămâi singur de tot, până te înghite pustiul. Parcă îți spune părintește: „Nu te aventura după Fata Morgana din stepele fără margini, nu îți părăsi iubirea cea dintâi, rămâi în casa ta și atunci familia și neamul tău vor continua să rodească și să se înmulțească aici, din veac în veac, lângă izvoarele vii, sfințite de dragostea curată a unui popor sedentar, care crede în dreptatea și în paza lui Dumnezeu”.

Hrisoavele răpite

În depărtare se văd turlele bisericilor de la Movilău și Otaci. Iluzia că Nistru ar fi un râu cuminte și lin este spulberată de apa furioasă despletită de insulele întâlnite în cale și strâmtorată între maluri înguste. În unele locuri, apa prinsă în vârtejuri mari mână vaporeșul dintr-o parte în alta și îl joacă ca pe o plută nestăpânită de plutași. Vorbele băștinașilor despre inundațiile devastatoare și nebunia fluviului ieșit din maluri încep să fie înțelese de noi în clipele când torentul impetuos ne împinge pe un șenal rapid și periculos din apropierea Movilăului. Trecem prin „strunga” înspumată, zgomotoasă și, brusc, râul se lărgește, devine calm și te lasă în cea mai plăcută tihnă să admiri cupolele aurite ale bisericilor din Movilău, oraș așternut pe stânga Nistrului și rebotezat de alții în Moghiliiov-Podolsk.

Un pod de beton și metal leagă malurile și Otacii de Movilău. De fapt, ambele așezări sunt întemeiate de domnitorii moldoveni – Stânca Vămii, preschimbată peste ani în Otaci, este fondată la 1419 de Alexandru cel Bun, iar la 1595 Ieremia Movilă pune piatra de temelie a Movilăului, pe pământurile sale de pe malul stâng. O perioadă îndelungată, cele două localități s-au dezvoltat împreună ca una singură, fiindcă moldovenii de pe un mal și celălalt formau o comunitate înnemurită și unită. Înstrăinarea a fost adusă, mai întâi, de ispravnicii și guvernatorii țariști, iar mai apoi, după cel de-al doilea război, de pretinșii internaționaliști, care amestecau neamurile și scoteau din cazanul lor multiethnic o specie nouă, fără rădăcini și fără memorie, îmbrăcată în haina comunizată a omului sovietic. În consecință, ambele localități și-au pierdut hrisovul domnesc, adeverința de naștere, identitatea adevărată, și numai la vestitul bazar de la Mojilău urechea mai pescuiește pe ici-colo vorbe românești, aduse de țărani din satele din împrejurimi.

Oricât de pitoresc ar fi peisajul, la Otaci te învăluie tristețea și te simți străin în propria ta casă, aici te încolțesc aceleași întrebări legate de rostul nostru în această parte de țară, de capacitatea de supraviețuire a moldovenilor în fața prădalnicelor forme de deznaționalizare și a politicii de asimilare și transformare a lor în *homo sovieticus*. Să închidem ochii și gura mai departe? Să ne ascundem, să-i lăsăm pe moldoveni să se rusifice până la capăt? În realitate, sintagma *homo sovieticus* as-

cunde stratagema, înșelătoria ideologilor de la Kremlin, prin care cam 150 de milioane de cetățeni de altă origine decât cea rusă (europenii, caucazienii, asiaticii, adunați în 15 republici unionale) „sunt invitați” să renunțe pașnic, treptat și benevol la etnia lor și să urce pe „o treaptă superioară, mult mai civilizată și progresistă, acolo unde se zămislește și se construiește comunitatea viitorului, care va salva planeta de exploatare, va aduce pacea universală și dreptatea socială tuturor popoarelor lumii”. Să reținem că singura limbă de comunicare între *homo sovieticus* era rusa, iar masele largi, îndoctrinate, începuse din anii '70 să renunțe la etnia lor și să se verse în misteriosul popor sovietic, o adunătură de milioane de „națmeni” (minorități naționale – n.a.), care își dorea un alt statut decât cel provincial și neînsemnat de kazah, bielorus, moldovean, bașkir sau kirghiz. Dacă am scoate masca de pe așa-numitul popor sovietic, am vedea malaxorul oribil în care erau aruncate grupuri etnice întregi și sute de mii de rătăciți din diferite națiuni cu scopul de a le conferi, în cele din urmă, o pretinsă identitate nouă, prestigioasă, progresistă, universală. O înșelătorie crasă prin care milioane de neruși îndoctrinați se deziceau de părinții lor, de originea, limba și istoria lor națională, transformându-se miraculos din „națmeni” în ruși. Când se părea că procesul renunțării la propria identitate va deveni un act de mândrie și o normă pentru etniile mici și cele de trei-patru-cinci milioane de suflete, din îndepărtata Kirghizie, ca un fulger în bezna nopții fără de sfârșit, a căzut peste harta imensă, de la Prut până la Kamceatka, un cuvânt necunoscut, încărcat cu energii teribile, care a măturat nemilos minciunile despre măreția omului nou. Cuvântul kirghiz „mancurt” a ajuns în foarte scurt timp cel mai cunoscut cuvânt din Uniune, scoțând în văzul lumii monstrul fără memorie și identitate, capabil să-și ucidă propria mamă la comanda stăpânului său.

Apariția romanului lui Cinghiz Aitmatov *O zi mai lungă decât veacul* în anul 1980, în jurnalul „Novii Mir”, a zguduit intelectualitatea, îndeosebi cea nerusă. Colaboraționiștii au umplut Moscova cu denunțuri, întrebând șefii lor – de ce cenzura a permis asemenea blasfemie la adresa „avangardei muncitorești”, care formează omul nou, nucleul poporului sovietic? Dincolo de legendele, metaforele și parabolele folosite de Aitmatov în roman pentru a buimăci cenzura și a spune ceea ce era categoric interzis de a spune, intelectualii adevărați din republicile unionale au trăit perspectiva și șocul dispariției treptate sau chiar a

morții propriului popor, fiindcă le-a fost adusă în față realitatea crudă a deznaționalizării a milioane de oameni îndoctrinați de la periferiile împărăției roșii. Peste noapte, mărețul și neînvingul popor sovietic a ajuns o epavă jalnică, naufragiată în cartea unui „națmen”, a unui kirghiz. Cei care până mai ieri făceau un titlu de glorie din faptul că se lepădau de originea lor etnică, de limba maternă, de istoria națională, de părinți și arătau cu dispreț la frații lor că sunt înapoiți și retrograzi, au ajuns să fie numiți „mancurți”, un nume de groază, de trădător și dezertor. Un nume de asasin al propriei mame.

Numărul moldovenilor sovietici, care se deziceau de poporul lor, de limba maternă și treceau la rusă, creștea de la an la an în progresie geometrică. Statisticile oficiale arătau că la o populație de peste patru milioane de oameni, mai mult de 300 de mii de moldoveni deja declarase că limba lor maternă a devenit rusa, ei mândrindu-se că au îmbrățișat o limbă mult mai bogată, care îi ajută să se dezvolte intelectual, asigurându-le un post de prestigiu, bine plătit oriunde în Uniunea Sovietică. Alte 250 de mii de familii mixte ale moldovenilor făceau bravadă că ei reprezintă viitorul, că ei nu își condamnă copiii la subdezvoltare, nu-i traumatizează de mici, ci îi educă din fașă în marea limbă a lui Pușkin și Lenin. Lor le mirosea urât de tot și îi irita la culme numele de mancort, dar își făceau iluzii că e o greșeală trecătoare și partidul va avea grijă ca prestigiul lor să nu pălească. Oricare erau alegerile personale, cam după 1975, tot mai rar întâlneai moldoveni cu carte, care să fi crezut, la modul serios, în izbânda grabnică a comunismului. Or, cum memorizasem în adolescență, în casa bunicului – comunismul o să vină, cum să nu vină – la paștele calului!

Mai avem timp berechet până vom ridica ancora. Terasale Nistrului de la Otaci mă atrag ca un magnet. Le văd de jos și îmi imaginezi ce panorame ale fluviului, ale celor două așezări riverane, se deschid de acolo, de sus. Decid să mă avânt. De la pod, urcușul spre muchia dealului începe aproape brusc și nu știi ce e mai avantajos – să mergi pe serpentina încărcată de camioane sau să te agăți de cărăruia întortocheată, care o ia piepțiș printre „palate” destul de bizare, înzorzonate cu diferite figuri modelate din tablă și înfipite unul după altul în povârnișul de calcar. Apuc firul potecii și urc prin desișul de arbori până prind câte o deschizătură rară spre valea încântătoare. Popasurile spre înălțime îmi

sunt răsplătite din plin de priveliștile tot mai impresionante și cuprinzătoare. Pare neverosimil că unul și același peisaj se schimbă la fiecare cincizeci-optzeci de metri, îmbracă straie noi și deschide alte panorame. Cam după o jumătate de oră de urcuș istovitor ajung pe terasa de sus, pe coama dealului. Caut cu ochii în stânga și dreapta un loc de belvedere, până văd o movilă destul de înaltă, probabil din cele de pe vârful cărora se dădea șfară în țară, se aprindeau ruguri pentru a semnală rapid la curtea domnitorului, că hoardele de tătari, cazaci, otomani sau nomazi trec granița și vin să prade Moldova. Înșirate de-a lungul Nistrului, de la Cetatea Albă până mai sus de Hotin, și de-a curmezișul de la est spre vest, movilele de semnalare formau o rețea de înștiințare foarte eficientă. Ele au fost ridicate în baza unui cod militar de comunicare, aveau oameni inițiați, care aprindeau în funcție de pericol ruguri diferite, să iasă fumul albicios sau negru cât mai sus, să se vadă până la movila următoare, din vecinătate, și tot așa, de la unul la altul, până într-o oră-două vestea ajungea de pe malul Nistrului în capitală, la Suceava. Din păcate, ca multe alte bijuterii și urme din trecutul glorios al românimii din Moldova medievală, movilele de semnalare nu au ajuns în patrimoniul național și multe dintre ele au fost arate de tractoarele colhoznice până la nivelare și dispariție.

Înainte prin covorul de flori sălbatice, savurez aromele de plante și mă mișc încet spre colina singuratică. De aproape, movila arată neobișnuit. Parcă ar fi scoasă dintr-un manual de geometrie. Baza circulară, liniile laterale și vârful turtit te fac să crezi că e făcută de mâna omului. O fi un tumul părăsit sau un gorgan străvechi? Înălțimea e cam între 15 și 20 de metri. Mă apuc s-o înconjur și peste câțiva pași stârnesc o familie de potârniche, care se înalță fulgerător, făcându-mă să mă feresc speriat. Mult mai atent, încep să urc spre pisc, făcându-mi loc printre ierburi și insulițe de diferite flori. Șopârlele leneșe, cocoțate pe bolovanii de piatră, mă privesc nedumerite. Păsările nevăzute, ca și greierii ascunși, se întrec în cântări. Ceva mai încolo, pe platou, spre vest, se leagănă un lan de spice aurii și altul de floarea-soarelui. Adie a veșnicie și a parfum de cimbrisor. Ajung sus, pe vârful retezat. Observ vatra de foc. Răscolesc cenușa cu speranța să gădesc, în adâncuri, hrisoavele pierdute. Încă nu dau de rădăcini, de filele de aur, de sigiliile domnești. Ridic privirea. Draperia de arbori rămâne mult mai jos și nu-mi împiedică ochii să vadă ceea ce încă nu au văzut – o stampă desprinsă de pe șevaletul

lui Dumnezeu la facerea lumii. Valea Nistrului, arcuită sub formă de potcoavă, se vede în susul fluviului pe mai mulți kilometri, până dincolo de Lencăuți și Verejeni, iar în josul apei, până la cotitura pitorească de la Călărășăuca și Arionești. Pe această vale uriașă a fertilității și belșugului se văd cuibărite, în malurile înalte ale râului, cele două vetre arhaice fondate de Alexandru cel Bun și Ieremia Movilă. Vederea panoramică a văii Nistrului întrece imaginația și nu încapă în poeme sau povești. E un peisaj fără pereche, e parte din cartea de frumuseți ale Moldovei, e poezia nescrisă, e hrisovul domnesc lăsat moștenire epigonilor, e peisajul de suflet, în care putem privi la cerul înstelat sau la Grădina Domnului.

Abstract

Travelling on the Nistru River, to its headwaters

Keywords: *Nistru River; journey; landscapes; ecology; fortresses; pere-stroika; famine; deportations; assimilation; Homo sovieticus; Tighina; Cetatea Alba; Hotin; Bessarabia; Romania; Moldovan Soviet Socialist Republic; Transnistria; Soviet Union*

The book *Travelling on the Nistru River, to its headwaters* presents Romanian Bessarabia under Soviet occupation, before the imperial prison (USSR) collapsed. The journey takes place on the Nistru River, in the summer of 1987, on these “breathing” waters, which lead to the Romanian nation’s everlasting spring, bringing back the exiled memory of over four million people forcibly estranged from their homes, reinforcing faith in freedom and God’s justice.

Mircea COLOȘENCO

Grafica lui George Bacovia

M.C. – istoric literar și editor. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În 1969 a absolvit și cursurile de biblioteconomie la Biblioteca Centrală de Stat din București. A lucrat muncitor, profesor, bibliograf, redactor de ziar. A colaborat la revistele „Manuscriptum”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Lucefărul”, „Ateneu”, „Steaua”, „Convorbiri literare”, „Jurnal literar”, „Literatorul” ș. a. Editează (inclusiv în colaborare) operele scriitorilor I. Creangă, I. Barbu, L. Rebreanu, N. Stănescu, G. Bacova, N. Labiș, Al. Macedonski, G. Topârceanu ș.a.

La anul debutului absolut în literatură (cu poezia *Și toate...*, în „Literatorul”, București, XX, 3, 20 martie 1899, semnată V. George), George Bacovia – elev fiind în clasa a IV-a la gimnaziul din Bacău – a obținut un alt succes de prestigiu: Premiul I cu cunună și medalie la Concursul de desen al Societății Științifice și Literare „Tinerimea Română”, patronat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, din 9 mai 1899. Din comisie au făcut parte, printre alții, sculptorul și pictorul Filip Marin (1865-1928), sculptorul Wladimir Hegel (1828-1918) și pictorul G. Demetrescu-Mirea (1852-1934). Distribuirea premiilor s-a făcut în ziua de 21 mai 1899, ziua Sfinților Împărați Constantin și Elena, patronii religioși ai Bucureștilor, la Atheneul Român din București, cu prilejul aniversării a 22-a de la înființarea Societății.

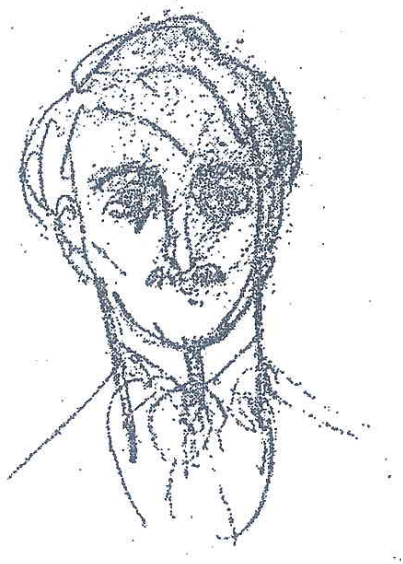
La sfârșitul anului școlar, i s-a acordat de către Gimnaziul „Principele Ferdinand” din Bacău, al cărui elev era, mențiune pentru desen, muzică și gimnastică.

Succesul artistic va fi repetat trei ani mai târziu, în mai 1902. La concursul aceleiași Societăți, George Bacovia a fost singurul onorat pentru talentul nativ în artele plastice, dintre cei șase liceeni băcăuani candidați oficiali se-

lectați și trimiși de instituția de învățământ locală, printre care se numără și fratele său Ioan-Eugen.

Revista „Tinerimea Română” a Societății Științifice și Literare a evidențiat aceste succese (*apud* Gheorghe Pătrar, *Bacovia și Bacăul*, Bacău, 1977, p. 46-47, 58).

De remarcat este faptul că niciuna dintre lucrările premiate ale pictorului Gh. D. Vasiliu (*alias* George Bacovia), fie din 1899, fie din 1902, nu ne-au parvenit, dar nici o altă din aceeași perioadă.

Autoportret

Consemnăm faptul că peste ani, deși era titularul unei diplome universitare în drept și al unei autorizații de practică în avocatură, George Bacovia a preferat locul de la catedră, devenind maestru de desen în anul școlar noiembrie 1926–august 1927 (la Școala Normală de băieți și la Școala Comercială Superioară din Bacău), cum se numeau până în 1948 profesorii de dexterități (lucru manual, muzică, caligrafie, desen și gimnastică). Metoda didactică era a lui G. Pavlescu, fostul său dascăl de caligrafie (1894-1896) și desen (1896-1902), dar mulată pe propria sa personalitate. Unul dintre elevii lui îl descrie astfel: „Însă eu mi-l amintesc pe tristul poet al *Plumbului*, *Scânteilor galbene* și *Bucăților de noapte* din orele de desen. Îl văd lângă mine, corectând o schița, veșnic frământat de gânduri, veșnic absent din lucrurile-i și cu glas de clopot scump ne dojenea. L-am înțeles și l-am respectat totdeauna. Acum, îl admir ca și atunci” (Gonst. Juncu-Siret, *V.G. Bacovia. Siluete din lumea artelor*, în „Curentul Bacăului”. Organ săptămânal al intereselor obștești. Bacău, III, seria a 2-a, 105, duminică, 21 iunie 1931, p. 1-2).

Exegeții lui George Bacovia i-au ocolit apetențele vectoriale ale vocației sale plastice, cantonându-se doar la nivelul perimetrului poetic al rozei talentului, deși nu exagerează evidențiindu-i cromatica literară...

George Bacovia are și o operă plastică.

S-au conservat desenele executate de el în *Carnetul „Notes” 1906-1912* (8/13 cm), din paginile cărui au fost reproduse, la scara 16/24 cm, un număr de 32, prelucrate computerizat, însoțind poeziile ciclului *Stanțe burgheze*, închise între coperti, executate în tehnica serigrafică, ediție bibliofilă 2000, la Bacău.

Celelalte desene din *Carnet* fie că au fost reproduse în cartea bibliofilă *Stanțe burgheze* (Bacău, 2000), fie că au rămas în paginile acesteia, reprezintă portrete (identificabile) de chipuri și corpuri feminine, printre care Roza Luxemburg (p. 26/63) sau masculine, printre care Karl Marx (p. 25) a cărui umbră a invocat-o, în 1915, în poemul în proză *Cubul negru*. Doar câteva au alte teme, cum este o lampă (p. 138), reprodusă și în cartea bibliofilă menționată.

O altă serie de desene o reprezintă cele aproape o sută de planșe aflate în Colecția de stampe a Bibliotecii Academiei Române din București, achiziționate de la Agatha Grigorescu-Bacovia, înainte de 1980. Ele se împart în trei categorii: compoziții, portrete de oameni politici și scriitori originari din Oltenia/Valahia Mică, caricaturi.

Cele mai multe sunt desenate cu creionul de grafit, iar altele în peniță. Datează din perioada 1946-1953, iar motivația realizării lor o dă soția poetului în cartea dedicată vieții și operei acestuia:

„După ce plecase de la Ministerul Minelor și Petrolului, Mețulescu continua să-l viziteze. Acesta lucra la o istorie a culturii Olteniei, fiind originar din Craiova. Mai alcătuia și o antologie. Știind că Bacovia era un talentat desenator, îl rugă să-i facă un autoportret și o prefață. Amabil cum era, Bacovia nu-l refuză. Dar Mețulescu îl rugă să-i deseneze și o sumă de portrete în penița ale celor cu care voia să ilustreze antologia. Eu lipseam de acasă ziua întregă, prinsă de sarcinile profesiei și numeroase activități. De la minister și de la cantină, Mețulescu venea și rămânea cu poetul după-amiezele. Îi aducea câte o sticlă de vin spre a-l îmbia la lucru, chiar când părea obosit. În felul acesta i-a făcut o sută treizeci de desene. I-am atras atenția în câteva rânduri că abuzează de delicatetea poetului, că îl obosește; musafirul inoportun a perseverat. La urmă, i-a cerut și o declarație că nu are nicio pretenție ca drept de autor asupra

acestor desene, în cazul că s-ar publica antologia, precum și că i le donează. Cu intermitențe, șapte ani a lucrat poetul la ilustrarea susnumitei antologii (1946-1953). Și aceasta era un soi de exploatare a semenului scriitor, în spiritul trecutului. Când am cerut o fotocopie după autoportretul poetului, Mețulescu a refuzat cu ostentație. Din fericire, au rămas încă două autoportrete în creion ale poetului, dintre care unul l-am folosit la ediția de *Opere alese*” (A. Grigorescu-Bacovia, *op. cit.*, 1962, p. 327).

Stelian Metzulescu a fost publicist (n. 15 ian. 1912, Craiova – ?), licențiat în Drept la București (1933) și avocat la Banca Națională din Craiova. În 1945, era bibliotecar la Ministerul Minelor. A scos revista „Linia nouă”. Socială-literară-artistică. Craiova, lunar (apr. 1933 – febr.-martie 1934, 12 numere), în care i-a publicat lui G. Bacovia: *Renunțare, Și toate* (vol. *Comedii în fond*), poemele în proză *Iarmaroc* și *Amăgire*. St. Metzulescu a colaborat la „Cristalul”. Revistă modernistă (1930-1935) ș.a.

A publicat: *Literele în Țara Banilor* (Comentarii asupra scriitorilor contemporani). Prefață de Paul I. Papadopol. Editura „Linia nouă”, Craiova, [vol. I, 1937], vol. II, 1939.

Referințe: D. Diaconescu-Dăești, *Stelian Metzulescu. Zece ani de activitate literară (1929-1939)*, Craiova, 1939, 48 p.

Primul volum din *Literele în Țara Banilor* are *Tabla de materii* împărțită în trei segmente:

– *Poeți*: Tudor Arghezi, Ștefan Bălcești, Dem. Bassarabeanu, Ștefan G. Boțoiu, G.Șt. Cazacu, V. Ciocâlțeu, D. Ciurezu, Eugen Constant, Savin Constant, Sergiu Cristian, Ilariu Dobridor, Elena Farago, George Fonea, Mihail Ghenescu, Constantin I. Goga, Radu Gyr, Emil Hanganu, N.I. Herescu, Al. Iacobescu, Const. Jaleș, Const. I. Manea, A. Pop-Marțian, Ion Mara, N. Milcu, I. Molea, Constantin Nisipeanu, Sabina Paulian, Marcel Romanescu, Const. Lucreția Vâlceanu, Dragoș Vrânceanu;

– *Epigramiști*: A.C. Calotescu-Neicu, I.C. Popescu-Polyclet;

– *Prozatori*: Margareta Budălănescu, Petre Cazacu, Gh.I. Chițibura, Paul Constant, D. Diaconescu-Dăești, Ion Dongorozi, C.Ș. Făgețel,

Eminescu

Al. Macedonski

Antim Ivireanu

M.D. Ioanid, Antoneta Iotta-Leonin, Nicolae al Lupului, Gib Mihăescu, T. Păunescu-Ulmu, N. Plopșor, Alexandru Popescu-Telega, Ionel Rujeanu, D. Tomescu, I.P. Țuculescu, Dem. Vlăsceanu.

Al doilea volum din *Literele în Țara Banilor* are *Tabla de materii* secționată în două (pentru biografii) și trei (pentru considerațiuni):

– *Poeți*: C. Argintaru, Aurel Chirescu, Ștefan Fiorescu-Balthaz;

– *Prozatori*: N.M. Condiescu, Iancu Constantinescu, Mircea Damian, Lucia D. Diaconescu, Gh. M. Giugiuc.

– *Considerațiuni*: asupra poeziei oltene contemporane; asupra epigramei și anecdotei oltene contemporane; asupra prozei oltene contemporane.

Solicitarea lui S.M. pe lângă George Bacovia de a-i ilustra prezumtiva istorie a literaturii oltene, în variantă nouă, l-a flatat pe însinguratul poet, obligându-l să-și reia vechile îndeletniciri, constituite pe înzestrare nativă, dovedită plenar în cadrul celor două participări (1899 și 1902) la concursurile de artă plastică ale „Tinerimii Romane”, dar lăsate în adormire.

Cele 98 planșe bacoviene din Cabinetul de stampe al B.A.R., desenate pe hârtie obișnuită de format diferit (21/30 cm sau 15/21 cm), sunt realizate alb-negru cu creionul sau penița, în anii 1946 (41), 1950 (34), 1953 (3), 1954 (2), iar 18 sunt nedatate. Dintre acestea, doar 30 (18 portrete și 12 caricaturi) poartă un nume sau, respectiv, o legendă. Celelalte portrete (46) și caricaturi (18) sunt lipsite de orice explicație. Astfel, din cei 58 de scriitori olteni glo-

sași de Stelian Metzulescu în *Literele în Țara Banilor* (1937, 1939) numai 20 sunt identificabili în portretele realizate de George Bacovia.

Alte șapte desene (portrete și caricaturi) le-am identificat în reproducerile datorate soției poetului (în „Luceafărul” sau în cartea dedicată biografiei acestuia în 1962), originalele fiind pierdute/rătăcite.

Portretele din planșele de la Cabinetul de stampe al B.A.R. au fost realizate în scop utilitar de a însoți o glosă de istorie literară. Multe sunt spiritualizate și tratate pictural. Alternanța liniilor imitative cu cele geometrice dau impresia de închis, de definitiv, de isprăvit, ceea ce induce o senzație de liniște. Portretistica variază în procedee tehnice de la minuțiozitatea detaliilor chipului până la schițarea unor măști rezumative din câteva trăsături de creion. Astfel, figura are o construcție fie corectă, fie dematerializată sau, cu alte cuvinte, portrete-sinteză și portrete semnificative.

Portretele sale „fotografice” au fizionomii individualizate printr-un anume dinamism, de oameni liberi și mândri de ei, adâncite psihologic, cu trăsături armonioase și vii echilibrate formal, când nu sunt tratate convențional sau banal, fără conținut uman și plastic.

În unele portrete-personaje deslușite de sentimente sau, rareori, opace, procesul de transpunere dă impresia de ușurință, și nu de efort, chin, sforțare a portretului, prin simplitatea stilului clasic.

Mai mult, iese în relief talentul deosebit de artist plastic al lui George Bacovia în desenele după natură (autoportretele, crochiurile), emancipate de literatură, din *carnetul* aflat la Arhivele Naționale din București.

Astfel, dacă ar fi să facem o comparație între primele și ultimele, deosebirea ar consta, ca în muzică, între melodie și armonie. Melodia urmează aceeași gamă, un ton sonor egal, în vreme ce armonia constă dintr-o întretăiere de sunete, o producere simultană de sunete. Însă, în ambele cazuri, întâlnim aceeași percepție acutizantă psihologic, de mecanism nativ, de distincție și grade pentru subiectul desenat.

În cazul caricaturilor, din contra, liniile frânte, abrupte, sunt subordonate efectului satiric, care-și atinge scopul prin realizarea grotes-

Compoziție

cului în imagine și sens. Elanul și forma parcurg traiectorii simbolice prin prisma unui mobil/motiv de simpatie sau de antipatie. Personajul caricaturizat este același pus în diferite ipostaze subtile percepute sub formă ironică, dezagreabilă.

Ceea ce trebuie subliniat e faptul că preocupările de artă plastică nu constituie *violon d'Ingres* al poetului, ci o altă latură a vocației de artist, așa cum, în cazul lui Ion Barbu, poezia nu era complementară matematicii sau invers, dar nici marotă.

În ediția *Opere 2001*, au fost reproduse 6 autoportrete și 25 de desene reprezentând compoziții (2), portrete (12) și caricaturi (11), dintre care au fost publicate autoportretele, portretele lui Cazacu, Tr. Demetrescu, Eminescu și Macedonski, precum și trei caricaturi: *Charleston*, *Gura mahalalei* și *Maidanul cu dragoste*. Celelalte sunt inedite.

Abstract**Graphics by George Bacovia**

Keywords: poet; talent; fine arts; self-portrait; master of drawing

The article reflects a lesser known aspect of the poet George Bacovia, namely the talent in the field of fine arts. G. Bacovia excelled especially in the field of drawing, becoming over the years a well-known name as a visual artist.

Victor RAVINI

Portretul ciobanului din *Miorița*, într-o nouă lectură

V.R. – absolvent al Facultății de Filologie (Timișoara), al Facultății de Știința religiilor (Suedia) și al Universității Scandinave de Management. În țară a activat ca profesor de limba și literatura română, tehnician pe șantier. În Suedia a fost muncitor la Volvo, profesor de germană, engleză, franceză, literatură suedeză și istorie; a predat pedagogia la universitate; a lucrat în redacția Ord&Bild.

Membru al Uniunii Scriitorilor din Suedia. Ultimele cărți apărute: *Miorița – Izvorul nemuririi și Barca veselă*, Editura Alcor, București.

„Portretul ciobanului nu ne prezintă un personaj identificabil prin detaliul individual, pitoresc și singularizator, ci exprimă idealul de frumusețe tinerească și de cuceritoare bărbăție ce și l-a format poporul nostru”. (...) „Portretul acesta nu s-a născut odată cu *Miorița*, ci a fost preluat dintr-alte zone ale folclorului. (...) Arta acestui portret este fără analogii în cuprinsul întregului nostru folclor”¹. Autorii n-au observat că fac afirmații contradictorii. Cum „a fost preluat dintr-alte zone ale folclorului”, dacă „este fără analogii în cuprinsul întregului nostru folclor”? Binecunoscutul scriitor Miron Scorobete precizează că portretul ciobanului din *Miorița*, astfel cum este descris de mama lui, nu e rostit de ea. Este spus chiar de către cioban, așa cum își închipuie el că l-ar descrie mama sa. Însă „el nu se descrie fotografic, ca un pictor care-și face autoportretul în fața unei oglinzi, ci trecut prin suflul prăbușit al mamei”². În mai multe variante, ea vorbește cu divinități feminine ale naturii. Ea și divinitățile nu au un echivalent masculin, ceea ce e caracteristic pentru paleolitic. Echivalente masculine apar în neolitic, ca la perechea de Gânditori de la Hamangia.

În varianta CDXXXI din monografia lui Adrian Fochi (p. 818-819, versurile 94-108), o divinitate neprecizată îi cere mamei ciobanului o parolă, iar parola este portretul lui:

– *Cine mi-a văzut*
Cin mi-a cunoscut
Mândru ciobănel
Tras printr-un inel?
Dar i-a zis:
 – *Spune probele,*
Toate sămnele,
 – *Perișoru lui*
Pana corbului,
Mustăcioara lui
Spicu grâului,
Fețișoara lui
Spuma laptelui,
Ochișorii lui
Mura câmpului.

S-a crezut că portretul ciobanului conține comparații ce descriu aspectul lui. Însă nu poate fi așa, deoarece lipsește termenul mediu: conjuncția comparativă *ca*. DEX definește metafora ca „Figură de stil constând dintr-un transfer de sens realizat printr-o comparație din care a fost eliminat termenul mediu”. Deci versurile nu conțin comparații, ci metafore. Metaforele din portretul ciobanului nu sunt descrieri fotografice. Nu au menirea de a-l singulariza și identifica. *Inelul, pana corbului, spicul grâului, spuma laptelui și mura câmpului* sunt termenii concreți, cei mai la îndemâna poetilor arhaici anonimi, pentru a simboliza însușirile psihice și spirituale, pe care ciobanul le-a obținut trecând printr-un rit de inițiere, compus din momente reprezentate de aceste cuvinte.

Joseph Campbell analizează patera din Tezaurul de la Pietroasa și afirmă că este un vas sacramental, ce înfățișează 16 momente din parcursul inițierii unui neofit în misterele lui Orfeu³. Corbul asociat cu părul ciobanului din *Miorița* poate fi comparat cu corbul ce stă pe umărul neofitului cu fustanelă, de pe patera de la Pietroasa, la dreapta figurinei centrale. Campbell spune că acest corb simbolizează atât corbul morții

și semnifică cunoașterea superioară căpătată de neofit în legătură cu misterul morții, cât și trecerea pragului în tărâmul cunoașterii dincolo de moarte. Corbul din portretul ciobanului, la fel ca și corbul de pe patera de la Pietroasa, este un simbol al cunoașterii dobândite de cel inițiat despre partea sa nemuritoare.

Spicul de grâu e un simbol universal. Apare și în mâna unui personaj nud de pe patera de la Pietroasa, ce reprezintă un neofit pe cale de a fi inițiat în misterele vieții și ale morții. Spicul de grâu din portretul ciobanului din *Miorița* se poate referi la un rit de inițiere asemănător.

Spuma laptelui. Laptele este un alt simbol universal. În textele orifice, laptele este o băutură sfântă și locul nemuririi. Octavian Buhociu compară moartea ciobanului cu moartea lui Orfeu.

Mura câmpului poate simboliza aceeași abstracțiune ca și conul de pin pe care neofitul în fustanelă, de pe patera de la Pietroasa, îl ridică din lada mistică. La fel ca și conul de pin, mura poate simboliza principiul de reînnoire a vieții semințelor, care, odată cu moartea și descompunerea murei sau a conului, este pusă în libertate și duce la germinarea unor noi plante. Mura și semințele de pin sunt reprezentative pentru epoca în care oamenii erau culegători și nomazi. Grâul e reprezentativ pentru vremea când oamenii au devenit agricultori și sedentari.

De bună seamă că toate aceste patru obiecte simbolice au o legătură consecutivă cu prima trăsătură din autoportretul ciobanului: „Mândru ciobănel / Tras printr-un inel”. S-a crezut că *tras printr-un inel* ar fi o comparație ce vrea să spună cât e el de subțirel. Însă lipsește conjuncția comparativă *ca* și deci nu poate fi comparație, ci este metaforă. Asocierea cu inelul revine în formulări șablon, fără termenul mediu *ca*, și apare în peste o sută de variante ale *Mioriței*. Dicționarul Enciclopedic al lui I. Aurel Candrea (DECR) înregistrează că *inel* are șase sensuri, al patrulea fiind „tot ce seamănă cu un inel”. Inelul poate să fie un element dintr-o alegorie devenită neclară, de neînțeles și poate simboliza ceva anume din viața oamenilor arhaici, ceva ce seamănă cu un inel și care a fost uitat. Ce anume?

Se știe din mai multe cărți de referință că în societățile arhaice, acela care urmează să treacă printr-un rit de inițiere trebuie să stea izolat de lume un timp, într-un spațiu bine determinat. Acest spațiu e circular și

întotdeauna la umbră, într-un crâng sau la marginea unei păduri, ferit de vederea profanilor. La aceasta se pot referi versurile „La negru zăvoi, / Că-i umbră de voi”. Locul ales pentru dialogul ciobanului cu mioara este un loc ferit, sub cerul liber, adecvat pentru a se gândi la ritual cu uciderea și îngroparea sa, părelnice, simbolice, care se vor finaliza cu nunta cosmică. El își imaginează că ritual se va desfășura sub bolta cerului, cât cuprinde orizontul, adică un spațiu circular, care pentru el este sacru.

Poeții populari pot folosi cuvântul *inel* pentru a denumi un loc sau altul în formă de cerc, mai mult sau mai puțin restrâns, în care s-a desfășurat ritual de inițiere a ciobanului, pentru a deveni baci. Ciobanul a stat izolat (*singurel*) într-un spațiu rotund și sacru, timp de o lună (varianta *Ca și luna-ntr-un inel*), rupt de orice relație cu societatea rămasă în spațiul profan și pentru care el e *străinel*. Versul *Tras printr-un inel* poate însemna: trecut printr-un rit inițiat, numit rit de trecere sau de prag, desfășurat într-un spațiu circular, sacru.

Ce legătură poate fi între însușirile ciobanului de a fi *străinel*, *singurel*, *sprintenel*, *mititel* și cuvintele *inel*, *luna* sau *lume*? Aceste cuvinte simbolizează realități abstracte în strânsă legătură unele cu altele. Toate cuvintele referitoare la cioban pot fi frânturi dintr-o alegorie nemaiînțeleasă. Alegoriile, prin definiție, sunt pline de mai multe înțelesuri paralele. Pe lângă interpretarea sociologică de mai sus, se mai poate face și o interpretare psihologică.

Dante folosește cuvântul italian *lume* ca metaforă cu înțelesul de lumină cosmică eternă și divină (Paradisul XXXIII: 43, 99, 110, 116, 128). În DECR, *lume* are 18 sensuri. Sensul nr. 1 este „lumină”. Autorii mai multor variante ale *Mioriței* zic *lume* cu același înțeles ca la Dante, de lumină cosmică veșnică și divină. Este aceeași metaforă. Dante, în extazul său mistic, are viziuni cu efecte de lumină și de formă circulară. Cam toți cei ce au trăiri extatice raportează viziuni cu efecte luminoase. Lui Moise îi apărea Dumnezeu sub forma unui tufiș arzător. În unele variante ale *Mioriței*, cei trei ciobani sunt *Trei vulturi de soare*.

În versurile spuse de ciobanul din *Miorița* abundă efectele de lumină, începând de la *negru zăvoi* până la *soare*, *lună* și terminând cu *stele făclii* din ultimul vers. Și Dante termină fiecare parte a trilogiei tot cu *stelle*

în ultimul vers. Doar ortografia diferă. Altminteri, efectul de lumină e mai pronunțat în *Miorița*.

La începutul Infernului, Dante se află într-o pădure întunecată (*Mi ritrovai per una selva oscura*). Comentatorii spun că această pădure simbolizează atât o perioadă de rătăcire și confuzie în viața lui Dante, cât și de dezordine morală a societății sau răul și eroarea. Ciobanul începe dialogul cu mioara *la negru zăvoi*. E aceeași metaforă ca la Dante, însă anterioară cu mii de ani, mai veche decât orice altă operă literară, mai veche decât orice scriere, chiar și decât cea de la Tărtăria. Atât Dante, cât și autorii *Mioriței* folosesc o metaforă cu același termen concret, pentru aceeași abstracțiune: starea spirituală întunecată a personajului principal, la începutul aventurii lăuntrice, care îl va duce spre lumina cosmică și divină, spre un extaz poetic cât cerul albastru. Drumul ciobanului, al lui Dante, al lui Osiris, al lui Isus și al altor personalități celebre spre rai trece prin pământ, prin tărâmul morții. E aceeași alegorie.

La început, Dante e înconjurat de trei fiare sălbatice, ce simbolizau desfrâul, îngâmfwarea și zgârcenia. Ciobanul e înconjurat de oi, simbol universal al nevinovăției și purității morale.

La sfârșit, în Paradisul XXXIII: 116, Dante vede trei cercuri de diferite culori, fiecare cu diferite simboluri. Comentatorii spun că, aici, forma cercului reprezintă perfecțiunea. Inelul din portretul ciobanului mai poate simboliza și perfecțiunea interioară la care a ajuns el.

Analiza portretului ciobanului dezvăluie că el a trecut printr-un rit de inițiere comparabil cu ritul misterelor lui Orfeu de pe patera de la Pietroasa, ceea ce l-a calificat pentru funcția de baci. Inițierea lui s-a petrecut înainte de începutul *Mioriței*. Ni se spune de la început: „Ca să mi-l omoare/ Pe cel moldovan/ Că-i mai ortoman”. Cuvântul *ortoman* apare numai în *Miorița* și în câteva balade cu haiduci. S-a spus că *ortoman* înseamnă „bogat în turme de oi”. Nu poate fi așa, deoarece ar fi de prisos în text și nici nu li s-ar potrivi haiducilor, întrucât haiducii nu pășteau turme de oi. Așadar, ciobanul e *mai ortoman* decât sunt ceilalți doi. Baciul este baci, pentru că e *mai ortoman*, adică *mai inițiat* în tainele cosmice, decât sunt subordonații săi.

Dialogul baciului cu mioara este un monolog interior despre viitoarea lui inițiere în alt rit, tot cu trecere printr-o moarte simbolică, spre

cel mai înalt nivel spiritual: hierogamia, adică unirea lui cu divinitatea supremă a vremii sale, în matriarhat, în epoca de piatră: *O mândră crăiasă, Sora soarelui și-a pământului, O fată de crai, pe-o gură de rai, adusă de patru cai.*

Miorița are ca temă centrală îndumnezeirea omului. A fost creată în paleolitic și a urmat evoluția limbii. Toate variantele *Mioriței*, oricât de modificate sau deteriorate au ajuns până la noi unele dintre ele, toate ne transmit peste milenii versuri concepute, la început, de către strămoși ca un text sacru, esoteric, un mit. Un mit optimist cu înțelesuri sublimе, înălțătoare.

Miorița, cu toate variantele ei, ne învață să ne ridicăm mai presus de noi înșine, ne îndreaptă cugetul spre stele și ne înobilează sufletește. *Miorița* poate fi mai importantă, mai de preț și mai folositoare pentru viața lăuntrică a fiecăruia dintre noi și a oricărui om din lume, de orice religie sau fără religie, decât Tezaurul de la Pietroasa și decât toate bogățiile.

Note și referințe bibliografice

¹ Alexandru Amzulescu, Adrian Fochi, I. C. Chițimia și Gheorghe Vrabie, *Poezia epică*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1964, p. 124.

² Fragment din mailul pe care mi l-a trimis domnul Miron Scorbete pe 29 decembrie 2021.

³ Joseph Campbell, *The Masks of God: Creative Mythology*, vol. IV, New York, The Wiking Press, 1968, p. 9-27.

Abstract

Rereading the portrait of the shepherd in *The Lamb*

Keywords: *Miorița*; shepherd; hierogamy; Adrian Fochi; Miron Scorbete; Victor Ravini

The portrait of shepherd in *The Lamb* reveal his initiation in a mystery comparable with the rite of Orpheus, on a patera from the Treasure of Pietroasa.

Viorica-Ela CARAMAN

în dialog cu Laura MUNTEANU

***Closlieu* – spațiul descoperirii creative a sinelui**

L.M. – fondatoare Painting Room Basel, un spațiu ce urmează filozofia de evoluție și autocunoaștere a lui Arno Stern; pasionată de educația organică.

Viorica-Ela Caraman: Dragă Laura, îți mulțumesc că ai acceptat discuția noastră despre aspectul creativității copilului prin metoda pe care o practici în laboratorul tău artistic din Basel, Elveția. Știm că educația poate tot și cele mai noi concepte ale acesteia ținesc anume spontaneitatea, creativitatea, euristica... Sunt cunoscute în lume demersurile Waldorf, Montessori etc. Tinde spre popularitate în acest sens și conceptul de *Closlieu*. Ce este acesta? Cine l-a inventat?

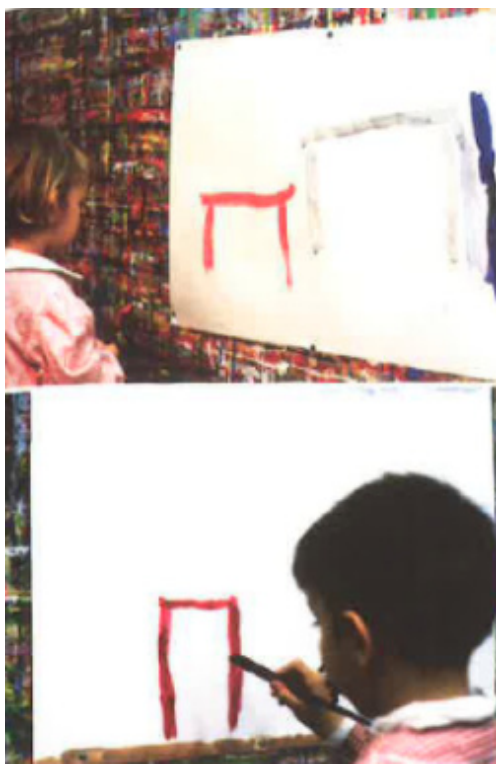
Laura Munteanu: O să încep cu o mică descriere a ceea ce este *Closlieu*. E important să se diferențieze de concepte educaționale ca Waldorf și Montessori. *Closlieu* (fr. *clos* – „închis” și *lieu* – „spațiu”) este numele dat de Arno Stern, un pedagog francez, spațiului dedicat jocului picturii. Astfel, *Closlieu* este o cameră care a evoluat în timp prin observațiile lui Arno Stern, este un cadru necesar manifestării travaliului pe care dânsul îl numește *formulation*. Aș spune că datele procesului de „formulare” sunt conceptul, filozofia din spatele activității promovate. Arno Stern a descoperit primele semne ale teoriei lui într-un orfelinat parizian după al Doilea Război

Mondial. A decis apoi să cerceteze universalitatea acestei manifestări și, timp de câteva decenii, a călătorit în diverse culturi și civilizații pentru a-și testa ipotezele ce au luat naștere la Paris.

Prima ipoteză a fost că dacă nu suntem expuși unei educații artistice, ci suntem lăsați liberi, ne putem crea și descoperi pe noi înșine. Mediul de exprimare fiind pictura. Însă pictura creată într-un spațiu lipsit de prejudecăți este aproape imposibilă în lumea modernă și civilizată. De aceea, Arno a fost nevoit să creeze acest cadru perfect, pe care l-a numit *Closlieu*.

În acest spațiu este nevoie de un *servant* care să cunoască foarte bine teoria „formulării” și să respecte participanții. Prin respect mă refer la faptul că rolul unui *servant* este să nu intervină în picturile copiilor (3-99 ani), să nu interpreteze și să nu transforme jocul picturii în artă.

1. Figuri primare:

V.-E.C.: Ai și formație artistică pe lângă cea de economist? Cum l-ai cunoscut tu pe Arno Stern și prin ce te-a fascinat? Este vorba de o reîntoarcere a ta la artă într-un prezent prea anonim și grăbit?

L.M.: Nu am o formație artistică și nici nu ar fi important, pentru că arta este ceva care nu derivă din jocul picturii, cel puțin nu dacă este înțeleasă și respectată ceea ce Arno Stern numește *Formulation*.

Conceptul reprezintă manifestarea memoriei organice. *Semiologia expresiei* este o nouă știință care studiază *formulation* în cadrul I.R.S.E. (Institutul de Cercetare a Semiologiei Expresiei) la Paris.

Arno Stern a demonstrat, prin cercetare observațională a desenelor copiilor în peste 50 de ani, că există un proces de creare organică a fiecărui individ în *Closlieu*. Acest proces constituie deci *formulation*, un cod original, coerent și universal. Se consideră că un copil desenează din fantezie și are imaginație când, de fapt, desenul lui face parte dintr-o programare, un traseu de dezvoltare.

Formulation are la bază mai multe principii: reiterație, simultaneitate, evoluție.

Evoluția este reprezentată de trei perioade. Prima este cea a reprezentării figurilor primare, care iau naștere în etapa de început a vieții, copilul este foarte liber în procesul lui. Acestea sunt mâzgălituri, cercuri etc. Arno a documentat 70 de simboluri. Figurile primare nu dispar niciodată din *formulation*. Ele se transformă, sunt reîmbrăcate în imagini-obiecte – bărci, mașini etc. Aceste obiecte-imagini reprezintă a doua etapă și ocupă o mare parte în evoluția noastră ca indivizi. Este o descoperire a lumii în care ne regăsim zi de zi și manifestarea sau redarea ei prin imagini reprezentative. Ultima etapă este cea a imaginilor fundamentale, care apare la adulți și este o reîntoarcere la o manifestare spontană a memoriei organice, ca cea a figurilor primare.

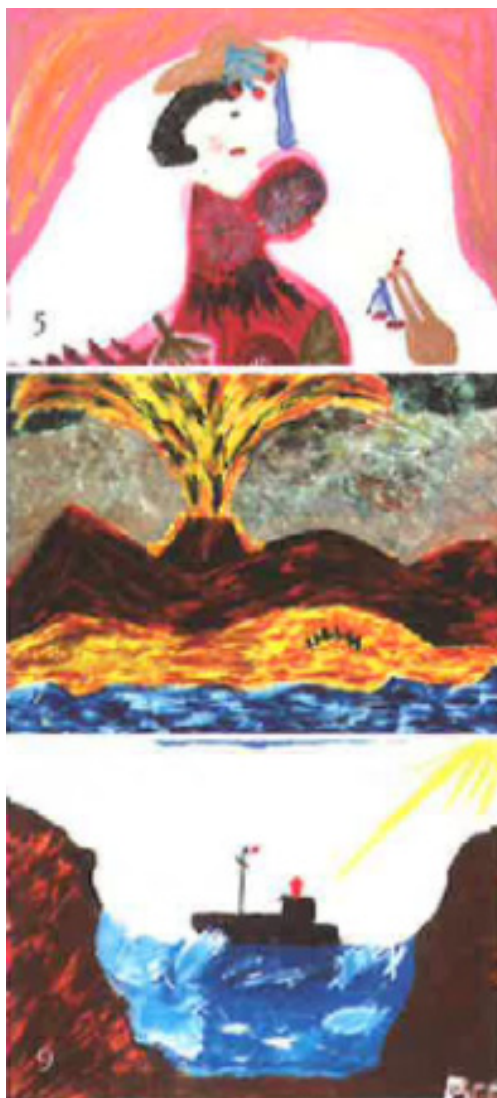
Pe lângă principiul evoluției (cele trei etape) și cele peste 70 de simboluri documentate, *formulation* se identifică prin principiul reiterării, simultaneității, prin folosirea culorilor pentru delimitarea spațiului, spre exemplu: roșu și galben formează spațiul luminii, iar albastru – spațiul apei. Celelalte culori au o importanță relativă, trecătoare.

Formulation se poate manifesta și înafara jocului picturii din *Closlieu*, dar nu cu aceeași intensitate. E ca un lapsus, ceva mai puternic decât intenția.

Cum am dat de Arno? Am ajuns, într-adevăr, la Arno Stern printr-o fostă profesoară de pictură, Irène. Am urmat un curs de pictură acum zece ani din dorința de a mă regăsi din punct de vedere profesional. Pe atunci, credeam că vreau să devin terapeut prin artă. Am început și un master de terapie prin artă, la care am renunțat după un semestru, când mi-am dat seama că totul se rezuma la interpretări și asocieri ale desenelor pacienților. În plus, căutam ceva care să rezolve nu probleme evidente. Lipsa de încredere în sine, dorința de a fi ceva ce nu ești,

frica de a nu fi acceptat, teama de a fi judecat, de a nu fi suficient de bun nu sunt diagnosticate și nu necesită terapie conform convențiilor sociale. Povestind cu Irène despre ce căutam, de fapt, mi-a sugerat să-l găsec pe Arno Stern, care, la vremea respectivă, avea 92 de ani, adică acum 6 ani. Surprinzător, mai ținea cursuri, chiar în Elveția a avut în anul acela un curs la care m-am înscris imediat. Am citit apoi cărțile lui pentru a pătrunde această teorie, *formulation*. Pe loc mi-am dat seama că era exact ce căutam. A fost incredibil că dorința mea era deja în practică de mai bine de 70 de ani. Am decis să mă alătur celor peste 200 de ateliere din Europa și în 2016 am deschis un atelier la Basel, iar în 2017 unul la București.

2. Obiecte imagini:

V.-E.C.: Care este formatul unei ședințe *Closlieu* și pentru cine este? Un adult de ce vine la *Closlieu*?

L.M.: Jocul picturii este activitatea care se desfășoară în *Closlieu*. Participanții, în număr maxim de 15, pictează pe foi prinse pe pereți, stând în picioare. Foile albe sunt prinse în piuneze pe pereți, ele sunt individuale și reprezintă spațiul personal al fiecărui participant. În mijlocul camerei se regăsește masa-paletă cu cele 18 culori, fiecare cu câte 3 pensule. Acesta

este spațiul comun, împărțit între participanți. O grupă este compusă din copii începând cu vârsta de 3 ani (trebuie să fie independenți să-și poată lua singuri foaia și pensula) și adulți de orice vârstă. Toți pereții sunt acoperiți, pentru a se putea picta pe ei, astfel că nu există ferestre care să distragă atenția. Este un spațiu ferit, în care și copiii, dar mai ales adulții se simt în siguranță să se poată exprima fără a se autojudeca. O sesiune durează o oră, iar la sfârșit picturile sunt arhivate în dosare individuale sau sunt puse deoparte pentru a fi continuate data următoare. Ideal, un adult vine în *Closlieu* din dorința de a regăsi acel spațiu ferit de prejudecăți și din dorința de a-și manifesta nevoile în afara normelor, în speranța că vor redeveni spontani. E un proces foarte lung, care necesită perseverență și debarasare de ce am învățat și de ce se așteaptă de la noi.

Aspect dintr-o oră petrecută la Closlieu

V.-E.C.: Ce părere ai despre arhivele lui Arno care conțin experiențe îndosariate ale copiilor ce au practicat sistematic exercițiul expresiei spontane? Ce putem descoperi din acele dovezi succesive ale dezvoltării lor?

L.M.: Anii 1950-1980 sunt considerați de Arno anii de aur în *Closlieu*. Atunci copiii intrau și începeau direct joaca, nu puneau întrebări. Azi întreabă ce trebuie să facă, încearcă să-și aducă aminte ce au învățat, reflectează – mai ales adulții –, termină înainte să înceapă. Cred că dosarele din acea perioadă sunt o dovadă a exprimării spontane a memoriei organice, sunt dovada jocului cu imaginile înainte ca educația să ne sterilizeze.

V.-E.C.: Așadar, nu ai voie să critici, să dai sfaturi de ameliorare a unei lucrări sau să-ți exprimi liber fascinația pentru anumite picturi, dar, pe de altă parte, și o rezervă gratuită sau nu față de altele. Aici e momentul să ne împărtășești ceea ce simți și te motorizează în demersul tău de asistent al copilului „artist”. Sau nu mai e artă ceea ce face acolo un copil? Ce observații faci de-a lungul ședințelor? Nu ne ajută totuși clișeele să funcționăm? Sau cât ne ajută și cât ne împiedică ele să fim cât mai liberi sau pur și simplu să putem fi așa cum ne dorim?

L.M.: Arta nu are nicio legătură cu jocul picturii despre care vorbește Arno Stern. Arta este un mediu de comunicare. În jocul picturii, un copil e spontan, nu face ce i se impune. În *Closlieu*, copilul realizează/trăiește o întâlnire cu el însuși, nu face un proiect. Copiii învață desenul de la părinți, profesori, pentru părinți sau alți ochi. Eu încerc să îi ajut să-și găsească propria formulă, să identifice ce le place cu adevărat, nu ce le-a fost impus. Ce se întâmplă pe foaie este ceea ce se întâmplă în interiorul său. De aceea nu trebuie analizat sau criticat.

Copiii au capacitatea de a se juca, prin acte impulsive, de inspirație. Adultul intervine în jocul copilului, așa cum s-a intervenit și în jocul lui probabil, încercând să dea sens jocului. Chiar și cu cele mai bune intenții în minte, o intervenție în desenul unui copil setează o așteptare. În timp, aceste intervenții se transformă în „așa se desenează un cal” sau „fă-mi un desen frumos” și așa se produce ruptura – copilul nu știe să-și înfrunte eul și va încerca să găsească o explicație pentru desenele sale. Nu poate să spună că doar se juca cu niște cercuri. Dar explicația nu are nicio legătură cu realitatea. Chiar și în sistemul

Montessori educatorul cere copilului să spună ce a vrut să deseneze.

În ziua de azi copiii sunt încurajați să facă desene care să fie admirate și apreciate. Adulții le caută tot felul de forme logice și interpretări pentru că altfel nu pot accepta formele create de copil.

Dacă cunoaștem conceptul de *formulation*, automat nu mai facem comentarii legate de desenele din *Closlieu*. E suficient să constatăm manifestările necesare, obișnuite.

V.-E.C.: Ai un caz relevant pentru discuția noastră? Ni-l poți relata?

L.M.: Este o fetiță care vine la atelier de patru ani. A venit prima dată la 3 ani și jumătate și vine în fiecare săptămână de atunci. În *Closlieu* are o rutină deja foarte bine stabilită: începe mereu cu un amestec – pentru că putem amesteca culori pentru a descoperi cum se combină – și fie acoperă o foaie întregă cu acel amestec, fie o împarte în două, trei, patru și umple foaia cu diferitele nuanțe nou-create. Ai spune că nu știe să picteze și că vine degeaba. Dar, dimpotrivă, abordează fiecare săptămână cu un entuziasm fantastic, știe exact ce vrea să facă, nu se gândește, încă are acel impuls în ea și, cel mai important, are încredere să facă ceva ce în alt context este neacceptat. Această reiterație reprezintă nevoia ei, o nevoie care trebuie luată în serios.

3. Figuri fundamentale:

V.-E.C.: Părinții care își aduc copiii la *Closlieu* înțeleg semnificația demersului sau vor pur și simplu să-și ocupe copilul, fără mize prea exacte?

L.M.: Cu tristețe răspund la această întrebare. Cei mai mulți părinți caută „activități” cat mai cool pentru copiii lor. Dorința de a avea un rezultat clar la sfârșitul abonamentului este din ce în ce mai mare. Sunt câțiva totuși care vor să nu facă din copiii lor automat niște adulți rezonabili.

V.-E.C.: Mai este utilă școala clasică de arte în acest context? Ce avantaje și dezavantaje există, dacă le comparăm? Eu mă întreb uneori cum pot să dispară anumite laturi din ființa unui copil atunci când vin peste el registrele culturii cu sistemele care i se impun. Am, de exemplu, acasă desene ale copilului meu făcute cu niște ani în urmă (am evitat cât am putut să nu aduc vorba că și fiica mea a frecventat cam un an *Closlieu* din Basel, dar tot aici am ajuns), pe care aș vrea să le păstrez înrămate mai ales pentru că mi se pare că denotă un tip de inteligență deja pierdut, sperând totuși că este înlocuit printr-un salt către altceva. Adică am dovezi reale pentru afirmația lui Picasso că ne naștem cu toții pictori, doar că nu știm cum să ne păstrăm astfel...

L.M.: Arno Stern încurajează părinții să păstreze tablourile făcute de copii chiar dacă nu reprezintă nimic, sunt la fel de importante ca toate celelalte.

Am să fac o paranteză despre artă și artist, apoi o să revin la întrebarea legată de educație.

Artistul a luat naștere prin a crea la comandă, apoi începe să se elibereze și să se exprime prin artă. Însă pentru a supraviețui, artistul a trebuit să expună, să se supună criticilor, marketingului. Artistul e preocupat să creeze, adesea modifică, elaborează opera pentru a o prezenta în fața publicului. El începe să se judece, să-și judece lucrarea înainte să fie expusă. O operă de artă conține un mesaj, odată creată ea se detașează de artist.

O reformă în educație este cu siguranță imperios necesară. Cum spunea Sir Ken Robinson, avem un model industrial de a forma copiii

în școli, bazat pe linearitate și conformitate. El credea ca potențialul uman nu se creează în mod mecanic, tehnic, ci organic. Este nevoie de a crea condițiile necesare pentru ca un om să se dezvolte, fără însă a anticipa rezultatul produs.

V.-E.C.: Din *Primul om*, de Albert Camus, romanul lui neterminat, publicat post-mortem, despre un copil algerian care își depășește condiția, nu doar socială, ci ontologică, prin educație, mi-a rămas o idee din scrisoarea primului său profesor. La o misivă de recunoștință a adultului deja metamorfozat, profesorul care l-a pregătit pentru admiterea la liceu îi răspunde astfel: „V-am iubit pe toți și cred că am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să nu-mi manifest ideile, spre a nu influența astfel tânăra voastră inteligență” (Albert Camus, *Primul om*, Editura Rao, 2005, p. 250). Este în acest spirit și metoda lui Arno Stern? Ce șanse crezi că are aceasta în spațiul românesc, la Chișinău, în contextul în care e loc de performanță în sfera învățământului nostru?

L.M.: O nevoie de a reforma învățământul, cum am spus mai sus, este evidentă peste tot în lume. Ce cred că poate fi extrapolat din filozofia lui Stern este ideea că dacă i se oferă spațiul perfect unui copil pentru a se dezvolta, pentru a se crea, acesta o va face în mod organic. În acest sens, testele standardizate și programa impusă în mod uniform nu își mai au rostul. Cred că țările care nu consideră că au un sistem de învățământ perfect au cea mai mare șansă de a demara o reformă a învățământului, pentru că nu trăiesc cu iluzia desăvârșirii. De curând am fost vizitată de o doamnă din Chișinău care plănuiește să aducă acest concept în Republica Moldova. Sper că va reuși și poate atunci vom avea mai multe date de context local.

V.-E.C.: Dragă Laura, îți mulțumesc și îți urez multe bucurii printre culori!

Closlieu – the space of creative self-discovery

Keywords: Munteanu Laura; Stern Arno; Closlieu; playing; colors; spontaneity

Abstract

Alexandru POPESCU

Montana

A.P. – absolvent al Liceului Teoretic „Alexandru cel Bun” din Bender, licențiat în științe ale comunicării al Universității Libere Internaționale din Moldova. A lucrat mai mulți ani în calitate de reporter pentru agenții de știri și posturi TV din Chișinău. Din 2014 corespondent al postului de radio „Europa Liberă”. Premiat pentru cel mai bun reportaj TV în cadrul Galei anuale 2017 a Clubului de Presă din Chișinău. Stabilite în orașul Maidstone, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord.

(...) Bineînțeles că primele împușcături din vara anului 1992, care se auzeau dincolo de zid, le percepeam ca simple pocnituri de petarde. Nici măcar mama cu Eva nu se prea agita. Tata nu era acasă. Se dusese, din câte-mi spusese mama, la bunici, să le schimbe ardezia de pe casă. Țin minte că mă enervase asta la culme. Îl băteam pe tata la cap de câteva săptămâni să-mi cumpere ceas electronic *Montana*, ca la Pașa. Rămăsesem mască când îl văzui pe nesimțitul de băiat cu ceasul strălucitor pe mână. Minunea îți spunea și ora, și data. Avea zeci de melodii pentru sunetul de ton al deșteptătorului. Am rămas mut când Pașa apăsă nu știu ce tastă magică și, brusc, ecranul dreptunghiular al ceasului se luminează cu un portocaliu viu. Era făcut dintr-un metal de culoarea argintului, care-l făcea să strălucească sub razele de soare. Tata însă răspundea rece la apelurile mele disperate. Spunea că, deocamdată, nu are nici bani, nici timp să-mi facă rost de ceasul râvnit. „Iar acum s-a dus pentru o zi întreagă la bunica, tocmai în sat. Înseamnă că are și timp liber, și bani de benzină. O să-l împușc! O să-mi gădesc un kalașnikov și o să-l împușc!”, mă auzii țipând în odăița mică din vagon. Eva era pe celălalt pat și încerca să

Fragment din romanul de debut *Montana*, recent apărut la Editura Arc, Chișinău.

o astâmpere pe Marchiza, pisica pe care și-o găsisese cu o zi mai devreme, printre tufișurile din grădină. În zilele acelea văzusem o droaie de pisici vagaboande. Acestea săreau zidul fără prea mari dificultăți, parcă ademenite de miros de mâncare. „Vreau și eu ceas! Dacă tata îți cumpără unul, o să-i spun să-mi ia și mie. Nu ești mai breaz decât mine!”, îmi aruncă Eva, fără să mă privească. „Stai pe loc, animală toantă!”, zbieră soră-mea ținând-o pe Marchiza de labele din spate. Aparent, pisica nu o plăcu pe Eva și încerca să se smulgă din strânsura ei. „Nu fi și tu așa neagră-n cerul gurii! Ceasuri *Montana* de culoare roz nu se vând”, o tachinam eu pe soră-mea.

Afară se mai auziră două pocnituri, ceva mai puternice decât niște petarde ordinare. Tot ce urmă după asta îmi stârnește și acum amintiri sinistre, cu iz de mucegai. Pentru mine, războiul începu în momentul când mama intră în vagon, cu pași grăbiți, sufocându-se: „Repejor! Cu mine, în beci!”. Pe fața ei se întipărise o expresie de spaimă copleșitoare. O luă pe Eva în brațe, iar pe mine mă apucă strâns de mână. Marchiza sări speriată printre gratiile de la fereastră. Nu o mai văzusem de atunci. Eu și soră-mea începurăm să plângem în hohote isterice. Ar fi vreo cincisprezece metri de la pragul vagonului până la gura beciului. Mama parcursese distanța în câțiva pași, timp în care reușisem să aud un șir întreg de pocnituri. Am prins cu coada ochiului un fum negru, care se înălța undeva, după zid. „Tratata”, strigasem ca pentru sine. Mi-am dat seama că focurile reale de armă sunau cumva altfel față de ceea ce reproduceam noi, în timpul jocurilor. Era, mai degrabă, un fel de „Pac! Pac! Piu!”.

Din străfundul beciului, unde ne ascunsese mama, împușcăturile răsunau deja cu un sunet nenatural și înfundat. Mama trase ușa de la beci și o blocă cu un băț, folosit la mestecatul murăturilor. Mirosul puternic de mucegai îmi străpunse plămâni. Tata avu grijă să tragă lumină în beci cu un an mai devreme. Mama apăsă pe întrerupător și, într-o clipă, bezna se transformă într-o penumbră morbidă. Licăritul ce venea de la filamentul becului crea o atmosferă de tensiune și frig. Afară se auzeau, tot mai des, pocnituri surde. Eva continua să plângă încet, fără să slăbească strânsura din jurul gâtului mamei. Țin minte că așteptam, așezați tustrei pe o scândură groasă, ridicată pe cărămizi, pe care mama obișnuia să ticsească borcane de compot de vișine. Pe polițele din față

vedeam tot felul de legume conservate, rămase din anul precedent. Mai erau și câteva borcane goale, parțial invadate de mucegai. Jos, sub polițe, zăcea lada cu cartofi încolțiți. Eva încetă să plângă. Ne aruncam priviri unul altuia, învăluți de o tăcere ciudată. Puteam să disting câteva urlete, care veneau din direcția porții. Căinii începură să hămăie frenetic. Era un lătrat pe care-l știam cum ai recunoaște soneria de la propria casă. Lătrau dulăii portarului.

Eva întrerupse tăcerea halucinantă din beci: „Și tata când vine?”. Mama ne asigură că tata e în drum și că vine degrabă. Un păianjen își torcea pânza între un borcan cu murături și perețele de cernoziom al beciului. Eva începu să se plectisească și sări din brațele mamei. Se apucă să reorganizeze borcanele cu conserve, inventând assortări cromatice bizare, de la culori aprinse, cum ar fi compotul de piersici, până spre culori mai închise, pe care le avea dulceața de coacăză neagră. Evei îi plăceau culorile. Mama îi prorocea să devină pictoriță. În acea zi de refugiu, ciocnirile surde ale borcanelor aveau un efect de somnifer. Eva se opri pentru o clipă și trase de printre conserve un borcănaș cu umplutură de un portocaliu semiopac. Îi scoase capacul și-și afundă un deget în masa vâscoasă. Ne luă câteva minute să devorăm în doi borcanul cu miere de mai. Puține alte lucruri de pe lume ne-ar fi fericit în acea clipă. Împușcături nu se mai auzeau, însă undeva departe, puteam distinge strigăte sporadice. Dulăii de la poartă încetară să latre. Eva i se plânse mamei că vrea pipi. Mama ridică treptele și crăpă ușa de fier a beciului. Peste o clipă lumina naturală invadează refugiul nostru cu un aer proaspăt de amurg. Mama îi făcu semn Evei să o urmeze și închise ușa de tablă. Era pentru prima dată când mă vedeam într-un spațiu închis, fără geamuri, absolut singur. Solitudinea mea cred că dură doar două minute, însă îmi era suficient să pricep că mă încerca o senzație bizară de bine. Îmi făcea bine.

Eva intră prima. Mama o urmă, ținând în brațe două perne și o plapumă cu cerbi și căprioare. Țin minte că bombănisem ceva despre mizeria din beci și că refuzam să petrec noaptea într-o groapă. Nu a fost mama cea care-mi schimbă opinia, ci un șir scurt de bubuituri care răsunară parcă în fundul grădinii, de cealaltă parte a zidului. Acum sunt sigur că erau focuri de armă automată.

Chiar și așa, am simțit cum mă doboară somnul. M-am trezit cu capul pe pernă. Mama tocmai deschidea gura beciului. Am făcut loc pentru

încă trei suflete. Era tanti Nina cu cele două fete ale ei: Angela și Sanda. Ultima avea doar doi anișori, dacă nu mă înșală memoria. Oricât de neverosimil mi-ar fi părut, dar se găsi loc în beci și pentru alți doi vecini. Era un bărbat și o femeie care trăiau de cealaltă parte a liniilor de asamblare. Mama mută câteva borcane cu suc de roșii peste butoiul cu vin din ungher. A întors lada de cartofi cu fundul în sus. Musafirii au luat loc pe scaunul improvizat. Femeia se tot scuza că ne incomodează.

Adulții își vorbeau încet. Era mai degrabă o artilerie de șoapte care, în capul meu, producea același sunet ca și stropii de ploaie peste fluviul Nistru. Angela fredona ceva sub nas. Simțisem cum mi se înclieie pleoapele. Am pus capul pe genunchii mamei și-mi imaginam cât de fericit aș fi de era și Ana cu noi. Nu am apucat să închid ochii. A urmat o altă bubuitură care cutremură beciul nostru, ticsit cu oameni și conserve. Urlam ca apucații. Țin minte cum adulții încercau să ne calmeze, fără prea mare succes. Am întreat-o pe Eva, peste câțiva ani, cu ce i se asociase acel zgomot terifiant. „O locomotivă, căzută din ceruri”, îmi răspunse ea. Mie mi se asociase, totul, cu o bombă, scăpată dintr-un avion, așa cum vedeam în filmele de război. Undeva, la suprafață, se auziră urlete de femei, bărbați și copii. Nu recunoșteam nicio voce. Erau glasuri străine. Mama încercă să ridice treptele și să deschidă ușa beciului. O opri însă o mână păroasă. Era a bărbatului care, până atunci, nu slobozi nicio vorbă. El îi spuse ceva mamei și apoi ridică grăbit treptele. Deschise ușa și dispăru, lăsând să pătrundă în refugiul nostru obscur puțin aer de vară. Bărbatul se auzi înjurând. Mama a ieșit în urma lui. Eva începu să plângă. Îmi strânse gâtul cu putere. Îi puteam simți mirosul de sudoare de pe frunte. Părul încă-i adia a *Krea-Krea*, șamponul cu care mama obișnuia să-i spele buclele, veșnic încălcite. „Nu vreau să mor!” era deja strigătul Angelei. Tanti Nina, vădit nervoasă, îi trase două palme la fund și-i porunci să stea liniștită. Începu să plângă și Sanda. Micuța avea fața murdară de ceva ce mâncase mai devreme, iar ochii ei negri, proeminenți, mă priveau ferm, de parcă aș fi fost de vină cu ceva. Începusem și eu să bocesc, în semn de solidaritate cu restul copiilor.

Simt că nu voi fi în stare să descriu prea bine ce urmă, pentru că eram zăpăcit de neliniște și nesomn. Mama reveni în beci. A fost urmată de bărbatul cu mâini păroase. Acesta făcu semn cuiva, de sus. În următo-

rea clipă, în groapa noastră intră un moș corpulent și o femeie îmbrobodită, ambii cam de vârsta bunicilor. Ușa beciului se închise. Pentru că nu mai aveau unde se înghesui, cuplul nou-venit se așezase pe treptele înguste ale beciului. Bărbatul luă loc mai jos, femeia pe o treaptă mai sus, chiar în spatele lui. Mama o ridică pe Eva în brațe și se așeză pe scândura îmbibată cu mucegai și pete vinete de vin.

Moșul ne salută în rusă, cu o voce joasă, tocmai bună pentru emisiuni radiofonice. Ținea pe genunchi o valiză solidă, din piele. O puse pe podeaua argiloasă a beciului și o strânse ușor între genunchi. În lumina palidă puteam sesiza un zâmbet enigmatic pe fața lui. El privi de la stânga, la dreapta, parcă studiindu-ne chipurile. Brusc, m-a fixat contemplativ. Parcă mă hipnotizase. Mă holbam năuc la el, fără să reușesc să-i disting forma sau culoarea ochilor. „E orb, Vania. Nu te mai uita așa lung”, auzisem vocea mamei, șoptindu-mi la ureche. Nu cred să-i fi urmat îndemnul. Fața rotundă, de o expresivitate unică a insului de vizavi, avea un efect magnetic. Bărbatul purta un păr stufos și cârlionțat, de un cafeniu deschis, împestrițat cu șuvițe argintii. Avea pe el o cămașă cafenie în carouri, care părea că va ceda în orice moment sub presiunea burții proeminente. Pantalonii suri erau murdari, iar papucii jerpeliți și lipsiți de culoare. Femeia din spatele lui murmură ceva incoerent.

Câteva împușcături de la suprafață transformară liniștea din beci într-o rundă nouă de plânsete și țipete. Adulții încercau tot felul de trucuri ca să ne calmeze. Mama îl somă pe bărbatul cu mâini păroase să scoată un borcan de compot din piersici de pe polița din spatele lui. Peste o clipă, pe podeaua rece a refugiului nostru ateriză borcanul de trei litri cu umplutura galben-aurie. Adulții se scandalizară că n-aveau cu ce-l deschide. Moșul ceru să i se dea recipientul prăfuit. Întinse ambele mâini. Îi tremurau. Puse cu grijă borcanul pe valiza din piele și băjbâi, preț de câteva clipe, capacul din tablă ruginită. Fără prea multă ezitare, omul își suflecă cămașa de la mâna dreaptă, își îndoi brațul, și-și potrivi cotul în centrul capacului. Îl priveam încremenit, cum te uiți la prestația magicianului de la circ. Urmă o lovitură surdă care strivi capacul și-l îndoi sub forma unei farfurii. Moșul îl aruncă la podele și întinse borcanul în direcția de unde-l luase, fără să-și ia zâmbetul ciudat de pe față. Mama strânse borcanul în palme și-i mulțumi. Țin minte cu o limpezime desăvârșită gustul fenomenal al acelor piersici conservate. Mama

obișnuia să le pună în borcane de-a întregul, cu tot cu sâmburi. Așa că fericirea ne era dublă în acele clipe. Devoram pulpa moale a fructului, după care, mozoleam sâmburele, ca pe o bomboană tare.

Liniștea se reinstală în refugiul nostru subteran. Mă fură din nou somnul. Nu pot spune că visasem, însă sunt sigur că am dormit adânc. M-am trezit, cu capul pe genunchii mamei. I-am spus că vreau pipi și, poate, încă ceva. Tot amânam acest moment, mai mult de jenă față de ceilalți. Bărbatul cu mâinile păroase, pe care mama îl numi Andrei, mă luă de mână și-și ceru scuze de la cuplul de pe trepte. Oamenii ne-au făcut loc să trecem. Andrei a deschis ușa beciului și-și duse degetul la buze. I-am înțeles gestul și-l repetasem, parcă asigurându-mă că am înțeles corect. Afară domnea întunericul. Doar undeva, după ziduri, puteam distinge câteva becuri cu lumină rece și o licărire tremurândă, care venea din direcția porții centrale. Andrei mă luă în brațe, făcu câțiva pași și mă ascunse după tufișurile de mure. „Hai repejor, soldate”, șopti el. Nu prea mi-a ieșit repejor. Parcă nici nu mai voiam nimic. Andrei a strivit câteva înjurături cu dinții, la câțiva pași de mine. Privirea îi era întoarsă spre locul de unde venea licărirea. Mi-am ridicat pantalonii și m-am apropiat de el. Am înmărmurit, cu mâna la prohab. Ne uitam ambii la un vagon. Adică la ce mai rămase din el. Doar carcasa din fier se înălța în întunericul nopții, conturată de câteva limbi de foc și jăratec. Părți din acesta zăceau mocnind la pământ. Jăratul de un roșu aprins semăna cu bucăți de lavă vulcanică. Andrei mă ridică în brațe și se îndreptă spre beci. Cuminți, moșul și femeia ne făcură loc să trecem. Ambii miroseau a usturoi și ceapă.

„Vera, cine trăiește în al treilea vagon? Nu cumva ăștia ai lui Bălan?” întrebă Andrei. Mama aprobă. „Le-a ars totul...” spuse omul cu jumătate de voce. Mama își duse mâna la gură și murmură ceva despre Dumnezeu. Era vagonul lui Edic, al băiatului din gașcă. De pe trepte se auzi un oftat adânc. Moșul cu păr cărlionțat își puse valiza din piele pe genunchi. „Să nu vă temeți. Totul va fi bine. Nu vă temeți”, spuse el. „Ivan”, mi se adresă tanti Nina. Ea mă fixă cu ochii și zâmbi. „Închide Parlamentu’, c-o să-ți iasă Prezidentu’!” spuse ea și-mi făcu un gest cu ochii. Am privit în jos. Mi-am închis prohabul, strivit de rușine, sub hohotele Angelei. Moșul făcu câteva mișcări și valiza i se desfăcu în două, dezgolind un obiect lucios, de culoarea lemnului. Avea un șir de

clape albe și negre. Femeia îmbrobodită îl ghionti ușor cu palma, însă omul îi zâmbi larg. „Doar un pic... Oricum nu se mai trage”, îi spuse el. Era prima dată când vedeam un acordeon. Eva privea cu ochii mășcați și cu degetele mâinilor desfăcute, încă lipicioase de la mierea devorată mai devreme. Bărbatul cu ochii uscați își strecură mâinile printre curelele instrumentului și-l potrivi pe genunchi. În următoarea clipă urmăream, înmărmurit, cum instrumentul se dilată, parcă inspirând aer, ca un om viu. Moșul apăsă câteva clape și își potrivi vocea, fredonând ininteligibil. Toate privirile erau ațintite asupra lui. Gura îi începu să cânte ceva în rusă, aproape în șoaptă. Inima mi se strânse când instrumentul expiră primele acorduri, și ele puțin cam surde, leneșe. Muzica parcă îmi pătrundea adânc în măruntaie. Acordeonistul avea un timbru aproape răgușit. Era pur și simplu hipnotizant să-l asculți. Urmă o melodie care-mi amintea de coloana sonoră a emisiunii *Noapte bună, copii*. O urmăream cu Eva la televizor, seară de seară. Priveliștea-mi dădu fiori. Acordeonul a mai scos câteva compoziții, după care totul se scufundă, din nou, într-o liniște sacră. Moșul își fixă fața spre mine, apoi și-o îndreptă spre Eva, spre Sanda și Angela, de parcă simțea unde anume erau așezați copiii. Nu a mai plâns nimeni după asta.

Abstract

Montana

Keywords: Popescu Alexandru; novelist; war; child; Transnistria; romanian literature; Lungu Eugen; Ciocan Iulian

REFERINȚE

la debutul lui Alexandru Popescu

Montana

Romanul Montana ne face martorii unui debut în forță, cum nu am avut de mult în literatura noastră. Surpriza se dublează prin faptul că proza e scrisă de un tânăr absolut necunoscut aici, căci vine dintr-o perspectivă geografică (dar și narativă!) inedită – autorul cărții, Alexandru Popescu, e stabilit de mai mulți ani în Regatul Unit al Marii Britanii. Nu e de mirare deci că o bună parte din subiectul volumului antrenează în spațiul epic realități și personaje din Anglia, deși toate gândurile, agitația și anxietățile lui Ion Josan, protagonistul cărții, sunt focalizate pe țara sa de origine, Republica Moldova, în mod special, pe localitatea sa de baștină – orașul Bender, unde i-a rămas mama bolnavă. Pornind de la aceste două planuri tematice, romanul dezvoltă, respectiv, și două linii de subiect – un tânăr moldovean își construiește o strălucită carieră la un post TV britanic și, prin recurs la memorie, prin întoarcere în timp, același personaj reconstituie mental munca îndobitocitoare a muncitorilor feroviari de la o întreprindere sovietică (am putea zice, un ghetou!) din orașul de pe Nistru, unde copilărise Ion, alias Ivan sau Vanea. Miezul narațiunii reface epic războiul din Transnistria, văzut cu ochii unui copil și sedimentat apoi în psihicul zdruncinat al adultului. Sângerosul conflict e derulat prin mai multe episoade sinistre succedate cinematografic. Cei doi vectori epici – primul pornit dinspre prezent spre trecut și cel de al doilea orientat din trecut spre prezent – la un moment dat se intersectează într-un punct de convergență care determină viitorul personajului.

Avem prin Montana poate cea mai serioasă și mai veridică proză despre enclava numită Transnistria. În acest retard mezozoic, timpul a înghețat, conservând în glaciațiunea sa politico-socială realitățile sovietice de care noi am și început să uităm. Narațiunea redeschide o rană însângerată a istoriei încă necicatrizată, reflectând un spațiu departe de a fi distopic, în care sărăcia, violența, ura, brutalitatea cazonă, antiromânismul ș.a. domină năprasnic omul, îl reduc la umilința sclavului.

Romanul pare scris de o mână cu deplină și desăvârșită dexteritate epică, ceea ce uimește la un debutant! Proza e bine structurată, arhitectonica ei pare fără

greș, fără fisuri, episoadele din cele două linii de subiect se susțin în fabula generală și se completează reciproc ca într-un puzzle narativ în care piesele se potrivesc perfect. Autorul își conduce cu mână forte personajele, toate credibile ca profiluri umane și ca entități ficționale. Detaliile cu revers simbolic – ceasul Montana, gutuile, cărțile tipărite cu caractere latine ș.a., – adaugă artisticitate prozei și mărturisesc în favoarea unui prozator pe deplin format, absolvit de ezitățile noviciatului. Proza are antren, jocurile suspansului captivează și – mărturisesc eu, cititorul! –, că e unul dintre puținele noastre romane pe care nu vrei să-l lași din mână.

Eugen LUNGU,
critic literar

Romanul Montana de Alexandru Popescu mi se pare, și nu încerc deloc să exagerez, unul dintre debuturile memorabile în proza ultimului deceniu din Republica Moldova. E poate cel mai strălucit debut. Un roman dens, fără divagații supărătoare, bine scris, construit pe două planuri temporale care interacționează armonios: pe de o parte, avem povestea unui copil dintr-un loc oarecum izolat din Bender, o „bază” cu vagoane și linii de asamblare, care după perestroikă se pomenește pe teritoriul unui stat autoproclamat, Republica Moldovenească Nistreană, iar pe de altă parte, e istoria aceluși copil devenit jurnalist în Londra zilelor noastre, un jurnalist care a evadat din universul cenușiu cvasi-sovietic al Benderului, dar care se adaptează cu greu stilului de viață și tabieturilor occidentale.

Ar trebui remarcată maturitatea scriiturii, rarismă la un debutant. Există mult dramatism în roman, dar acesta e bine dozat, vocea naratorului e calmă, el lăsându-l pe cititor să sesizeze tensiunea situațiilor. Sunt situații tulburătoare descrise cu multă finețe, în stilul marilor scriitori, cum, de pildă, e relația de dragoste sinuoasă cu Ana. Avem de-a face, repet, cu un debut excelent, poate cel mai bun la noi în ultimii ani.

Iulian CIOCAN,
scriitor, jurnalist la Radio Europa Liberă Moldova,
Premiul Coup du Coeur la Salon du Livre des Balkans, 2018

Silvia GOTEANSCHII

S.G. – poeta, debutează editorial cu volumul de poeme *Minunea va veni mai târziu* (2011, Editura Feed Back, Iași), apoi mai publică *Dramaturgia lucioaselor funii* (2014, Editura Vinea, București), *Dulcele meu asasin* (2016, Editura Vinea, București), *Memoria hienei* (2018, Editura Știința, Chișinău). Distinsă cu premii pentru poezie în România și Republica Moldova.

bliț secundar

multă vreme am fost prizoniera unghiului
trist
iar această bucurie
m-a întors cumva pe dos
masa mea de scris e prea netedă scaunul prea
înalt
și scrumiera prea plină

când un soare străin îmi vinde lumină
și lunile celor o mie și una de nopți te țin în
mine
cu magneți
și sângele tău purpuriu curge
prin mine ca și cum ar străbate calea lactee

deși nu ești și tot ce am e o vedere din
culise
ca scena aceea de la țară
în care am văzut prima oară cum se taie
porcul
și urlatul lui desființa o țară
orice soi de credință sau de sens

porc despre care tata zice și acum că a avut
o depresie și trecutul oricum trebuie înmor-
mântat
mâncat digerat sau dat la poezie

origini

în depărtare de după zid
izbucnește o strălucire ca un astru nemaivăzut
și oamenii se scoală din paturile lor
se ridică de la mesele lor și merg
odată cu mine
și puterea mea crește
crește
se-nalță...

așteptăm soarele
un grup mic abonat la căldură
și-n fața noastră marea
ca o oglindă impoastare ne arată că uneori
ca să uiți
trebuie să lași în urmă o țară

norii se dau la o parte
păsările tale albe luptă cu păsările mele negre
și lumina plesnește

acesta este momentul
cu ceasuri lipsă în care medităm
împreună despre sorgintea minciunii

în fond
întoarcerea în sine e un lucru bun

Lui

va veni cu siguranță și acel moment
în care mă voi sătura de scris
poezii și voi trece la testament
scrisorile mele de azi

vor fi atunci închise spre nord
 spre casa în care
 nașterea a dat lumii
 un copil minunat cu ochii foarte

albaștri

Lui
 pentru că ridică norii mai sus decât sunt
 îi voi lăsa toată puterea mea
 și lacrimile
 să plângă cu lacrimile mele verzi
 și să-l doară cât mai puțin
 cât mai puțin

puțin cu puțin
 va aduna de o poveste pe malul mării
 unde locuia cu mama Lui
 care dimineața râdea mult
 iar el spunea că de la râsul ei fericit
 va crește mândră
 pădurea

neg orice moarte

ca toată lumea
 uneori fac investigații medicale
 în față la synevo
 mai ușor e să găsești o boală
 decât o parcare

în timp ce aștept
 blocul din față
 în care a fost incendiu
 își trece o fereastră arsă
 prin soare
 cum iarna prin leduri

pacea mea cu mine
e formidabilă
îmi zic
și curg cu nerușinare
printr-o seringă
nicio dragoste nu o mai poate rupe

nu mai am resturi
de oameni în suflet
ca restul
la magazin

analizele astea sunt
de rutină
tot ele
repetat
îmi vor spune cândva
că tinerețea mea
a fost o glumă bună

după ce plec
asistentele mă bârfesc cu plăcere
își fac băi cu sângele meu
fiindcă
am sânge curat

surpriză

am sentimentul acela absurd
că sunt urmărită pe strada pustie
de un criminal și numai vântul
îl înțelege și mă ține pe loc

am sentimentul acela că doare
foarte adânc ca într-un dinte

mersul pe jos e o doză de sens
și lidocaină...

*

am ajuns
bat la ușă
vântul
nu
m-a
trădat

îmi deschizi
semeni cu acel bărbat din stradă
cu ochi plini de lumină dementă
foarte greu de-nțeles
ca scrisul în rune

plutesc într-un miez de răcoare
levitez ...
caut un loc în care să înnoptez

casa ta e o carte de ficțiune
un stigmat

vin de pe o stea și tu nu știi care

singurenii*

spre dimineață
fantomele au ieșit din dulapuri
din casetele cu bijuterii
și se joacă
cu niște cranii
posibil e vorba de sorescu
și cioran

nu m-aș trezi
dar mi-ai spus că sunt o femeie
cu vâna de aur și trebuie
să scriu mult

la ora asta
copiii din orfeline
se îmbulzesc la baie

e un exercițiu dificil acesta
să uiți ce vrei
și să nu ții minte ce poți

dar am mare noroc
de tine
că-mi prinzi tot timpul ochii roșii
de plâns cu un polaroid

*mai mult decât o licență poetică

percepție pentru ochelari

filosoful
coboară din patul lui înalt ca din ceruri
gândind că va fi vai și amar
de afurisitele
care au înșelat în dragoste mai mult de trei ori
își aprinde cu mândrie lampa cu gaz
în acest secol al luminii
și coboară îngrijorat
din patul lui înalt ca din ceruri
gândind că e greu
e foarte greu să găsești exact ceea ce cauți

*

ce caut eu în această fantomă roz
o floare albastră sau poate doar o bancă
de lemn pentru suplinirea vidului

probabil caut să știu ce nu știu căci nu
se mai termină ce nu cunosc și nu pot afla
o femeie dintr-o altă femeie din alta
mai femeie decât toate celelalte femei

*

și coboară din patul lui înalt
ca din ceruri
să vorbească tuturor despre inocența iubirii
gândind că va găsi ceea ce caută până la lăsatul serii
și cântatul cocoșului
și coboară coboară
coboară
iar patul lui are doar trei nivele

stadiu de adult

un adevăr trebuie spus
trebuie spus cu o liniște abisală
în care se cântă la pian
se ține de mână
apoi se pleacă pentru totdeauna

un adevăr este un alb
care se întinde peste plecări
ca o membrană
rezistentă la orice limpezime

zare peste zare
adevărul meu are nevoie
de muzica unui trup
pentru că
sângele meu este un arcuș
de vioară

adevărul e că mă iubesc cam mult

mă uit prea des în oglindă
adevăr e că uneori mi-aș dori să fiu
doar un cub de zahăr

să fiu dulcele acela nescris
în regia întâmplării
în memoria voastră ușoară
ca un pergament
pe care se vor odihni scarabeii

încântare

o emoție nouă
din care nu se nasc monștri și vipere
fără detalii picante sau amintirea copilăriei
o teamă absurdă că aș putea să pierd
deși n-am nimic de pierdut

te văd și ziua și noaptea
oarecum supărat pe neștiința mea
și necredința în ceea ce se naște încet
aproape în șoaptă

sau poate nu se naște nimic
și chipul tău a fost o himeră și mâinile tale
au fost niște crengi iar gâtul o scară

poate a fost doar noaptea
o împărăție turcească un așa întuneric
încât lumina a fost numai ochii tăi
de un albastru adânc

întoarcere într-o veche nuanță

inconfortabilă împăcare
la masa rotundă
un pui de vrabie la fereastră îmi aduce aminte de tine în laț
și atunci în sistemul meu de culori
începe o tulburare obsesiv-compulsivă

mă întorc în același loc
la intervale de câteva zile
să verific dacă albastrul la care lucrez
nu te omoară

știi,
colega mea cu sâni tineri rotunzi
mi-a adus o oglindă fermecată
prin care mă văd

merg pe coridorul lung cu un braț de dosare
până ajung în același loc
cu nori
iar prin ochiul de sfoară
nu mai încape decât o linie de zbor ca un strigăt din întuneric
tot mai încet tot mai rar

Abstract

secondary flash...

Keywords: Goteanschii Silvia; poetess; sensuality; truth; death; romanian literature; Pop Ioan Es.; Stănilă Moni

REFERINȚE

În ultimii ani, am întâlnit-o pe Silvia Goteanschii pe Facebook. O voce poetică vibrantă și plină de naturalețe, care mi-a atras atenția de la bun început. Din păcate, n-am avut acces la cărțile ei, așa că vorbesc prin prisma celor câteva poeme postate în mediul on-line. Dacă viitoarea ei carte va atinge cota acestora, va fi o carte cu viitor. Reproduc aici patru versuri care mi se par emblematic pentru poezia Silviei Goteanschii și pentru portretul pe care și-l conturează ea: „Știu că atunci când plâng, în cartea dumitale se aude un clopot. Cresc biserici, și iată cum eu, trăgând din țigară pe divan, le prăbușesc. Da, maestre, sunt o cochetă, iar tot ce-am iubit e un cerc de fum”.

Ioan Es. POP

Literatura feminină din Basarabia e, de ani buni, într-o perioadă de excepție, atât în proză, cât și în poezie. Ba mai mult, și în zona criticii literare avem câteva nume care ne fac cinste în tot spațiul de limbă română. Romanele autoarelor basarabence sunt citite, publicate, traduse, premiate. Poezia a dat și ea câteva nume de neocolit.

Dacă romanul s-a dezvoltat cumva independent, poezia a venit din zone pe care le-am putea numi platforme literare: atelierele lui Dumitru Crudu, cenacluri literare, platforme on-line, grupările din jurul revistelor literare, legătura culturală cu Uniunea Scriitorilor. Sunt totuși voci literare din toate genurile care s-au format într-un mod pe care mi-aș putea permite să îl numesc autodidact. O astfel de poetă e Silvia Goteanschii, o poetă deja cunoscută pe ambele maluri ale Prutului, care a ținut aproape de toate cercurile literare, însă fără a se revendica din vreunul dintre ele.

Ceea ce o deosebește în mod cert pe poeta Silvia Goteanschii de colegele ei de generație, care vin din numitele platforme, e recuperarea unei poezii a femininului, a senzualității, care nu se teme să-și etaleze armele în poeme tăioase, cu suficiente ancoră în cotidian. O forță feminină, dură și suavă în egală măsură, în care iubitul e un generic de păstrat și readus, acel el, imaginea în oglindă a eternului ea, cu care ne-a inundat universul poetic al bărbaților.

Această poezie a femininului e o zonă frecventată de poete de la noi, ceea ce – bănuiesc – ar putea particulariza poezia basarabeană semnată de femei într-un viitor (foarte) apropiat. Un discurs poetic, deloc edulcorat, dar cu miză pe femeie, fără a vrea sau a fi ideologizat, fără a se înscrie în curentul poeziei feministe, l-am mai întâlnit și în unele poezii de ale Mariei Pilchin sau în poemele Radmillei Popovici.

Pe lângă această notă dominantă în tematica Silviei Goteanschii, în toate cele patru volume de până acum mai există și o particularitate care menține scriitura Silviei în rândurile poeziei autentice, și mă refer la imaginile poetice. Abundente, dar deloc în plus, emoționante, vii, puternice, percutante, imaginile poetice din textele sale o deosebesc pe Silvia de mulți poeți contemporani, ridicând-o însă cu forță în rândurile lor, în lumea selectă și selectivă a poeziei.

Moni STĂNILĂ

Vlad MISCHEVCA

Ecuatiile istoriei – să nu rămânem corigenți

VI.M. – cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr. conf. cercet. (*Associate professor*, Ph.D.); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (1995-2020; primul ei președinte); Laureat al ediției a IV-a (2019) a Galei Premiilor TVR MOLDOVA „Români pentru români” – *Premiul pentru promovarea istoriei neamului*. Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX); genealogia domnilor fanarioți; vexilologie heraldică; raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

În spațiul public se sugerează că *trebuie să învățăm lecția Ucrainei*, la fel cum ar fi trebuit să învățăm demult și *lecția Finlandei* și, desigur, cea a *Basarabiei*... Doar că, din păcate, constatăm că nu învățăm mai nimic din lecțiile trecutului. Istoria ne arată, a câta oară, că suntem corigenții *lecțiilor istoriei*, la capitolele vitale ale evenimentelor politico-militare, care se rostogolesc peste noi precum valurile mării în timpul afluxului și refluxului.

Lumea civilizată de pe vechiul continent a pendulat mereu între pace și război. Mulți au considerat că pacea stabilită în secolul XX va fi una echitabilă și de lungă durată. Din păcate, însă, asistăm în continuare la derularea în forță a expansionismului rusesc în estul Europei, când în Ucraina, în proxima vecinătate de lângă hotarele noastre are loc deja timp de două luni un război sângeros, ale cărui planuri criminale au fost pregătite din timp (inclusiv prin metodele concepute și promovate de politologii și istoricii aserviți politicienilor).

Războiul convențional, propriu-zis, a fost și este susținut de *Războiul informațional*, iar acesta a fost pregătit de *Războiul ideologic*, care are la bază faptele și argumentele isto-

riografice, interpretate, din punct de vedere politic, de către factorii decizionali de la Kremlin – în încercarea de a-și argumenta propriile acțiuni expansioniste cu „dovezi” istorice din trecutul „glorios” sau cel „eliberator” al Rusiei. Astfel, deturnarea adevărului istoric aduce inevitabil la propagarea falsului în educarea patriotică, ceea ce nemijlocit influențează isteria naționalistă din *interior*, care este canalizată întru căutarea dușmanului din *exterior*.

Istoria actuală a sancțiunilor amintește de *Blocada economică* a Marii Britanii de către Franța napoleoniană la începutul secolului al XIX-lea sau în multe privințe de istoria antebelică a relațiilor dintre Statele Unite și Japonia. Desigur, nu are rost să căutăm analogii directe, dar situația este similară structural în multe privințe.

În recenta noastră monografie am încercat o radiografie a locului și rostului neamului nostru în politica Marilor Puteri într-o perioadă extrem de turbulentă de acum două secole și ceva. Mă refer la cartea *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, elaborată în cadrul Institutului de Istorie și susținută financiar în urma concursului de către Ministerul Culturii (editată în tiraj de 400 exemplare la editura Cartdidact)¹.

Această carte este rodul trudei mele de decenii în domeniul cercetării istoriei relațiilor internaționale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, o perioadă extrem de importantă, deoarece anume atunci s-au pus bazele unor probleme geopolitice care dăinuie până astăzi. În această monografie (în baza lucrărilor publicate, investigațiilor de mai mulți ani și a noilor cercetări) este abordată o problematică actuală ce ține de istoria politică a Principatelor Române. Segmentul cronologic în lucrare cuprinde anii 1774-1812 și reprezintă o perioadă hotărâtoare, extrem de bogată în evenimente internaționale, a istoriei politico-diplomatice a Principatelor Române. Limitele propuse înglobează evenimente de o mare importanță pe arena internațională a Europei, cu adânci și grave implicații asupra destinului românilor. Anul 1774 reprezintă un jalon major în raporturile de suzeranitate cu Poarta Otomană, iar Tratatul de pace de la București (1812) marchează amputarea teritorială a Moldovei și apariția pe harta politică a Europei a unui diferend ruso-român de lungă durată. Demonstrând expansionismul politicii rusești în sud-estul Europei, este

prezentat și impactul factorului Fanariot. Un loc aparte este acordat rolului diplomatic al celor mai importante familii de fanarioți din Principate, atât pe timp de pace, cât și de război.

Atestând că rolul Rusiei în raporturile internaționale din sud-estul Europei, în general, și, în Principate, în special, a fost către începutul secolului al XIX-lea unul predominant, am prezentat în lucrările precedente principalele etape de realizare a acestor politici². Astfel, reamintim că algoritmul politicii externe a Rusiei în *ecuația Problemei Orientale* (iar actualmente în efortul expansionist de restabilire a defunctei URSS) poate fi exprimat prin următoarea *formulă*, care nu este o expresie matematică tipică, ci, mai mult, un silogism:

A (Influență politică predominantă)

B (Cvasiindependență sau pseudoindependență)

C (Anexare totală sau parțială):

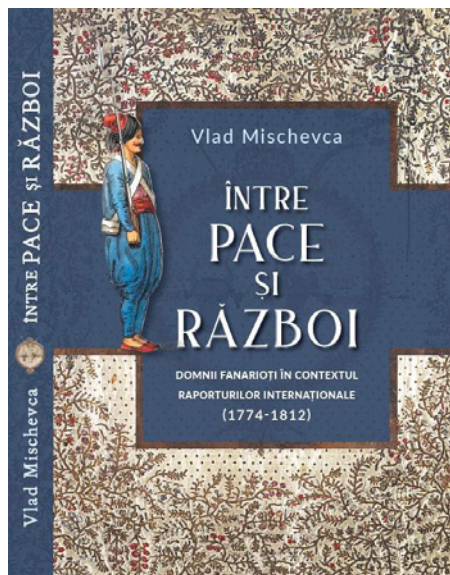
$$\{F \ F_1 \ F_2 \dots\} \times \{A \rightarrow B \rightarrow C\} = \text{Dominație imperială} \\ m + d$$

Unde F , F_1 , F_2 sunt factorii (*externi și interni*) care influențează procesul dat.

Această formulă a „dominației Imperiului Rus” asupra țărilor din calea expansiunii sale are la bază, practic, permanent, elementul acțiunii militare violente – „**m**” (războaiele Rusiei), conjugat cu cel al confruntărilor diplomatice – „**d**” (negocierile acordurilor, convențiilor, armistițiilor și tratatelor de pace).

Pe parcursul secolelor, unii dintre factorii ce au influențat războaiele Rusiei, inclusiv războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, ce fac parte din șirul războaielor expansioniste ale Imperiului Rus, au fost următorii: $F_{fanariot}$; F_{extern} ; F_{intern} ; $F_{economic}$ ș.a.

Factorul fanariot ($F_{fanariot}$), unul dintre cei mai importanți – pe care l-am abordat în mod special în această monografie, rezidă în implicarea politico-diplomatică a familiilor grecilor fanarioți, prin trafic de influență și spionaj, în detrimentul Imperiului Otoman (mai ales în perioada anilor 1774-1812).

În așa-numita *epoca Fanarului*, când grecii fanarioți au dominat sistemul politic în Țările Române, instituția domniei a fost extrem de instabilă, demonstrând o mobilitate extremă în sensul schimbării dese sau al pendulării voievozilor din scaunul domnesc al Moldovei în cel al Țării Românești și viceversa. S-au perindat 31 de domni, în general, cu domnii destul de scurte (de unul sau rareori mai mult doi ani), ale reprezentanților celor 11 mari clanuri familiale din Constantinopol (și nu doar): Callimachi (4), Caragea (4), Hangerli (2), Ghica (5), Mavrocordat (6), Mavrogheni, Moruzi (2), Racoviță (3), Ruset (Rosetti), Suțu (3), Ypsilanti (2). Reamintim că nu toți domnii epocii fanariote au fost de etnie greacă.

A fi sau a nu fi – aceasta îi măcina zilnic în acțiunile lor la Constantinopol sau în Principate, fără liniște și fără pace. „Pacea și liniștea, în mijlocul acestei febrile activități a Fanarioților și a diplomaților, și a veneticilor de tot soiul, care năpădeau asupra Bizanțului din patru părți ale lumii..., era doar a turcilor”³.

Abordând istoria doar a câtorva personalități neordinare din rândul familiilor de domni fanarioți din epoca Luminilor (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), care au fost cuprinși fie în *chinga Războiului*, fie în cea a *cotidianului Păcii* – constatăm

că interbelicul de scurtă durată după un armistițiu sau un acord de pace prevestea, de cele mai dese ori, cu părere de rău, reluarea altui crunt război.

Rezumând cele enunțate cu privire la situația geopolitică a Principatelor Române în contextul Problemei Orientale la cumpăna secolelor XVIII-XIX, am putut să evidențiem următoarele concluzii⁴ – care pot fi extrapolate și la situația actuală a românilor din această zonă, sub impactul războiului din Ucraina asupra reconfigurării ordinii mondiale și structurii sistemului internațional:

- ponderea geopolitică a Principatului Moldovei capătă în acest segment cronologic o valoare considerabilă, sub impactul situației geostrategice la hotarul a trei Imperii: Otoman, Habsburgic și Țarist. (Astăzi UE și NATO *versus* Federația Rusă și CSI);
- criza Problemei Orientale determină agravarea poziției internaționale a Principatelor de la nord de Dunăre; (Criza și războiul din Ucraina agravează implicit situația României și Republicii Moldova pe toate dimensiunile);
- expansiunea Imperiului Rus în sud-estul Europei trece distinct prin câteva faze deosebite: de la influență politică predominantă la cea a acțiunilor militare asupra Porții Otomane, în care locul și rolul Principatelor devine deosebit de important. (Expansiunea spre nordul Mării Negre a Federației Ruse în anii 2014-2022);
- rivalitatea Marilor Puteri europene la Dunărea de Jos permitea domnilor Moldovei să profite, în anumite circumstanțe, de internaționalizarea acestor dispute politico-diplomatice, pentru a-și consolida propriile poziții. (Să sperăm că rivalitatea Rusia – SUA (NATO, UE) ne va aduce reunificarea Țării sau cel puțin evitarea unei noi ocupații militare. Deoarece, ieșirea armatei rușilor la Gurile Nistrului și Dunării înseamnă pentru noi un dezastru și deportări, aplicarea listelor negre..., repetarea „anului 1940”).

Note și referințe bibliografice

⁴ Mischevca Vlad, *Între pace și război: Domnii fanarioși în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău, Cartdidact, 2021. 429 p. Lansarea cărții a avut loc în incinta Bibliotecii Naționale la 21 martie a.c. Vezi:

MOLDPRES News Agency – O carte de istoricul Vlad Mischevca a fost lansată la Biblioteca Națională <https://www.moldpres.md/news/2022/03/21/22002139>; <https://sinteza.org/2022/03/22/istoricul-vlad-mischevca-a-lansat-volumul-intre-pace-si-razboi-domnii-fanarioti-in-contextul-raporturilor-internationale>; <https://trm.md/ro/cultura/lansare-de-carte-la-biblioteca-nationala-intre-pace-si-razboi-de-vlad-mischevca>

² Mischevca Vl., *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chișinău, Civitas, 1999; Idem, *Geneza problemei basarabene – 1812*, București, Editura Academiei Române; Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016, p. 67.

³ Ionescu-Gion G. I., *Din istoria fanarioților*, București, 1891, p. 62.

⁴ Mischevca V., *Geneza problemei basarabene – 1812*, București, Editura Academiei Române; Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2016, p. 68.

Abstract

The equations of history – let us not remain correct

Keywords: Phanariotes; Russian Empire; Russian wars; Moldova

The author proposes – the formula “domination of the Russian Empire” over countries in the process of its expansion is based, practically, permanently, the element of violent military action – “m” (Russian wars), conjugated with that of diplomatic confrontations – “d” (agreement negotiations, conventions, armistices and peace treaties).

Over the centuries, some of the factors that influenced Russia’s wars, including the Russian-Turkish wars of the eighteenth and early nineteenth centuries, which are part of the series of expansionist wars of the Russian Empire, were as follows: F – Phanariot; F – external; F – Internal, F – economic, etc.

The Phanariotes’ factor (F – Phanariot), one of the most important – which is especially addressed in the author’s recent monograph, lies in the political and diplomatic involvement of the families of the Phanariot Greeks, through influence peddling and espionage to the detriment of the Ottoman Empire, especially during the years 1774-1812.

Nicolae MAREȘ

Titulescu despre Basarabia și pactul de asistență mutuală cu URSS

N. M. – doctor în științe, fost diplomat de carieră, scriitor cu aproape 90 de volume publicate din domeniile poeziei, aforisticii, istoriei culturii și literaturii, al comparatisticii literare, al istoriei diplomației și relațiilor diplomatice internaționale. A editat mai multe cărți despre viața și activitatea lui Papa Ioan Paul al II-lea. Pentru lucrarea *Sfântul Ioan Paul cel Mare*, Papa Francisc i-a decernat, în august 2015, una dintre cele mai importante distincții conferite de Vatican: *Pro Ecclesia et Pontifice* – Ordin instituit de Leon al XIII-lea în 1888. Este membru al Uniunii Scriitorilor din România.

Eu nu sunt comunist, iar pregătirea mea intelectuală mă împiedică să devin comunist, după cum mă împiedică să devin hitlerist sau fascist. Sunt un liberal democrat burghez, pentru care respectarea proprietății particulare și a libertății individuale reprezintă însăși baza existenței. Și eu cred că o asemenea doctrină poate fi apărută numai prin neintervenția României în lupta ideologică ai cărei martori suntem în prezent.

Nicolae TITULESCU

URSS – un colos în coasta României

Pentru publicul larg românesc, inclusiv pentru mulți istorici care nu aveau acces la arhivele diplomatice din țară sau de peste graniță, radiografierea raporturilor externe ale României cu străinătatea au fost obiectivate cu multă acribie, din interior, de fostul ministru de externe român Nicolae Titulescu, în lucrarea sa *Politica externă a României*¹. În acest studiu găsim descrise în ordine demersurile întreprinse în această chestiune și lupta pe care a dus-o pe tărâm diplomatic pentru apărarea intereselor României în raporturile sale cu Rusia Sovietică, cu *colosul* pe care îl respecta și pentru care, după părerea noastră, avea și o anumită teamă. Nu i-a fost deloc ușor să caute și să găsească cea

mai favorabilă „identitate de interese”, cum a denumit-o, și la care „guvernul rus să adere abia în ceasul al unsprezecelea”, prin reprezentantul său Litvinov „doar în principiu și cu titlu personal”.

Cu o sinceritate dezarmantă, Titulescu pleacă de la realitățile geopolitice ale timpurilor sale (suprafața Rusiei mai mare de patru ori decât cea a Europei și cu o populație de 162 milioane de locuitori, la vremea respectivă), diplomatul

român de talie europeană era conștient că „statul colos” – de mărimea Rusiei – se afla în coasta României și ducea o politică inamică ce putea conduce la „strivirea de către Marele Vecin”. Plecând de la cele de mai sus, șeful diplomației românești a conceput întregul eșafodaj de lucru. Totodată, neîntrecutul diplomat era conștient că țara noastră nu „ar putea găsi un aliat împotriva Rusiei în Occident numai pentru apărarea intereselor românești”.

Încercările de reglementare diplomatică a contenciosului bilateral româno-rus, care s-au petrecut la Varșovia – 1921, Viena – 1924, Riga – 1931 sau de la Geneva – 1932 și 1933, i-au ținut pe români și pe ruși în situația de a fi „ca niște oameni care trăiesc pe două planete diferite”. Nu cumva și azi?

Este îndeobște cunoscut că Partea sovietică a insistat, încă de la discuțiile avute la Riga, să fie stipulat într-un viitor pact româno-sovietic *existența* unui litigiu teritorial între părți, propunând inserarea în documentul bilateral a uneia dintre formulările de mai jos: „*dispută teritorială*”, „*dispută basarabeană*” sau „*disputa existentă*”.

După ce semnase un tratat de neagresiune cu Rusia, aliatul polonez deveni dezinteresat ca România să îl urmeze și contracara pe toate căile o asemenea acțiune.

Nicolae Titulescu, care se împotriva structural unei asemenea abordări, începe să acționeze tot mai hotărât după 20 octombrie 1932, când determină guvernul român să îl împuternicească (21 septembrie 1932) să *negocieze* cu rușii. De reținut că Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia și România semnaseră, la scurt timp după Trianon, la 28 octombrie 1920, Tratatul privind granița răsăriteană a României, așadar cu privire la teritoriul Basarabiei, document ratificat în anii următori de primele trei țări, nu și de Japonia. Cu alte cuvinte, era recunoscută de alte state unirea Basarabiei cu Țara-mamă și în plan internațional. Starea de fapte – în formă legiferată, a trecut și prin Parlamentul basarabean (Sfatul Țării). În al patrulea deceniu al secolului al XX-lea și Japonia și-a declarat disponibilitatea de a ratifica Tratatul în cauză, însă Bucureștii n-a mai auzit sugestia făcută de fostul ambasador nipon la Moscova, devenit, ulterior ministru al afacerilor externe.

La încercarea de a solicita în 1932 sprijinul Poloniei, ca aliat, pentru ca acesta să încerce să obțină, eventual, din partea Moscovei, eliminarea cuvintelor „disputa existentă”, Varșovia – care semnase deja tratatul de neagresiune cu Rusia în acel an (la 15 iulie) – va da prin Jozef Beck un răspuns cel puțin *șocant* – acela că *guvernul polonez nu este interesat de negocierile ruso-române*. Uimirea nu putea fi mică la București, unde se cunoștea că, potrivit tratatelor militare bilaterale româno-polone din 1921, 1926 și 1931, partea polonă se obliga „să apere Basarabia” cu forța armelor. Această atitudine paradoxală din partea Poloniei nu o va înțelege niciodată Nicolae Titulescu, dar mai ales *rațiunile* Varșoviei de a nu-i acorda sprijin diplomatic aliatului sau român, în acele momente. Era menționat doar un motiv de neînțeles, acela că *partea polonă n-ar fi interesată de negocierile privind Basarabia*, în ciuda faptului că „Tratatul reprezintă însuși obiectul alianței”².

Convenția de definire a agresiunii, semnată la 3 iulie 1933

Pornind de la butada că Dumnezeu îi ajută pe cei care se ajută singuri, Nicolae Titulescu se va strădui să stabilească „relații cordiale cu URSS, fără a mai recurge la aliații României: Franța și Polonia”³.

Politician rasat, Nicolae Titulescu își va asigura însă mai întâi sprijinul parlamentar, ajutor pe care îl obține cu brio din partea aleșilor popoului, fapt considerat de el a fi cel mai mare *triumf* al carierei sale parlamentare, deoarece „toate partidele politice din România, fără excepție, au aprobat politica privind Pactul de neagresiune cu U.R.S.S.”⁴.

De acum încolo vom fi martorii unei activități diplomatice tenace și febrile din partea lui Titulescu, pentru a-i atrage de partea sa pe reprezentanții sovietici de la Geneva, diplomați cu care până atunci avusese „numai dueluri”, și să conlucreze – până la urmă – strălucit cu aceștia la „definirea agresiunii”.

Împreună cu solii ruși din Elveția, mai ales cu Litvinov, Titulescu acționează cu mare atenție și cu o acribie aparte pe texte pentru elaborarea unui document care să satisfacă atât interesele românești, cât și ale partenerilor, iar nu în ultimul rând pe cele general europene; aceasta în Convenția de definire a agresiunii, semnată la 3 iulie 1933, la Londra, cu reprezentanții Estoniei, Letoniei, Poloniei, Turciei, URSS și Afganistanului, prin care URSS se angajează să nu folosească forța împotriva României sau să facă război cu ea, înlăturată fiind din textul tratatului bilateral în negociere sintagma privind recunoașterea „disputei existente”, *adică disputa basarabeană*.

Nicolae Titulescu și Maksim Litvinov

Nicolae Iorga – „Dascălul Neamului” și Nicolae Titulescu – „Diplomatul Neamului”, înconjurați de colaboratori

Nicolae Titulescu amintește în lucrarea de referință declarația lui Litvinov care a spus: „Știu că, semnând această Convenție, vă fac dar Basarabia”, în lumea diplomatică cunoscut fiind că „Basarabia înceta să mai formeze un punct de fricțiune între cele două state”⁵. Cu siguranță nu din grandomanie, cum era uneori gratulat de adversari, Titulescu va consemna: „Drum fructuos realizat!”.

Ce a urmat și nu s-a mai putut înfăptui în raporturile cu Sovietele, după debarcarea sa la 29 august 1936, este un alt capitol al istoriei diplomației românești. Se referă la acesta Nicolae Titulescu în însemnările sale din 1938, care dovedesc cu prisosință clarviziunea fără pereche cu privire la desfășurarea evenimentelor care se vor derula după aceea într-un ritm fulgerător: „Dacă rămâneam ministru de externe, aș fi încheiat cu Rusia tratatul care ținea seama de toate interesele noastre. Am fost, sunt și rămân favorabil unui pact de asistență mutuală cu URSS, atâta vreme cât această țară duce o politică de pace, așa cum a practicat-o în ultimii ani. Acest Tratat este necesar României și dacă Germania atacă Rusia, sau dacă se înțelege cu ea. Mai mult: Tratatul trebuie făcut la timp. Altfel apropierea ruso-germană se va face fără noi și în dauna noastră”. Câtă clarviziune!

„Deci această eventualitate – continuă Titulescu – trebuie să ne găsească aliați cu Rusia. (De subliniat că aceste cuvinte au fost scrise cu un an înaintea semnării Tratatului de tristă amintire Ribbentrop-Mo-

lotov din 23 august 1939). Consider prietenia franco-română ca pe o axiomă: aceea ruso-română e o axiomă inevitabilă. Apoi Franța și Cehoslovacia, fiind aliata cu URSS, noi nu putem continua să rămânem izolați. Se vorbește azi că diferența de ideologie ar fi o împiedicare pentru apropierea germano-rusă. Dar câtă vreme acest obstacol poate exista? Nimeni nu știe; în tot cazul nu va fi etern. Ce important e ca România să fi încheiat pactul de asistență cu Rusia înainte ca apropierea germano-rusă să se producă; pe urmă Rusia îl va considera inutil. Pun în aceste afirmații toată greutatea judecății politice ce am aproape 25 de ani de viață publică”⁶. Acesta era clarvăzătorul Nicolae Titulescu, cel despre care istoricul neamului, Nicolae Iorga, scria că este un om sensibil și de curaj „pentru noi și pentru întreaga Europă”⁷.

Note și referințe

¹ Nicolae Titulescu, *Politica externă a României* (1937), Fundația Europeană Titulescu, București Editura enciclopedică, 1994.

² Nicolae Iorga, participant în august 1933 la Congresul istoricilor polonezi de la Varșovia, a discutat la o recepție dată de șeful statului, Ignacy Moscicki, cu șeful externelor, Jozef Beck. În memoriile sale a consemnat: „Impresia mea este că acest om (Beck) nu ne iubește și nu ne stimează. Îi trebuie minciuna păcii, chiar dacă ar fi să rupem din trupul nostru pentru a i-o procura” (Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. 7, p. 124).

³ *Ibidem*, p. 108.

⁴ *Ibidem*, p. 107.

⁵ *Ibidem*, p. 187.

⁶ *Ibidem*, p.189-190.

⁷ Cf. „Neamul Românesc”, 14 decembrie 1937; idem George G. Potra, *Nicolae Iorga – Nicolae Titulescu – Interferențe*, București, 2011, p. 241-242.

Abstract

Titulescu on Bessarabia and the pact of mutual assistance with the USSR

Keywords: Romanian diplomat; foreign policy; Bessarabia; Russia; Country Council; Ribbentrop-Molotov Treaty

The article examines certain aspects of the work of Nicolae Titulescu, a well-known Romanian diplomat, on defending Romania's interests with regard to Soviet Russia. A special note is made on Titulescu's arguments concerning the legitimacy of the unification of Bessarabia with Romania and its international recognition.

DIALOGUL ARTELOR | I

Igor SAVA
**Spectrul urban
al transcendenței**

Aici începem turul, 100x70 cm, acuarelă

Balcoșul sicilian, 60x40 cm, acuarelă

Atmosfera din Palermo, 56x76 cm, acuarelă

Valencia, 38x56 cm, acuarelă

Promenadă la Roma, 35x51 cm, acuarelă

Paris, 36x51 cm, acuarelă

DIALOGUL ARTELOR | VII

Lisabona, 51x36 cm, acuarelă

Căutând Shangri-La, 56x38 cm, acuarelă

Apus peste Veneția, 35x51 cm, acuarelă

DIALOGUL ARTELOR IX

Genova, 36x51 cm, acuarelă

În curând, 76x28 cm, acuarelă

Griza, 36x51 cm, acuarelă

Viorica-Ela CARAMAN

în dialog cu Igor SAVA

**„Ca să mai adaugi apă într-un
ulcior plin, trebuie vărsat din el”**

I.S. – pictor italian născut în Republica Moldova în 1973.

Face studii superioare la Chișinău, apoi la Timișoara (Academia de Arte Plastice – grafică și design) și la Roma (Academia de Arte Plastice).

Locuiește și activează la Roma din 1999. Este unul dintre fondatorii școlii de acuarelă de la Roma, predă tehnici de pictură în cadrul diverselor workshop-uri în Europa și în întreaga lume.

Este distins cu cele mai prestigioase premii artistice internaționale.

Viorica-Ela Caraman: Stimate domnule Igor Sava, acuareliștii pe care i-a publicat deja revista „Limba Română” au amintit numele dumneavoastră drept unul de referință internațională în această sferă. Cum a început totul?

Igor Sava: Probabil, și pentru mine a început totul tot așa ca și pentru toată lumea, cu pictură în acuarelă din copilărie. Probabil, a fost transmisă prin dragoste de pictură, de către un „moșneguț amărât, dar plin de viață”. Este vorba despre primul meu profesor de la școala de pictură din Hâncești, membru al Uniunii Artiștilor Plastici din Moldova, Timotei Bătrânu. La fel de probabil este și că pasiunea mea a început chiar mai devreme..., mi se spunea că această înclinație mi se transmite de la moșul meu, marele Aurel David. Le sunt recunoscător acelor oameni care mi-au influențat alegerea de a fi cine sunt astăzi.

V.-E.C.: Cum ați perseverat și în ce ritm pictați acum? Ați făcut un calcul, câte picturi faceți pe an?

I. S.: Adevărul e că după școala elementară de pictură din Hâncești, Colegiul de arte plasti-

ce „Alexandru Plămădeală” (Chișinău), făcând design la Universitatea de Vest din Timișoara, grafică și pictură la Academia de Artă din Roma, am revenit la acuarelă. M-am întors de unde am început. Ilya Repin scria: „La început, artistul pictează simplu și prost, în timp devine complicat și prost, după aia pictează complicat, dar bine și doar după aceea devine simplu și bun”. Cred că am urmat și eu aceste etape. Apoi, călătorind mult, pictez mult peisaj. Am avut perioade în care puteam să pictez și până la 200 de lucrări pe an. Ca tehnică de pictură, în acuarelă se pictează destul de repede, poate fi chiar o oră-două. Timpul se poate întinde apoi la câteva zile în funcție de concept, tehnică de execuție, dimensiuni... În ultima vreme, pictez mai puțin, pentru că a venit timpul să-mi împărtășesc cunoștințele acumulate. Călătoresc, făcând workshop-uri de acuarelă în toată lumea. Iar ca să mai câștig ceva timp pentru mine, am decis să predau on-line și să înregistrez video lecții pe site (www.slou.it).

V.-E.C.: Aveți picturi la care ați renunțat, le-ați distrus pentru că nu vi se par reușite sau, dacă puneți în aplicare niște principii, nu are cum să dați greș?

I. S.: Nu cunosc eu formula cu care să nu dai greș, totul se schimbă. De fiecare dată, în fața fiecărei lucrări avem de a face cu un nou început și noi reguli. Astfel, acceptând riscul, mai rămâne spațiu pentru a crește. Mai e la mijloc și dorința continuă de a fi diferit de cum ai fost înainte. Poate mai rar acum, dar continui să distrug lucrări care nu mi se par de nivelul meu. Câteodată, în ultimul moment, reușește soția să mai salveze câte una, smulgându-mi-o din mâini.

V.-E.C.: Când vă așezați în fața hârtiei, știți întotdeauna cum va arăta planșa la final?

I. S.: Parțial doar, adică în proporție de 10-15% reușesc să vizualizez sau să proiectez pe hârtie finalul. În așa fel, am o direcție de urmărit. Pictând în acuarelă, nu poți să rămâi rigid, să te ții de un proiect fix, trebuie să fii flexibil, să fii gata în orice moment să schimbi direcția, urmărind parcursul apei, dar cu intenția de a găsi echilibrul.

V.-E.C.: Vorbiți-ne despre ce înseamnă acuarela pentru dumneavoastră. Plăcere estetică, opțiune culturală sau chiar politică? Arta, se știe, este o expresie a unei revolte intime față de realitate. Ce anume vrea să abolească sau să combată pictura lui Igor Sava?

I. S.: Acuarela este limbajul cu care îmi exprim gândul. Este spațiul în care pot să mă pierd. Însăși acuarela a devenit filozofia, politica și religia mea. Este o „piscă” cu care mă pot juca, respectând echilibrul și spațiul individual. Acuarela este o „iluzie” care poate deveni „adevăr”, dacă lucrarea a reușit. Calea spre fericire.

V.-E.C.: Acuarela este și parte a vieții dumneavoastră personale. Soția dumneavoastră, Ecaterina Sava, este și ea o acuarelistă de mare forță expresivă. Cum arată conviețuirea în cuplu a doi artiști mari? Încap, simbolic vorbind, în aceeași casă, nu se confruntă muzele între ele? S-a întâmplat să vi se confunde lucrările?

I. S.: Faptul de a putea picta și a ne stimula unul pe celălalt, de a critica și a fi sincer criticat, de a fi uneori în același gând și altă dată cu

părerii total diferite este într-adevăr un dar din partea cerului. Pictăm în aceeași tehnică, dar cu stil și teme diferite. Practic folosind aceleași materiale, dar culori, pensule și hârtii diferite (producători diferiți). În aceeași casă, dar pictăm pe rând, mai rar în același timp sau împreună. Cu expoziții și workshop-uri călătorim împreună.

V.-E.C.: Oferiți tutoriale și în mediul on-line, dar și în stradă. Descrieți această experiență, ce surprize ați cunoscut în relație cu cei care își încearcă talentul în intenția de a vă urma.

I. S.: Cine continuă să urmeze pe cineva nu va ajunge niciodată primul. La începutul traseului, în perioada de creștere, este chiar foarte indicat să urmărești pas cu pas marii artiști. Te îmbogățește foarte mult și te face să înțelegi motivul fiecărui detaliu. Doar că în timp poate deveni contraproductiv. Adică, continuând să apreciezi și să urmărești alți și alți artiști, îți rămâne tot mai puțin spațiu ca să exprimi propria artă. Mare e și responsabilitatea profesorului, care ar trebui să învețe să își crească elevul la nivel individual. În centrul Romei avem o mică galerie și studio, unde predăm, făcând lecții de câte trei ore, o dată sau de două ori pe săptămână. Locuind într-un oraș muzeu, deseori mergem să pictăm cu studenții în pein-air (afară). Cu ajutorul asociațiilor de arte, academiilor, organizăm workshop-uri de 3-5 zile în Europa și în restul lumii. Astfel, în timpul pandemiei, în luna martie 2020, am plecat cu soția pentru un workshop în Mexic și am rămas blocați acolo pentru o lună jumătate.

V.-E.C.: De ce un pictor ar fi generos în a-și divulga secretele atunci când își scoate atelierul în stradă? Dintr-o nevoie de comunicare și în același timp din convingerea că totuși nu va putea fi imitat? Sau e o speranță să fii imitat?

I. S.: Ești fericit pur și simplu când poți împărtăși. Este adevărat că în timpul unei lecții de câteva ore poți „divulga” informații și secrete acumulate timp de zeci de ani. Cu toate acestea, există oricând un schimb reciproc. Ca să mai adaugi apă într-un ulcior plin, trebuie vărsat din el. Acest schimb servește celui care vrea să crească în permanență. Probabil, dorința de a împărtăși vine și din experiența mea de student. Pro-

fesorii mei nu au prea ținut la secrete, așa că am avut parte de modele bune în acest sens. Oricum, fiecare pictor își are propriul său drum. Dar, probabil, atunci când ești imitat, apare primul succes.

V.-E.C.: Un artist poate trăi financiar din artă sau depinde de norocul receptării ca de un câștig la loterie?

I. S.: Nu e ușor să fi pictor în aceste timpuri. Rezistă cei talentați sau asigurați financiar. Din experiența proprie și a unor colegi, pot să spun că se poate trăi din artă. Alegerea căii lungi, și nu scurtătura, rămâne cheia succesului în multe direcții. O altă chestie importantă, mai ales când ai așteptări, este să fii onest cu tine însuși. Făcând un calcul matematic, dacă investim 40% din timpul nostru la serviciu, 30% în familie, 20% în pictură, 10% altele, putem oare pretinde să avem succes din pictură 100%? Cu niște ani în urmă, a trebuit și eu să închid anumite direcții în care mă împărțeam, pentru a mă concentra și focaliza într-o singură direcție. Am să vă dau și exemplul unui coleg chinez care lucrează (cu dragoste și din plăcere) 8-9 ore pe zi, deja de vreo 30 de ani. Aceasta este condiția succesului (și) în artă!

V.-E.C.: Dacă ar fi să o luați de la capăt, tot acuarelă ați face? Când, cum, unde?

I. S.: Da, cred că istoria mea s-ar repeta exact la fel.

V.-E.C.: De ce ați ales Italia, țara cu o tradiție artistică strivitoare? Se simte în societate educația artistică, e mai ușor să fiți înțeles și apreciat aici decât în altă parte?

I. S.: De la bun început, în anul 1999 am ajuns în Italia cu ideea de a vedea capodoperele marilor artiști, pe care i-am studiat din cărți la Istoria Artei. Am vrut să merg pe aceste străzi pe urmele lor. Apoi, acum vreo zece ani, am vrut să mă transfer la Londra. Nu am rămas acolo pentru că îmi lipsea lumina Romei. Dar nu sunt legat de un loc anume. De exemplu, cu câțiva ani în urmă, în Pakistan, am avut senzația că această țară este țara mea. Un gând care distrugea frontierele construite de om, îmbrățișând un copac cu aceeași intensitate ca și copacul din țara în

care te-ai născut. Este vorba de o prismă vizuală și filozofică a dragostei universale, de care încerc să mă ating, să o transfer pe hârtie, și care, pentru a fi citită, nu are nevoie de traducere.

V.-E.C.: Ne puteți împărtăși ceva din visul dumneavoastră legat de acuarelă?

I. S.: „Acuarela”, acest virus de un enorm potențial, de care m-am îmbolnăvit demult și leac nu are, sper să facă tot mai multe victime și să fie apreciată pentru ceea ce este.

V.-E.C.: Vă mulțumesc frumos pentru deschidere, urându-vă spor și inspirație în continuare! Cu respect și admirație!

Abstract

“To add more water to a full jug, it must be poured out of it”

Keywords: Sava Igor; international; watercolor; work; happiness

An interview with Igor Sava about his artistic career, the encounter with watercolor and its existential meanings, the pedagogical motivations in this field and the enthusiasm of practicing the technique of watercolor.

Stelian Traian Dumistrăcel (19 august 1937 – 18 martie 2022)

Născut la Zvoriștea, Suceava, pe 19 august 1937, Stelian Traian Dumistrăcel se numără printre cei mai de seamă lingviști români. Autor și membru al colegiului de redacție al revistei noastre din 1992. Contribuțiile sale în domeniile dialectologie, fonetică, lexicologie și lexicografie, terminologie, etimologie, romanistică, istoria limbii literare și a ideilor culturale rămân borne de referință în cercetarea românească.

A fost coordonatorul echipei de cercetători care a realizat *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, opt volume (1967-2017), proiect fundamental al Academiei Române.

A fost, de asemenea, profesor și conducător de doctorat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, unde a susținut cursuri de limba română, de stilistică și retorică, profesor invitat la Universitățile din Jena (1995, 1996) și Heidelberg (1996), profesor titular la Facultatea de Litere a Universității „Dunărea de Jos” din Galați; a predat la Universitatea „Alec Russo” din Bălți, Republica Moldova.

Este autorul a numeroase lucrări în domeniile sociolingvisticii, pragmaticii și discursului public: *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne* (1978); *Lupta în jurul literei „ă” și demnitatea Academiei Române* (1993); *Eugen Coșeriu: Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică* (editor, 1994); *Sate dispărute – sate amenințate* (1995); *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (în colaborare, 1997); *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații* (ediția întâi, 1997; ediția a doua, 2001); *Limbaajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale* (2006); *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media* (2006); *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii* (ediția întâi, 1980; ediția a doua, 2011). Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnaliști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

A fost distins cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (1978). În calitate de membru al colegiului de redacție al revistei de știință și cultură „Limba Română” (Chișinău), pentru contribuție deosebită la elaborarea și promovarea acestei publicații basarabene, i s-a oferit Diploma de Recunoștință a Academiei de Științe a Moldovei (2022).

Doctor honoris causa al Universităților „Dunărea de Jos” (Galați, 2011), „Alec Russo” (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri” (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Cetățean de onoare al municipiului Iași (2020).

Abstract

Stelian Traian Dumistrăcel (August 19, 1937 – March 18, 2022)

The text is a brief overview of the life and activity of the late Stelian Dumistrăcel, a professor from Iasi, researcher and acclaimed signatory of important works in the field of linguistics. The articles present a view of the famous researcher, who was, during the last thirty years, one of the authors and members of the editorial board of the “Limba Română” Journal.

Alexandru BANTOȘ

Omul cu inimă bună

Așa va rămâne în amintirea noastră lingvistul Stelian Dumistrăcel.

Regretatul profesor a debutat la revista „Limba Română” în numărul 3-4, 1991, anul fondării publicației, iar din 1992 distinsul om de știință a făcut parte din colegiul de redacție. Pe parcursul a trei decenii, cititorii au avut posibilitatea să aprecieze paginile scrise cu inspirație și competență de către „unul dintre cele mai importante repere ale lingvisticii românești” (Zafiu 2018: 172), echipa redacțională beneficiind de sprijinul generos, de spiritul cooperant ale cărturarului care a împărtășit împreună cu noi destinul dintotdeauna zbuciumat al Basarabiei. Revenind în mai multe rânduri asupra legăturii sale cu partea de răsărit a vechii Moldove, Stelian Dumistrăcel reconstituie „prea plinul sufletesc al zilelor” „în care prietenii și frații basarabeni din sfera umanioarelor, în zorii acestei adevărate dezrobiri, au făcut începutul atâtor frumoase fapte de minte, voință și suflet, printre care și izvodirea unei publicații care să-i înfățișeze lumii lor, ca și lumii noastre, dar și să ne adune cugetele și lucrul pentru adevăr, cinste și bine” (Dumistrăcel 2020: 17).

Pentru Stelian Dumistrăcel Basarabia a însemnat un tărâm de spiritualitate românească aflat, din cunoscute motive istorice, într-un con de umbră, evenimentele din ultimul deceniu al secolului trecut oferind prilejul de a reface unitatea națională supusă erodării – proces declanșat și realizat de către cei mai de seamă reprezentanți ai românilor basarabeni, un rol aparte revenind oamenilor de știință, cadrelor didactice, scriitorilor, jurnaliștilor, intelectualilor adunați în jurul revistei de știință și cultură „Limba Română”.

Cu efort comun și curaj constant, menționează profesorul, „în anii 1990-1995, a fost demonstrată falsitatea formulei «limbă moldovenească», cu o evidentă motivație de politică (și chiar de «poliție») lingvistică, iar, din perspectivă istorică și cultural-socială, atenția s-a dirijat în continuare asupra nimirii idiomului propriu populației majoritare de la est de Prut în Constituția

Republicii Moldova și, apoi, spre reflectarea opțiunii politice în numirea etniei în discuție și a limbii acesteia în manuale și în cursuri universitare” (Dumistrăcel 2003: 118).

La împlinirea a două decenii de la lansarea revistei „Limba Română”, estimând itinerarul acestei instituții media de care îi era, precum mărturisește, legată propria viață, Stelian Dumistrăcel sublinia faptul că relația cu publicația noastră s-a desfășurat sub semnele unui moment cu adevărat istoric, deoarece, „ca și pen-

În biroul de la institut

tru mulți alții din generația mea, publicația chișinăuiană a apărut în anii unor frumoase speranțe, pe care nu trebuie să le lăsăm să se ștergă, în anii unor uimitoare deschideri pentru cei cărora, numai cu vreun deceniu înainte, li se... recomanda, de undeva *pieziș* (se obișnuiește să se spună «de undeva *de sus*», aici fiind vorba de *susul* activiștilor de partid), ca despre limba celor din Moldova din stânga Prutului să nu *prea* scrie, ba, mai bine, să nu scrie cam *deloc*; cât despre revistele din acea zonă, oare... chiar aveam așa mare nevoie de ele?! Și iată că, după destul de riscantul slogan romantic al „Podului de flori”, un Dumeniuk și cu un Bantoș (de ei am aflat la început) scot o revistă pentru acești basarabeni, ținută într-o monstruoasă blocadă a comunicării, o publicație prin care susțin, *sus și tare* (în cazul de față *negru pe alb*) că limba lor este limba română. Iar ca să-și ducă treaba la bun și luminat sfârșit, cheamă alături de ei lingviști și literați din București, din Iași (mai apoi și din alte centre universitare din România), dar și din Cernăuți sau din Kiev” (Dumistrăcel 2011: 83).

Or sprijinul filologilor din Țară, și nu numai, a fost binevenit pentru proiectul identitar lansat la Chișinău, ieșenii având dintru început o

contribuție meritorie în acest sens. Colaborarea echipei redacționale cu distinșii profesori universitari Constantin Ciopraga, Dumitru Irimia, Gavril Istrati, Alexandru Husar, Ion Nuță, Dan Mănucă, Mihai Drăgan, Eugen Munteanu și, desigur, Stelian Dumistrăcel, a trecut foarte curând „barierele unor relații oficiale”, comunicarea devenind prietenească, plină de căldură, iar recompensa respectului profund pe care l-am purtat personalităților din capitala de altădată a Moldovei s-a manifestat în atitudinea mereu plină de interes și de înțelegere față de publicația noastră. În momente dificile, condiționate de gestionarea procesului editorial, de abordarea unor teme delicate privind starea actuală a limbii române din Basarabia, apelam cu încredere și speranță la experiența profesorului universitar Stelian Dumistrăcel, mentorul multor generații de ziariști, implicarea, sugestiile, observațiile acestuia, ca și ale altor prieteni de peste Prut, s-au dovedit a fi oportune la elaborarea și realizarea unor ediții speciale sau compartimente ale revistei, la configurarea tematicii conferințelor, simpozioanelor, colocviilor etc.

Memorabile, întrunirile științifice convocate de către instituțiile cu profil filologic din Iași, București, Cluj, Suceava, Cernăuți, Chișinău sau Bălți, de către revista „Limba Română” sau Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”, au fost ocazii excelente de a face un larg și necesar schimb de păreri privind realitățile lingvistice de pe cele două maluri de Prut, de a ne cunoaște și de a ne apropia sufletește, Stelian Dumistrăcel fiind unul dintre animatorii, protagoniștii și unul dintre cei mai avizați experți ai acțiunilor științifice și culturale de resort.

„Expedițiile de inițiere” – Congresele Filologilor Români, lucrările Conferinței Naționale „Limba Română azi”, Colocviile revistei „Limba Română”, mesele rotunde, simpozioanele, conferințele științifice organizate de Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Institutul de Lingvistică al AȘM, de facultățile de litere de la Universitatea de Stat din Moldova, Universitățile Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău și „Alec Russo” din Bălți, desfășurate cu participarea oamenilor de știință de pe ambele maluri ale Prutului, au prilejuit „bucurii nesperate” până la 1989, stimulând „cunoașterea personală a unor colegi basarabeni, devenind între timp prieteni” și, desigur, creând premisele consolidării demersului științific și lichidării golului enorm săpat de vreme potrivnice în relația și destinul mai multor generații de intelectuali. Sunt concludente în acest context un șir de articole ale lui Stelian Dumistrăcel publicate în revista „Limba Română” (între acestea: „*Graiul pâinii*” în lumina „lingvisti-

cii integrale” coșeriene, nr. 4-5, anul XIII, 2003, *Itinerar științific – itinerar de trăire sufletească*, nr. 4-8, anul XI, 2001, *O conștiință a lingvisticii românești contemporane*, nr. 9-10, anul XVIII, 2008, *La un prieten*, nr. 7-8, anul XVIII, 2008, *Celui plecat din viață...*, nr. 1-4, anul XIX, 2009, *Îndoliat omagiu*, nr. 10, anul XII, 2002, *Fără Magistru, o lume mai mult decât săracă...*, nr. 10, anul XII, 2002, *Stindardul dacoromânei*, nr. 6, anul XXX, 2020, *A fost printre noi, am fost împreună...*, nr. 4, anul XXXI, 2021), care conduc incontestabil la concluzia că granița politică de după 1944 nu a fost în măsură să tragă sârma ghimpată peste sufletul neamului, întrucât „revenirea din perspectiva structurii statale, în 1918, a moldovenilor în spațiul lor cultural original are semnificația unei coerențe (chiar milenare) de civilizație materială, trecând peste evenimente ce reprezentau *crize și paroxisme* ale *timpului scurt, fluxuri și refluxuri* la acest nivel” (Dumistrăcel 2003: 124).

Frecventând lumea științifică și literară basarabeană, Stelian Dumistrăcel a cunoscut și a admirat curajul și devotamentul manifestat pentru cauza națională de către un șir de personalități notorii, participante la procesul de repunere în drepturi a limbii române din Basarabia, în fruntea acestora fiind Eugeniu Coșeriu, Ion Dumeniuk, Nicolae Mățaș, Grigore Vieru, Silviu Berejan, Anatol Ciobanu, fondatori și membri ai colegiului de redacție, distinși autori ai revistei „Limba Română”. Un veritabil reviriment pentru întregul teritoriu al Moldovei istorice a fost revenirea ilustrului lingvist Eugeniu Coșeriu acasă. Magistru, subliniază Stelian Dumistrăcel, promotorul, traducătorul și îngrijitorul unor lucrări coșeriene, „a dat sens vieții și muncii mai multor generații de lingviști din întreaga lume, îmbogățindu-le mintea, orientându-le eforturile de cunoaștere și înfrumusețându-le expresia în respectul adevărului și al încrederii în puterea și responsabilitatea comunicării” (Dumistrăcel 2021: 170). Întemeietorul lingvisticii ca știință a culturii, afirmă Stelian Dumistrăcel, a readus în prim-planul domeniului raportul dintre om și limbă și funcția comunicativă a limbajului, iar „după 1990, din perspectiva filozofiei culturii, a apărut cu tenacitate identitatea românească în limbă și cultură, peste granițe politice efemere, prin studii, conferințe, pamflete în versuri și în proză” (Dumistrăcel 2002: 7).

„O conștiință a lingvisticii basarabene” este considerat academicianul Silviu Berejan, „simbolul omului de știință care a răspuns provocărilor istoriei și, totodată, provocărilor oamenilor”. Caracterizarea făcută lui Silviu Berejan exprimă în cel mai exact mod misiunea neordinară a savantului basarabean în soluționarea problemelor legate de soarta limbii române

Chișinău, 12 mai 2011. Participanți la festivitățile prilejuite de împlinirea a două decenii de la fondarea revistei „Limba Română”

din Republica Moldova. „Cu perspectiva cunoașterii profunde a imperativelor etapei, a gravelor responsabilități ce le reveneau științei și forurilor conducătoare ale instituțiilor acesteia, Silviu Berejan a fost figura centrală, prin conștiință, dar și prin funcție (în calitate de coordonator al Secției de Științe Umaniste a Academiei Republicii Moldova), a mișcării pe care Magistrul Eugeniu Coșeriu, de care l-a legat o caldă prietenie și care i-a apreciat opera, a numit-o «revoluția lingvistică» de la Chișinău. În această ordine de idei, a fost și trebuie elogiat modul în care Silviu Berejan s-a manifestat atât prin intervențiile convingătoare și decisive la precizarea atitudinii Academiei de Științe a Moldovei cu privire la legiferarea statutului de limbă oficială de stat a *limbii române* în Republica Moldova și față de utilizarea corectă din punct de vedere istoric și științific a acestui glotonim, cât și prin prezența, semnificativă, a lingviștilor moldoveni, la reuniunile internaționale, desfășurate în special între anii 1991 și 1996, având ca temă definirea conceptelor la care ne-am referit. Lingvistul, ca și colaboratorii săi, și-a(u) asumat misiunea de a «deschide ochii» autorităților, iar soluționarea nedreaptă și neadecvată a problemei limbii de stat a constituit, după analistul politic, o marcă a lipsei privind adevărata suveranitate și independență a țării” (Dumistrăcel 2008: 79-80).

Excelent interpret al realităților lingvistice basarabene, Stelian Dumistrăcel a cunoscut și a apreciat cu deosebire rolul scriitorilor în emanciparea românilor basarabeni. Figura emblematică a poetului Grigore Vieru, „o inimă și o voce inegalabile”, este astfel evocată: „ne va rămâne în memoria afectivă prin simplitatea-i omenească, prin deschiderea de suflet a mol-

doveanului ce te privea cu încredere, gata să te înțeleagă, ca să se bucure cu tine, ori ca să-l doară ca și pe tine. Și ne mai rămâne și într-o memorie a cuvintelor ce prind sunet: cuvinte simple, dar grele de semnificații din versurile în care evocă pământul, iarba și pomii, izvorul, casa copilăriei, din versurile de închinare pentru mamă, pentru cer și stele, pentru limba română. Tot așa cum mai întâlnim, frecvent, meditații senine asupra morții...” (Dumistrăcel 2009: 246).

„Dintre marii contemporani, – menționează în același articol Stelian Dumistrăcel, – pe care am avut fericirea de a-i cunoaște, prețui și iubi, numai la marele spirit și la marele învățat pentru totdeauna Eugeniu Coșeriu am mai întâlnit o atât de plină de adevăr și de sensibilitate prețuire a casei și a locurilor natale, evocate în diferite împrejurări. Vă amintiți? Magistrul nu și-a părăsit sufletește niciodată locul de baștină; el afirma că «niciodată n-a plecat *de acasă*» (adică din lumea în care a apărut) prin prisma câtorva explicații privind *ne-înstrăinarea*, oriunde s-ar fi aflat: «Nu, nu m-am înstrăinat niciodată, fiindcă totdeauna am peregrinat, am umblat prin lume cu Mihăilenii mei în inimă, cu Bălții mei în inimă, cu Basarabia mea în inimă, cu Iașii mei în inimă, cu România și cu limba română în inimă»; «În acest sens, am trăit mereu *acasă*, deși mă găseam la Montevideo sau, poate, în Japonia, sau, poate, în Brazilia...» Este triumful sentimentului de apartenență la un pământ cu oamenii lui, pe care l-a cântat, în versurile-i sensibile, și Grigore Vieru, «poetul lacrimii», cum îl numea de curând Eugen Simion, un rapsod căruia îi datorăm, și lui, peste timp, cultivarea «moldovenismului sănătos» coșerian. Și a românismului curat la suflet și elevat” (*Ibidem*: 246).

De-a lungul anilor am corespondat des cu domnul Profesor și nu doar în legătură cu activitatea și problemele revistei. Vorbeam despre trecutul și prezentul nostru despărțit de Prut, despre frumusețea miraculoasă a limbii române, despre cerul albastru al dimineților pașnice, despre poezie și flori. Florile îi umpleau inima de bucurie, de energie și optimism. Într-una din zile, la început de mai, mi-a vorbit despre superbe alei de liliac înflorit. „Acum în Copou e un peisaj dumnezeiesc”, constata cu glas emoționat profesorul. L-am întrebat, imaginându-mi Iașiul împodobit în straiele sărbătorii liliacului: „Ce-ați face dacă ar exista o alee cu liliac în floare până la Chișinău?”. Răspunsul a fost prompt. „M-aș porni pe jos la Chișinău, către Dumneavoastră, că mi-e totdeauna dor de voi, dragii și necăjiții mei moldoveni...”

Chișinău, 12 mai 2011. Autori ai revistei în vizită la Casa Limbii Române. De la stânga la dreapta, în prim-plan: Dorin Cimpoeșu, Stelian Dumistrăcel, Dan Mănucă, Theodor Codreanu, Ana Bantoș, Alexandrina Cernov, Lina Codreanu, Alexandru Bantoș. În planul secund: Cristinel Munteanu, Viorica-Ela Caraman, Ioan Milică, Ilie Luceac, Alexei Axan, Gheorghe Mihai Bârlea, Constantin Burac

Răspunzând la unul dintre mesajele noastre, profesorul accentua cu emoție: „Stimate Prietene, foarte mulțumesc pentru întrebările privind starea mea. NU MI LE PUN DECÂT RUDELE ȘI CEI APROPIAȚI! Deci, sub acest semn, din inimă vă mulțumesc!”. Și după detaliile legate de unele aspecte ale colaborării noastre, încheia: „Vă urez sănătate deplină, inimă bună, curaj în toate și noroc! Al Dvs., Stelian D.”

La sfârșit de decembrie trecut, în preajma Nașterii Domnului, ultimul Crăciun din viața sa, regretatul profesor ne scria: „Dragi Prieteni, va doresc să trăiți la mulți ani Crăciunul și Anul Nou! Cu sănătate, cu inima buna, cu bucurii și curaj! De colindat, colind, dar cu versuri (arhi)cunoscute, de la Eminescu, pe care nu obosesc să le recitesc și eu de fiecare Crăciun; altele, mai frumoase, nu sunt!: *Colinde, colinde!/ E vremea colindelor,/ Căci gheața se-ntinde/ Asemeni oglinzilor./ Și tremură brazii/ Mișcând rămurelele, /Căci noaptea de azi-i/ Când scânteie stelele. / Se bucur' copiii, / Copiii și fetele, / De dragul Mariei/ Își piaptână pletele,/ De dragul Mariei/ Ș-a Mântuitorului/ Lucește pe ceruri/ O stea călătorului*”.

De altfel, câteva săptămâni mai târziu, chiar de ziua lui Eminescu și a Culturii Naționale, pe 15 ianuarie 2022, îi trimiteam domnului profesor, „o veste minunată!”, cum avea să aprecieze Domnia Sa decizia forului științific de la Chișinău de a-i acorda lui Stelian Dumistrăcel, eminent profesor universitar și lingvist, Diploma de Recunoștință a Academiei de Științe a Moldovei pentru implicare activă în elaborarea și promovarea revistei „Limba Română”, pentru contribuția deosebită la dezvoltarea relațiilor dintre instituțiile naționale de filologie.

În acest deosebit context, trebuie să subliniez o calitate rară a lui Stelian Dumistrăcel și anume că a fost un colaborator al revistei nu numai dedicat, dar și disciplinat. Articolele sale parveau la redacție exact în ziua promisă. O singură dată, prima și ultima, pe adresa noastră a fost trimis un text insolit: „Stimate Prietene, / Regret ca nu voi putea da curs invitației dvs. de a prezenta articolul promis până pe data de 27 martie. / Sunt destul de bolnav... / Sărutări de mână doamnei, tuturor prietenilor din Chișinău și tare vă doresc / liniște, pace și sănătate. / Îmi cer scuze, Stelian D.”

I-am răspuns grabnic: „Iubite Domnule Profesor Stelian Dumistrăcel, / Suntem cu gândul la Dumneavoastră și sperăm să depășiți cât mai curând momentele dificile despre care ne-ați scris. / Firea Dvs. optimistă, de om învingător ne face să credem că veți trece și peste această încercare. // Cu urări de sănătate și cu cele mai alese sentimente, / Vă îmbrățișează / Ana și Alexandru Bantoș”.

Ultimul mesaj primit de la Domnul Profesor a fost sfâșietor de scurt: „Mulțumesc, / Stelian Dumistrăcel”. Și, foarte curând, aveam să constat că astfel se încheia brusc îndelungata și fructuoasa noastră colaborare.

În articolul *Stindardul dacoromânei*, publicat acum doi ani, Stelian Dumistrăcel avansa o idee extraordinară, a cărei realizare ar feri de uitare, credea venerabilul cărturar, numele multor autori și colaboratori ai redacției trecuți pe alt tărâm. Regretatul nostru coleg considera că redactorul-șef „trebuie să găsească, poate în perspectiva altor aniversări, o soluție editorială-anexă ca, sub titlul EROII LIMBII ROMÂNE, numele colaboratorilor săi din primii patru-cinci ani, acum dispăruți, efectiv susținători ai idealurilor și programului revistei, de la Coșeriu la Goma și de la Ion Dumeniuk la Anatol Ciobanu și Silviu Berejan, să fie înscrise într-un tablou de onoare post-mortem, asemănător celui aflător la unul dintre cele mai cutremurătoare mausolee românești, cel al Eroilor din Războiul de

Întregire Națională, pe care sunt păstrate, în memoria neamului, numele și fapta eroilor de la Mărășești” (Dumistrăcel 2020: 19).

Un loc de cinste în nobilul șir de Eroi ai Limbii Române îl are, cu certitudine, și profesorul Stelian Dumistrăcel, omul cu inimă bună care a fost alături de noi, la bine și la greu, pe parcursul a trei decenii de existență și de rezistență a revistei „Limba Română”.

Referințe bibliografice

Dumistrăcel 2002 = Stelian Dumistrăcel, *Îndoliat omagiu*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 10 (XII), 2002, p. 7

Dumistrăcel 2003 = Stelian Dumistrăcel, *Graiul pâinii în lumina lingvisticii integrale coșeriene*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 4-5 (XIII), 2003, p. 124

Dumistrăcel 2008 = Stelian Dumistrăcel, *O conștiință a lingvisticii românești contemporane*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 9-10 (XVIII), 2008, p. 79-83

Dumistrăcel 2009 = Stelian Dumistrăcel, *Celui plecat din viață...*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 1-4 (XIX), 2009, p. 246-248

Dumistrăcel 2011 = Stelian Dumistrăcel, *La o aniversară*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 3-6 (XXI), 2011, p. 83-86

Dumistrăcel 2020 = Stelian Dumistrăcel, *Stindardul dacoromânei*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 6 (XXX), 2020, p. 17-20

Dumistrăcel 2021 = Stelian Dumistrăcel, *A fost printre noi, am fost împreună*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 4 (XXXI), 2021, p. 170

Zafiu 2018 = Rodica Zafiu, *Lecții de erudiție, înțelepciune și umor*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 5-6 (XXVI-II), 2018, p. 172

Abstract

The man with a kind heart

Keywords: “Limba Română” Journal; Chișinău; scientific meetings; “Moldovan language”; Romanian language; identity; linguistic realities; scientific truth

The article presents parts of Stelian Dumistrăcel’s collaboration with the research and cultural “Limba Română” Journal. He was a member of the editorial board for three decades and published numerous articles on the fate of the Romanian language in Bessarabia. He met and wrote about a number of participants in the national liberation movement and the resumption of the mother tongue of Bessarabian Romanians. The texts published in the “Limba Română” Journal denote the author’s constant interest in the past and present of the linguistic heritage on the left bank of the Prut.

Gheorghe CHIVU

Stelian Dumistrăcel, un specialist al comunicării științifice eficiente

Gh.C. – prof. univ. dr., Catedra de limba română a Facultății de Litere de la Universitatea din București, cercet. șt. gr. I la Institutul de Lingvistică „I. Iordan – Al. Rosetti” și la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” din București. Membru corespondent al Academiei Române din 2010. Coordonatorul programului de cercetare „Enciclopedia literaturii române vechi” (Institutul „G. Călinescu”, București). Colaborator și autor a numeroase monografii, dicționare și ediții, multe apărute la Editura Academiei Române, precum *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* (1997), *Dicționarul împrumuturilor latino-romance în limba română veche (1421-1760)* (1992), *Codez Sturdzanus* (1993), *Institutiones linguae Valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină* (2001), *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române* (2008).

Stelian Dumistrăcel, cercetător cu o carieră impresionantă, a fost, în ultimele decenii de viață, un profesor apreciat, cu deschidere largă spre domenii diverse ale lingvisticii, având totodată un admirabil har al comunicării, totdeauna atractive și întru totul productive.

S-a ilustrat ca dialectolog remarcabil, fiind coautor și coordonator al *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, lucrare academică de interes național (apărută între anii 1987 și 2005). A realizat, pe baza experienței acumulate în timpul cercetărilor de teren, lucrarea de sinteză *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (1997), singura de acest fel în literatura românească de specialitate. A studiat, îmbinând informațiile dobândite prin cunoașterea directă a variantelor dialectale cu cele privind limba literară, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne* (publicată în 1978, pe baza tezei de doctorat susținute în 1974), lucrare distinsă de Academia Română cu premiul „Timotei Cipariu”. A participat, punând în valoare materiale obținute pe baza studierii formelor regionale ale limbii noastre, la elaborarea câtorva volume din seria nouă a *Dicționarului Tezaur al Limbii Române*, și la redactarea apreciatului *DEXI, Dicționarul explicativ ilustrat al limbii române* (2007).

S-a remarcat deopotrivă prin cercetări temeinice și de larg interes în domeniul frazeologiei, lucrările sale punând în evidență cu folos deplin datele antropologiei culturale. Cercetarea „biografiei și motivațiilor” expresiilor românești poartă nu numai amprenta cunoștințelor sale multilaterale, ci și însemnul îndelungilor și captivantelor sale căutări. Cărțile pe care le-a consacrat lexicului cuprins în expresiile românești (intitulate *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, 1980, respectiv *Expresii românești. Biografii – motivații*, 1997) pun în valoare rezultatele unei analize atente și bine argumentate, ce a fost reluată și dusă ... *Până în pânzele albe* (cum a numit sugestiv ediția din 2001, revăzută și augmentată, a volumului publicat în primă formă în anul 1997).

Stelian Dumistrăcel, cercetător la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” din Iași între 1958 și 1996, s-a consacrat, din 1997, carierei didactice, pentru care, cum amintea într-un discurs, se pregătise atât ca elev al unei școli pedagogice, cât și apoi ca student la filologie. Profesorul, specialist remarcabil în dialectologie și avizat cunoscător al frazeologiei, influențat de contactul cu școala lingvistică germană și în special de modul în care aborda cercetarea limbii Eugeniu Coșeriu, susține în mai multe centre universitare din Moldova (Galați, Iași, Bacău, Bălți) cursuri de istorie

Iași, 2017. La o aniversare a profesorului Gheorghe Chivu, în centru.
De la stânga la dreapta, membrii colegiului de redacție – Stelian Dumistrăcel,
Ana Bantos, Traian Diaconescu, Alexandru Bantos

a limbii și antropologie culturală, de stilistică funcțională cu raportare la pragmatică și interferând cu etnostilistica. Acordă o atenție aparte limbajului publicistic actual și este preocupat de lingvistica textului. Interpretează, pe baza vastei sale experiențe științifice, acomodată nivelului studenților, hărțile din *Atlasul lingvistic român*. A fost o valorificare cu rezultate admirabile a unei experiențe vaste, un îndemn la analiză interdisciplinară, bazată pe complementaritatea domeniilor cercetării lingvistice, menite să deschidă orizontul de cunoaștere pentru viitorii profesori și cercetători filologi.

S-a impus astfel rapid în mediul universitar, prin cunoștințe multiple și profunde, la fel cum se impusese în deceniile anterioare în cercetarea academică.

Drumul lui Stelian Dumistrăcel, specialist competent și profesor admirat, s-a curmat pe neașteptate. Au rămas însă lucrările sale și admirația unor generații de studenți, masteranzi și doctoranzi.

Apa trece, pietrele rămân, ar fi zis Profesorul.

Abstract

Stelian Dumistrăcel, a specialist in effective and efficient scientific communication

Keywords: *Romanian linguistics; dialectology; phraseology; functional stylistics*

A dialectologist with an impressive career, Stelian Dumistrăcel was also an acclaimed professor, with a wide range of knowledge in various fields of linguistics (history of language, phraseology, functional stylistics) and an admirable gift for attractive yet always efficient and effective communication.

Un mare adorator, dar și un mare simpatizat al Universității bălțene

A scrie despre prof. Stelian Dumistrăcel – cu atât mai mult acum, după ce s-a retras discret în lumea celor veșnice – e o intenție temerară. Or, în cazul dat, ne referim la o personalitate pentru ale cărei dimensiuni o evocare se dovedește de departe neîncăpătoare.

Am făcut cunoștință cu prof. St. Dumistrăcel prin anii '90 ai secolului trecut. Pe parcursul acestor treizeci de ani, ne-am întâlnit de nenumărate ori: în cadrul Simpozioanelor internaționale organizate de Institutul de Filologie Română (Filiala Iași); al Conferințelor Naționale de Filologie „Limba română azi”, organizate prin strădania reputatului prof. D. Irimia; al Colocviilor internaționale organizate de universitățile din Iași, Suceava și Bălți cu prilejul anumitor aniversări din ziua nașterii lui E. Coșeriu și S. Berejan; al prelegerilor ținute de regretatul profesor în fața studenților bălțeni ș.a.

Acestea și alte „amănunte” de substanță ne-au determinat pe noi, universitarii bălțeni, să luăm unanim decizia de a-i acorda prof. St. Dumistrăcel onorificul titlu de *doctor honoris causa* al Universității de Stat „Alecu Russo” din Bălți.

Într-un cuvânt, sunt privilegiatul care a avut suficiente posibilități de a-l surprinde pe prof. St. Dumistrăcel în diferite ipostaze.

Remarc, întâi de toate, cărțile și studiile ce-i poartă semnătura. Ele se disting prin consistență, rigurozitate, argumentare, incitare, expunere fluentă și captivantă, accesibilitate și, totodată, reflexivitate (despre virtuțile scrisului științific dumistrăcelian, a se vedea barem volumul omagial editat de Cristinel Munteanu, *Discursul repetat între alteritate și creativitate*, Iași, Institutul European, 2007).

Nu cutezăm să scoatem în evidență una sau altă lucrare a profesorului ieșean (nu e cazul), dar aș aminti totuși una, din două motive eloc-

vente, din punctul nostru de vedere (mă refer la E. Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de S. Berejan și un punct de vedere editorial de St. Dumistrăcel, Chișinău, Știința, 1994): 1) este o primă materializare editorială din cadrul programelor de colaborare ale Institutului de Lingvistică al ASM și Institutului de Filologie „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române; 2) este primul volum de scrieri coșeriene în limba română, apărut la baștina ilustrului nostru compatriot. Și, cu titlu de informație, mai invocăm un detaliu: circulația și încetățenirea sintagmei *lingvistica integrală* se datorează, în unele privințe, și prof. St. Dumistrăcel. După mărturisirea prof. N. Saramandu, care oscila pentru intitularea interviului realizat cu E. Coșeriu (e vorba de *Lingvistica integrală*, 1996) între *Realismul lingvistic* și *Lingvistica integrală*, decizia a fost luată în 1985 la Barcelona, în timpul unei cine, unde, „fiind de față, dl Dumistrăcel s-a pronunțat pentru *Lingvistica integrală*, titlul cu care E. Coșeriu a fost de acord, considerând [...] că reflectă cel mai bine concepția sa lingvistică”.

Vorbind de personalitatea lui St. Dumistrăcel, nici cea mai mică îngăduință nu justifică trecerea cu vederea peste activitatea sa pedagogică. Îi pot doar invidia, în sensul frumos al cuvântului, pe cei care au avut agreabila posibilitate de a asista la prelegerile susținute de profesorul invitat / titular / asociat St. Dumistrăcel. Bănuiesc că tuturor le-a atras atenția ținuta impecabilă și chipeșă (indiferent de locație: stradă, catedră, amfiteatru etc.), diapazonul vast de cunoștințe (nu numai filologice), vocația pedagogică, „deplasarea” lentă, dar semeață, într-o aulă studentească, maniera elegantă de a preda, a explica și a asculta, precum și... aluziile subtile la lipsa comportamentului decent al unor interlocutori în timpul conferinței sau al orelor de curs.

Nu pot încheia aceste rânduri fără a mă referi la afecțiunea lui St. Dumistrăcel pentru românii din stânga Prutului, pe care și-a manifestat-o constant și dezinteresat. Nu rata nicio ocazie de a se interesa îndeaproape de studiile de licență, masterat și doctorat (fiind disponibil de a ne întinde o mână de ajutor), de intelectualitatea basarabeană, de soarta limbii române, de impactul nefast al politicii kremliniste asupra situației economice și politice din republică, de traiul oamenilor de la țară etc. Îmi amintesc, în acest sens, un episod din luna mai 2003. Di-

rectorul Întreprinderii Editorial-Poligrafice „Știința”, dr.-ing. Gh. Prini, ne-a făcut o invitație la baștina sa, inclusiv lui St. Dumistrăcel (care ținea un curs la Universitate). După ce a luat cunoștință de culturile și dimensiunile lotului, de toate acareturile din jurul casei părintești și, nu în ultimul rând, după ce moș Nicolae a trecut „interogatoriul” cu brio, St. Dumistrăcel trage neezitant concluzia: „Acum am înțeles de unde pornesc spiritul gospodăresc și aptitudinile manageriale ale domnului Director”.

Cu mare regret în suflet, dar comunitatea academică bălțeană nu va mai simți manifesta susținere a distinsului Profesor așa cum a simțit-o întotdeauna. A cedat în fața destinului, dar, cu certitudine, lucrările sale și exemplul vieții lui vor dăinui peste ani.

Gheorghe POPA,
prof. univ., dr. hab.
(Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți)

Abstract

A great admirer, but also a great sympathizer of the University of Bălți

Keywords: *Eugeniu Coșeriu; honorary title; pedagogical vocation; academic community; “Alec Russo” University of Bălți*

The article evokes the collaboration of Professor Stelian Dumistrăcel, awarded the honorary title of Doctor Honoris Causa of the “Alec Russo” State University from Bălți. The author refers to the scientific and pedagogical activity of the well-known linguist, emphasizing the wide range of knowledge and the elegant way of presenting it.

Ana BANTOȘ

Lăcrămioarele lui Stelian Dumistrăcel

Cu distinsul filolog Stelian Dumistrăcel am făcut cunoștință la începutul anilor nouăzeci la una dintre edițiile Zilelor Academiei Române, desfășurate la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”. S-a întâmplat așa că în sala de conferințe am stat chiar alături, astfel că am avut prilejul să-i savurez comentariile împresurate cu glume și replici, care mai de care mai pline de miez, pătrunzând astfel în atmosfera intelectuală a unui colectiv de cercetători uniți printr-un spirit admirabil de solidaritate.

Profesorul Stelian Dumistrăcel, mare lingvist și om de cultură, se distingea prin statura sa: era înalt, drept și falnic, aidoma fașilor bucovineni. Era o fire incisivă și înzestrată cu umor, căreia nu-i scăpau poticnelile din unele discursuri verbale. Avea școala de acasă, din lumea satului bucovinean care nu risipește, ci, dimpotrivă, adună cu chiverniseală zestrea poporului din care face parte.

Când l-am cunoscut pe Stelian Dumistrăcel, el făcea parte dintr-un colectiv extraordinar de cercetători ieșeni, condus de reputatul critic și istoric literar Dan Mănuță, colectiv pe care, altminteri, aveam să-l descopăr mai bine în perioada doctoratului pe care l-am luat, sub îndrumarea profesorului Constantin Ciopraga, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Am remarcat atunci deschiderea față de Basarabia. Or, după 1989 o parte a intelectualilor din Țară s-a implicat imediat în dificila misiune de recuperare a legăturilor cu frații din stânga Prutului, ieșenii manifestându-se din plin în acest complicat „exercițiu salvator”. Pe parcurs, au fost demarate mai multe proiecte ale lingviștilor, literaților și folcloriștilor de pe ambele maluri ale râului despărțitor de neam. De altfel, Stelian Dumistrăcel, într-un dialog din cadrul emisiunii de literatură și cultură „Un pământ și două ceruri”, pe care o realizez la postul de Radio România, filiala Chișinău, îmi mărturisea despre

*Iași, 2018. Alexandru și Ana Bantoș la o întâlnire memorabilă
cu profesorul Stelian Dumistrăcel*

dificultățile care au existat în colaborarea sa cu lingviștii de la Chișinău, care nu întotdeauna se ridicau la nivelul exigențelor științifice.

Filolog prin vocație, Stelian Dumistrăcel a ținut mereu la noblețea profesiei sale. Atât în calitate de cercetător la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, cât și în cea de profesor universitar, a cercetat și a promovat valorile lingvistice românești, dar și deschiderea spre alte culturi. Anume pe această undă mi-a fost dat să comunic la o întâlnire care a avut loc în 2018, imediat după Sfintele Sărbători Pascale, când încă se mai ciocneau ouă roșii și când, împreună cu Alexandru Bantoș, mergeam la Piatra Neamț, unde urma să ținem conferințe despre limba și literatura română din Basarabia postbelică. Știind că vom trece prin Iași, l-am anunțat că am dori să-l vedem, veste la care el a reacționat cu multă bucurie. Era într-o zi de odihnă, când la Institut nu era nimeni. Domnul Profesor ne-a întâmpinat surâzător și ne-a condus în biroul său, plin de cărți, manuscrise, reviste și bibelouri, cele mai multe din ceramică românească. Pe masă erau aranjate ouă roșii, într-un vas de lut, o sticlă de vin și ceva dulciuri. Mai era și un mic buchet de lăcrămioare, pe care distinsa noastră gazdă mi l-a oferit, adăugând: „Sunt lăcrămioare ce cresc în preajma institutului, le-am cules azi, special pentru dumneavoastră!”

Nu știam atunci că ne întâlnim pentru ultima oară la locul de muncă unde a activat întreaga-i viață cu multă dăruire de sine. Ulterior, profesorul s-a despărțit de Iașiul lui drag, stabilindu-se în București, la fiica sa Irina. Am discutat în acea zi mult și parcă am fi vrut să nu se mai termine întâlnirea, care acum mi se pare că a fost de-a dreptul fabuloasă. Universul preocupărilor vaste, deschiderea filologului prin excelență spre cultura franceză și cea germană, dar și spre alte orizonturi culturale s-au conturat în dialogul lung purtat despre poezie și creația lui Jacques Prévert. Am discutat, de asemenea, despre lirica niponă, inclusiv despre haikuurile japoneze, considerate „sculptură în cuvinte”, despre intraductibilitatea lor, despre specificul limbii române în comparație cu limba germană și felul în care se configurează mentalul românesc, cel german sau cel francez, despre marele lingvist Eugeniu Coșeriu... Amintind de relația pe care a avut-o cu unii cercetători basarabeni, între 1992-1996, reputatul filolog a subliniat în mod repetat importanța consecvenței în cercetarea științifică.

... E vremea lăcrămișoarelor. Iar eu nu voi uita nicicând buchetul de lăcrămișoare dăruit de Stelian Dumistrăcel și lumina sufletului său răsfrântă în privirea plină de afecțiunea cu care ne învăluia de fiecare dată când aveam prilejul să ne întâlnim la Iași sau la Chișinău. Ne va lipsi mult, de aici încolo, blândețea vorbelor sale încurajatoare, pilduitoarea asprime firească a cercetătorului intransigent care, glumeț din fire, știa să transmită o lecție demnă de urmat: cu filologia, în genere, nu se glumește, iar cu filologia română – cu atât mai mult!

Câți oare vor însuși lecția de demnitate a lui Stelian Dumistrăcel?!

Abstract

Stelian Dumistrăcel's lily-of-the-valley

Keywords: *Stelian Dumistrăcel; linguistics; scientific researcher; Romanian language; French poetry; German mentality; Romanian mentality*

This article evokes the prominent figure of Stelian Dumistrăcel (1937-2022), philologist, linguist, literary historian and essayist, who through his contributions in sociolinguistics, pragmatics and public discourse, promoted, both as a scientific researcher and as a university professor, the Romanian linguistic and cultural values, the freedom of thought, manifesting himself as a defender of the field of research from the positions of intransigence, correctness and openness to a wider knowledge.

Gabriela HAJA

Drum lin, Domnule Profesor...

G.H. – cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române; șef al Departamentului de Lexicologie-Lexicografie; secretar științific, cu delegație, al Institutului, în perioada 2010-2012 și din 2015. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (2008), Diploma „Meritul Academic” a Academiei Române (2010), Ordinul „Meritul Cultural” în grad de Cavaler (2010). Publicații recente: *Lexicografia academică românească. Studii, proiecte* (coordonator), Iași, 2017; *Unitate lingvistică – unitate națională* (editor, în colaborare), București, 2019.

Nouă dimineața. Sâmbătă. Era ora la care ne întâlneam să reluăm dialogul nostru lingvistic¹... Duminica trecută îmi scria că este „destul de suferind”, dar că speră ca săptămâna aceasta să poată reveni. Așa speram și eu. Mai trecuse Domnul Profesor prin cumpene, dar întotdeauna a revenit luminos și discret. De astă dată însă a plecat – cu aceeași discreție – și a lăsat un gol în subceresc.

Îi scriam adresându-i-mă cu formula „Domnule Profesor”, la care mereu răspundea prin „Dragă Colega”... Nu mi-a fost profesor, însă avea vocație didactică și orice întâlnire și discuție cu domnia sa deveneau prilej de învățare, de regândire ori de confirmare a unor idei, judecăți.

Spirit solar și protector, cu o pasiune nestinsă pentru domeniile lingvisticii și ale culturii în genere, profesorul Stelian Dumistrăcel a fost în același timp un Prieten în sensul cel mai nobil al cuvântului. Ne va lipsi tuturor energia pe care o avea și o insufla celor din jur, în proiectele de cercetare, în lucrul în echipă.

Ne-au rămas cărțile, a rămas un model de rigoare și de înaltă ținută științifică, de bună cumpănire a lucrurilor, a afirmațiilor și imaginea unui savant preocupat deopotrivă de idee și de modul în care cercetarea științifică

Gabriela Haja și Stelian Dumistrăcel, surprinși la unul dintre Dialogurile lingvistice on-line realizate în perioada februarie 2021 - martie 2022

poate sluji unei cauze precum a fost, între altele, salvarea patrimoniului material și spiritual rural.

A plecat ieri, 18 martie, dimineață, așa cum nota în volumul *Sate dispărute – sate amenințate* (Iași, Institutul European, 1995): „Am lucrat o viață și plec într-o dimineață”. A devenit premonitoriu acest citat folosit ca subtitlu...

Și, pentru a nota ceea ce îl definea ca cercetător, și, pentru a readuce în atenția cititorilor stilu-i caracteristic, voi cita din acest volum: „Închinător lui Cronos, Constantin Noica ne consola asupra destinului implacabil al satului tradițional prin cuvinte care nu au deloc darul de a ne atenua neliniștea: însăși istoria, «în mersul ei către ceva ce nu poate fi refuzat de nicio spaimă și niciun regret», dezintegrează acest punct final al unei civilizații. Nu știm însă *care* anume mai vechi cuprins de lume devenit însăși lumea a păstrat mărturii necunoscute încă ale eliberării, prin gregar, de foame și de frică, ale manifestărilor erosului și logosului autohton. Nu putem ignora, deci, nici o așezare amenințată cu stingerea. Aceasta este motivația chemării noastre adresate instituțiilor, fundațiilor culturale, personalităților și persoanelor capabile într-adevăr să se implice în acțiunea științifică și umanitară «Arhiva satelor dispărute din România»” (p. 163). „În sprijinul

acestei reprezentări asupra «Arhivei satelor dispărute din România», ne-am luat libertatea de a convoca, la o masă a umbrelor sui-generis, prin opțiunile lor asupra universului rural românesc și a problematicii acestuia, personalități prestigioase ale spiritualității naționale, dar și ale științei, pe terenul căreia unii au fost și clarvăzători deschizători de drumuri, și eficienți organizatori: Nicolae Iorga, Octavian Goga, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Sextil Pușcariu, Simion Mehedinți, Marin Preda, Constantin Noica, Traian Herseni, Henri H. Stahl... Și pe Dimitrie Gusti, eminentul sociolog care, în 1923, atrăgea atenția că, față de o opinie publică «activă și deșteaptă», ce «se ocupă de tot și voiește, nu fără motiv, a-și da seama de tot», Academia trebuie să se adapteze, mai ales în ceea ce privește științele social-umaniste, «la rosturi și scopuri noi, izvorâte din situații politice, sociale și morale, noi» (p. 192).

Cercetătorul Stelian Dumistrăcel s-a alăturat celor invocați, la masa umbrelor. Memoria sa va rămâne, sunt încredințată, vie în rândul celor pe care i-a format în școlile de lingvistică și de jurnalism de la Galați, de la Iași, dar și în spațiul universitar, cultural, de dincolo de Prut, spațiu de care era strâns legat.

Notă

¹ *Dialoguri lingvistice* este numele dat unui șir de înregistrări ale dialogurilor purtate săptămânal on-line, în perioada februarie 2021 – martie 2022, în cadrul unui proiect al Subcomisiei pentru studierea originii poporului și a limbii române a Academiei Române, Filiala Iași, prin care ne-am propus să facem cunoscute publicului larg, într-un stil accesibil, chestiuni legate de calitatea discursului public, de istoria unor noțiuni, de influențele culturale și lingvistice pe care limba română le-a conservat la nivelul lexicului, de specificul mentalităților așa cum se reflectă ele în discursul repetat, dar și în comportamente, obiceiuri, personalități evocate cu nostalgie sau cu umor. *Dialogurile lingvistice* sunt accesibile prin intermediul YouTube.

Abstract

Goodbye, Professor...

Keywords: *Solar spirit; didactic vocation; scientific model; research projects; Language dialogues*

Luminița FASSEL

Stelian Dumistrăcel în permanent dialog

L.F. – absolventă a Facultății de Filologie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. În 1977 își susține doctoratul în Romanistică. În 1983 pleacă în Germania cu soțul Horst Fassel, germanist. A lucrat în cercetare (Freiburg și München) și a predat româna la Universitățile din Tübingen și Jena. A publicat cărțile: împreună cu Rudolf Windisch, *Gino Lupi. Romania antica e moderna. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens* (1994) și *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien* (2002). Autoare a mai multor studii și articole în reviste de specialitate din România, Germania, Austria, Franța și Spania.

Stelian Dumistrăcel nu ne-a părăsit, ci – cum spunea Marin Sorescu despre Shakespeare – a plecat „să moară puțin”. La *opera magna* pe care a scris-o, filologul Stelian Dumistrăcel va rămâne mereu prezent.

Era doar cu un an înaintea mea ca student la Facultatea de filologie de la Iași și îl păstrez bine în amintire, dar nu singur. Când eram eu în anul al doilea și el în al treilea (1956/1957), Victor Crăciun, asistent la Literatura română, a organizat o excursie pe teme de istorie literară prin țară. Mi-i amintesc bine pe Stelian și pe colega lui de an Rica, cea care avea să-i devină soție și mama fiicei lor, Irina. Erau o pereche care atrăgea atenția, ca figură aparte în grupul nostru destul de numeros. Dacă nu i-ai fi văzut în romanța pe care o trăiau (eram în anii 1950!), ai fi crezut că sunt frați, atât de frapantă era asemănarea lor reciprocă. Dar, din tânărul acela vizibil pierdut romantic, s-a format în anii care au urmat o personalitate științifică marcantă în domeniul românisticii, un lingvist extrem de complex, pornind de la cercetarea limbii vorbite până la a celei scrise, de la privirea sincronică a studiului actual al limbii la cercetarea diacronică, de la limba standard la cea diatopică și până la cercetarea

*Luminița Fassel și Stelian Dumistrăcel
la Institutul „A. Philippide” din Iași, 2004*

zonei diastratice. Iar în centru a stat mereu etnolingvistul, adică cercetătorul limbii ca purtătoare a unor tradiții de obiceiuri, de rituale, de fel de viață și ne-viață, de ceea ce spațiile locuite de români au preluat și prelucrat de la popoarele – și nu puține – cu care au venit în atingere pe parcursul unei istorii lungi.

Stelian Dumistrăcel venea din Bucovina carpatică și subcarpatică, zonă mai conservatoare decât cea de șes, care rămâne până azi o adevărată mină de istorie, pentru că oferă imens material etnolingvistic de prelucrat.

După plecarea mea și a familiei mele de la Iași – înțelegând prin aceasta în special plecarea de la universitatea ieșeană – multe dintre firele care ne-au legat de catedrele, pe care forțat le-am părăsit, s-au rupt. După cererea noastră de plecare în Germania, îndepărtarea mea de la Catedra de romanistică și a lui Horst Fassel de la cea de germanistică a fost efectuată, la mine mai rapid, în timp ce Horst Fassel a continuat ceva timp să mai predea, fiindcă nu avea înlocuitor. După mai multe discuții și peripeții, „exilarea” noastră s-a făcut la Institutul „A. Philippide”: eu am fost repartizată la sectorul lexicografic, Horst Fassel la cel de istorie literară. Astfel eu am ajuns să-l am șef pe fostul meu coleg din studenție, Stelian Dumistrăcel. Rigorile politice ale timpului nu l-au făcut pe vechiul meu coleg să-mi aplice șicanele care cu siguranță i s-au cerut. La

fel a procedat și Dan Mănuță, fostul meu coleg de grupă studențească, devenit șef al lui Horst Fassel. Nici noi nu le-am dat ocazii. Eu mi-am împlinit norma impusă în cadrul celor opt ore de lucru zilnic la Institut, unde am muncit timp de doi ani sub calificarea pe care o aveam. I-am păstrat recunoștință lui Stelian pentru această perioadă, în care relația noastră a rămas în limitele unui respect reciproc, cu distanțarea care se impunea. Cu alte persoane în locul lui Stelian Dumistrăcel sau Dan Mănuță putea să fie cu totul altfel la acea vreme.

În ianuarie 1991 ne aflam la Tübingen și, fără un anunț prealabil care să ne agite – sigur nu a vrut să ne complice –, am fost surprinși, dar plăcut, de un telefon al lui Stelian, că se află în Tübingen. Am fost chiar impresionată de faptul că, înainte de a pleca din Iași, s-a gândit să treacă pe la mama, deși nu o cunoștea personal.

Desigur, la Tübingen Stelian venea în primul rând pentru marele Coseriu, de a cărui lingvistică se apropiase mult și nu numai atât, dar a și făcut tot ce i-a stat în putință și capacitate să-i facă cunoscută teoria, mai mult decât chiar au făcut-o unii filologi trimiși de Statul Român cu burse de durată direct la profesorul Coseriu.

Un an mai târziu, la începutul lui aprilie 1993, ne-am revăzut la Tutzing (Bavaria), la colocviul Universității din München, unde Stelian Dumistrăcel a ținut comunicarea „Agresarea” (*pre*) numelui ca reflex al tabuului lingvistic. Pornind de la producții folclorice românești.

În anul 2000 a apărut cartea mea *Das deutsche Schulwesen in Bessarabien 1812-1940. Eine komparativ-historische und sozio-kulturelle Untersuchung* (Invățământul german din Basarabia. O cercetare comparativ-istorică și socio-culturală), München, editura Südostdeutsches Kulturwerk – publicație care a avut mai multe recenzii (Rudolf Windisch, Zamfira Mihail, Ștefan Purici ș.a.). La Iași, Stelian Dumistrăcel a organizat, la Institutul German din Copou, o prezentare a cărții mele, făcută de el personal. Știa germană, important pentru un lingvist. Mai mult chiar, colegul meu extinsese aceeași dorință de difuzare a cărții într-o emisiune TV la Studioul Iași, cu prezența mea și în dialog cu el. Dar, din motive necunoscute mie, înregistrarea a fost ștearsă, cică din greșeală. În aceeași după-amiază de la Institutul German, Stelian Dumistrăcel l-a avut în program și pe Horst Fassel, cu prezentarea în limba

română a scrierilor lui în germană despre Hugo Melzl von Lomnitz (1846-1908), sas de origine din Ardeal, fost profesor la Universitatea din Cluj și autor al celei dintâi reviste de comparatistică din lume. *Acta comparationis litterarum universarum*, care a apărut în anul 1877 în 20 de limbi, printre care și limba română. Horst Fassel a reeditat primul număr la Cluj-Napoca în 2002, în ediție critică. Revista a apărut timp de 11 ani, până în 1888.

Revin asupra apropierii pe care Stelian Dumistrăcel a avut-o consecvent de savantul Coșeriu. Este cunoscut faptul ca Eugeniu Coșeriu nu a luat în discuție și nici măcar în trecut nu a citat lingviști români în scrierile lui. Despre motivele acestei tăceri am scris și eu câteva articole, din care unul va fi retipărit în volumul *Coseriu 100*, pregătit deja în 2021, la inițiativa lui Stelian Dumistrăcel, volum care așteaptă publicarea. Și totuși, în cartea de interviuri luate de Johannes Kabatek și Adolfo Murguía magistrului lor („*Die Sachen sagen, wie sie sind...*” *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Gunter Narr Verlag 1997), la pagina 146 îl găsim citat pe Stelian Dumistrăcel. Faptul este cunoscut, dar semnificația lui în acest moment este și mai mare. Dumistrăcel

Sesiunea de la Tuzing (Bavaria) din 1993. Rândul 1, de la stânga la dreapta: Ileana Oancea (Timișoara), Teresa Ferro (Catania), Mioara Avram (București), Silviu Berejan (Chișinău), Luminița Fassel (Tübingen), Nicolae Saramandu (București). Rândul 2: Theodor Hristea (București), Vladimir Iliescu (Aachen), Giuseppe Piccillo (Catania), Ella Livescu (Craiova), Stelian Dumistrăcel (Iași)

s-a aplecat asupra celor 2 lucrări ale lui Coșeriu pe care le scrisese ca student la Iași în anul 1940: *Limbă și folclor din Basarabia*, apărută în „Revista critică” și *Material lingvistic basarabean* din „Arhiva”, ambele publicații ieșene. Stelian Dumistrăcel a demonstrat și a dedus, cu acriția care îl caracteriza, că aceste scrieri coșeriene de debut prefigurează atât de timpuriu savantul de mai târziu. Trebuie să spun *hic et nunc*, Stelian îmi scrisese acum un an că știe de acest citat, dar îl are numai în limba română. I l-am trimis așadar în originalul pe care el l-a văzut pentru prima oară. Îl transcriu aici tot în original, gândind că pentru publicul de limbă română el apare ca inedit:

„Wenn ich jetzt so zurückblicke und mich frage, wann alles tatsächlich begonnen hat, würde ich sagen, dass ich in den ersten Arbeiten in Rumänien auf dem Gebiet der Linguistik selbst noch nichts finden kann. Die grundsätzlichen Ideen wurden erst später von mir entwickelt.

Ich betone das deshalb, weil S. Dumistrăcel, ein rumänischer Linguist, einen langen Aufsatz geschrieben hat über meine beiden ersten Aufsätze, die fast nur Materialsammlungen waren, und er entdeckt schon dort in Ansätzen den späteren Coseriu. Es ist leider auf Rumänisch

Acasă la familia Fassel (Tübingen 1991).
Horst Fassel, Stelian Dumistrăcel, Luminița Fassel

geschrieben, aber interessant, weil er etwa entdeckt, dass ich die Materialien z.T. nach semantischen Feldern abgrenze. Da erscheinen z.B. die Farben, und er stellt fest, dass da auch gesagt würde, welches die Oppositionen seien usw., obwohl ich diesen Begriff damals überhaupt nicht kannte.” Coșeriu regreta aici că acel articol al lui Dumistrăcel „es ist leider auf Rumänisch geschrieben”, adică din păcate este scris în română. Era vorba despre articolul *Eugeniu Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului* (din „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 5/1992, p. 53-63). Cu alte cuvinte, Coșeriu aproba și aprecia descoperirea lui Dumistrăcel și ar fi dorit să apară articolul și în limba germană. În context coșerian, acest citat îl ridică la mari înălțimi pe lingvistul Stelian Dumistrăcel.

La moartea savantului de la Tübingen, am consemnat această tristă pierdere într-o revistă de la München („Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, Nr. 4, 2002, p. 317-320, cu titlul *Gedanken zum Tod von Eugenio Coseriu*). Am trimis articolul meu la mai mulți colegi. Într-o scrisoare adresată lui Horst Fassel, Stelian Dumistrăcel menționa referitor la respectivul meu text: „Pe Luminița o felicit pentru profunzime și finețe”.

La începutul lunii august 2002, mama mea a decedat la Iași. Stelian a publicat, din proprie inițiativă, două ferparuri de condoleanțe pentru mine și familia mea, unul din partea Institutului „A. Philippide”, al doilea din partea familiilor Dumistrăcel și Zăstroiu (aceasta fiind plecată în vacanță). Un gest copleșitor într-un moment greu și în care te crezi uitat de lume, mai ales că o operație complicată a soțului meu nu mi-a permis plecarea la Iași. Și această trăsătura o avea Stelian Dumistrăcel, să-ți fie coleg nu numai de breaslă sau de generație.

În 2021, Stelian Dumistrăcel și colaboratoarea lui apropiată de la Institutul „A. Philippide”, doamna Gabi Haja, au inițiat o suită de emisiuni TV cu titlul *Dialoguri lingvistice*, pe care le-am putut și eu urmări din Germania, datorită tehnicii electronice actuale. La mai multe dintre ele, i-am trimis prin email, chiar la dorința lui, unele păreri ale mele. Am salutat această inițiativă extrem de utilă, mai ales în acești ani de Corona, timp în care școala a suferit o recesiune bruscă, iar televiziunea poate complini ceea ce școala, de fapt de mai multă vreme, prea grăbită, nu mai poate cuprinde. Nu este un secret și nici o exagera-

re că numeroși factori – nu numai în România – au dus la sărăcirea limbii, limbă care a ieșit din făgașul ei normativ și aproape că nu mai este transmițătoarea unei îndelungi istorii culturale. Și iată că cei doi specialiști au intrat în arenă, oferind telespectatorilor, într-o formă atrăgătoare, informații de istorie culturală, de corectitudine a normelor gramaticale și chiar un model de erudiție, demn de urmat. Și tocmai în acest „nou val” de informare a ceea ce ar trebui să fie limba pe care o vorbești, cultura pe care o are în spate neamul din care provii, destinul îl răpește cu duritate pe profesorul Stelian Dumistrăcel. Un motiv în plus să-l regretăm. Doamna Haja rămâne garanția continuării acestei selecții de cultură, dar locul gol pe care Stelian Dumistrăcel îl lasă rămâne acoperit de multă tristețe. Omul care l-a imaginat a fost nu numai un specialist de o complexitate azi rară, dar și o raritate din perspectiva eticii profesionale. Într-o epocă extrem de individualistă, chiar agresiv de individualistă, Stelian Dumistrăcel era filologul care nu dărâma, ci avea vocația construitului, a antrenării și a confratelui mai tânăr în construcția proiectată de el inițial. Cu siguranță, a fost și în acest sens un model. Și acest model respiră în toate scrierile lui.

M-am aplecat aici în primul rând asupra Omului Stelian Dumistrăcel, lăsând atât colegilor direcți, cât și foștilor săi elevi sa-i omagieze opera. În ambele direcții numele lui face parte din patrimoniul istoriei filologiei române.

Abstract

Stelian Dumistrăcel in a permanent dialogue

Keywords: *Stelian Dumistrăcel; Eugeniu Coșeriu; Horst Fassel; Dan Mănucă; Iași; „A. Philippide”; Tübingen*

A former student colleague of the linguist Stelian Dumistrăcel, the author evokes memorable pages regarding the collaboration of the two linguists. Stelian Dumistrăcel, as it is emphasized by the author of the article, was the philologist who had the vocation to build, an exemplary researcher and a true man.

PROFESORUL și-a respectat statutul...

Întâmplări din istoria recentă a societății românești au determinat ca un cercetător de renume, Stelian Dumistrăcel, de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Filiala Iași a Academiei Române, să-și continue activitatea în învățământul superior, împărtășind tinerilor studioși din bogăția de cunoștințe și din experiența sa de om de știință.

Invitarea Domniei Sale, în 1997, ca profesor titular, la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie a Universității „Dunărea de Jos” din Galați, a constituit un moment deosebit pentru viața studenților și a masteranzilor gălățeni, cărora li s-a oferit posibilitatea de a audia cursuri speciale ce deschideau, prin interdisciplinaritate, noi perspective cercetării faptelor de limbă. Profesorul Stelian Dumistrăcel a predat, la programele de licență, cursuri speciale dedicate fondului autohton al limbii române, etnolisticii (despre frazeologie), iar la programele de masterat, un curs de *Lingvistica textului* (la Litere) și un curs de *Etnolingvistică danubiană* (la Istorie).

Am avut șansa să mă număr și eu, Oana Cenac, printre studenții care au audiat cursul de interpretare interdisciplinară a *hărților Atlasului Lingvistic Român* din perspectiva istoriei limbii, a antropologiei culturale și a sociolingvisticii, fiind impresionată de bogăția de cunoștințe și de ușurința cu care profesorul asocia datele științifice și culturale. La cursurile sale, Stelian Dumistrăcel a adus erudiție, hrănită la marile izvoare ale științei occidentale, cu care luase în mai multe rânduri contact direct, și din experiența deosebită în cercetarea științifică, câștigată în cei peste 30 de ani de muncă la Institutul „A. Philippide” din Iași. A transmis studenților permanenta sa dorință de cunoaștere și de aprofundare a cunoștințelor, fiind un profesor excepțional, ale cărui cursuri plăceau mult auditoriului pentru ceea ce spunea și pentru maniera în care modela înțelegerea lucrurilor. Cei ce și-au ales ca domeniu de studiu limba română au găsit și vor găsi în opera științifică a profesorului Stelian Dumistrăcel modelul și instrumentele necesare făuririi unui drum propriu în viața intelectuală.

Momentul decernării titlului de doctor honoris causa al Universității „Dunărea de Jos” din Galați, în anul 2011

O parte dintre foștii săi studenți au devenit, în timp, discipolii și doctoranzii Domniei Sale la Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, îndrumarea cercetării doctorale fiind corelată cu difuzarea ideilor lingvisticii coseriene, știut fiind că profesorul a avut merite deosebite în propagarea operei lui Eugeniu Coseriu în România și în formarea, la Iași, a unei adevărate școli lingvistice de orientare coseriană.

Respectul pentru muncă, caracteristic profesorului și cercetătorului Stelian Dumistrăcel, l-a determinat să se implice în desfășurarea unor conferințe și a unor colocvii organizate de cadrele didactice gălățene, profesorul îndemnându-i pe colegii mai tineri din facultate să participe la evenimentele științifice pentru a cunoaște și a se face cunoscuți lumii științifice; atașamentul față de universitate și buna relație în care s-a aflat cu colegii s-au probat prin participarea sa neîntreruptă la toate cele 14 ediții (2008-2021) ale Conferinței *Lexic comun. Lexic specializat*, prezența, talentul oratoric, spiritul ludic-ironic și finele sugestii științifice ale lui Stelian Dumistrăcel asigurând atmosfera necesară unor întâlniri profitabile și stimulante pentru

toți. Sub girul științific al Domniei Sale, cu bună experiență și cunoscător al importanței editării unei reviste de specialitate, s-a publicat, în seria Analelor Universității „Dunărea de Jos” din Galați, fascicula XXIV intitulată „Lexic comun / Lexic specializat” (26 de volume).

Din considerație deosebită pentru colaborarea cu Universitatea din Galați, Stelian Dumistrăcel a răspuns solicitării de a fi membru în comisiile pentru acordarea titlului de *doctor honoris causa* al Universității „Dunărea de Jos” savantului Eugeniu Coseriu (2001), cu care s-a aflat într-o relație profesională strânsă, și profesorului G.I. Tohăneanu (1999), de origine gălățean, cu care avea o relație de prețuire reciprocă.

Întreaga activitate a profesorului Stelian Dumistrăcel a constituit un model pentru studenți, doctoranzi și, deopotrivă, pentru colegii de profesie, recunoașterea contribuției sale deosebite la dezvoltarea spiritului universitar gălățean exprimându-se prin conferirea, în anul 2011, a titlului de *doctor honoris causa* al Universității „Dunărea de Jos” și, tot în semn de omagiere, prin publicarea cărții *Spații pragmatico-discursive*, volum omagial oferit autorului la împlinirea a 80 de ani, în 2017 (editor Oana Magdalena Cenac).

Sperăm ca rândurile noastre să fi pus în lumină maniera specială prin care Stelian Dumistrăcel, unul dintre marii lingviști români, „s-a recreat ca profesor sau, poate mai corect, s-a completat ca cercetător, investigator din perspective multiple al limbii române”, marcând atmosfera universitară gălățeană „prin cunoștințe, prin deschidere spre cei dornici să învețe, [...] prin darul comunicării”.

*Conf. univ. dr. Doina Marta BEJAN,
Conf. univ. dr. Oana Magdalena CENAC,
Facultatea de Litere
a Universității „Dunărea de Jos” din Galați*

Abstract

The Professor respected his status...

Keywords: Exceptional professor; Faculty of Letters; History and Theology; “Dunărea de Jos” University; Galați; erudition; gift of communication; scientific research; doctor honoris causa

La plecarea Profesorului

În 18 martie, pleca dintre noi, în București, oraș în care a locuit în ultimii doi ani ai vieții, lingvistul ieșean Stelian Dumistrăcel. Un drum încheiat la aproape 85 de ani, dintre care mulți, foarte mulți dăruieți cercetării și studenților pe care i-a ghidat.

L-am cunoscut ca profesor la specializarea Jurnalism a Facultății ieșene de Litere. Era anul 2000 și noi, cei care candidam atunci pentru un loc, aveam să devenim ultima promoție care a intrat la facultate în urma unei serii de examene serioase. Printre acestea și cel de gramatică, cu Profesorul Dumistrăcel. Selecția pe care a făcut-o atunci a confirmat întru totul clasamentul promoției noastre de mai târziu. Timp de patru ani, am fost apoi părtași la niște călătorii unice. *Discursul jurnalistic*, cursul pe care-l ținea, era un loc în care mințile noastre, încă tributare școlii rigide, nedezbărate de-a binelea de metehnele comuniste, din care venisem, se dezmorțeau. Începeam a ieși din șabloane, descopeream cuvinte care aveau viață. Încercam să ne debarasăm de relicvele limbii de lemn. Profesorul Dumistrăcel, mereu elegant, mereu volubil, mereu zâmbitor, ne ademenea în adevărate călătorii ale cunoașterii. Cursul nu mai era doar un curs, ci o lume întreagă pe care ne-o așternea în față. Pledoariile sale nu obligau, ci ne provocau să facem propriile descoperiri. Cele mai savuroase momente erau cele în care, cu atenția sa microscopică, puneă o lupă mărită pe discursul public și pe cel al presei, dându-ne, pe tonul lui ghiduș, tot felul de exemple simpatice din șirul de năzbâtii lingvistice rostite de politicieni, de jurnaliști sau de alte persoane publice.

În relațiile cu noi, studenții, manifesta un amestec de asprime blândă, atunci când era cazul, și de bucurie de a dăruii cunoaștere, cărți, experiențe. Ca fostă elevă a unei Școli Normale, ca și profesorul Dumistrăcel, simțeam în acest melanj ceva din spiritul acelei școli. Azi, din păcate, nu mai există nici acest spirit, nici școlile normale.

Era imposibil să nu-l iubești. Și să nu încerci să te împrietenești cu limba română, oricât de tare ai fi schiopătat, numai de dragul lui. Cu imaginea aceasta, de învățător blând și aspru în potrivită măsură, a rămas

în inimile tuturor promoțiilor cărora, din 1997 și până în 2019, le-a ghidat parcursul.

Școala superioară de jurnalism de la Iași s-a consolidat prin contribuția Profesorului Stelian Dumistrăcel. Parte din osatura sa, din orientarea sa formatoare, i se datorează, în bună măsură. S-a alăturat imediat echipei care a încercat, spre finalul dificililor ani '90, să pună pe picioare o școală universitară de jurnalism în Moldova – specializarea Jurnalism și științe ale comunicării de la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” – care să așeze în cadre teoretice și să întărească spiritul celebrei școli de presă de la Iași, conturată încă din interbelic. Alături de colegii profesori, unii mai experimentați, alții mai tineri, a profesat aici cu devoțiune, vreme de 21 de ani. Din 2015, m-am alăturat și eu, ca profesor asociat, colectivului de cadre didactice. Cu generozitatea și eleganța cu care ne obișnuise, mă gratula cu sintagma „dragă colegă”, care mă făcea să roșesc. Pentru că încă mă vedeam studenta fostului meu profesor.

Într-un fel, în relația cu Profesorul Dumistrăcel, studenți am rămas toți – și noi, cei pe care ne-a ghidat în facultate, și publicul larg, pentru care a scris în presa locală sute de articole ce înlesneau înțelegerea bunei utilizări a limbii române, și colegii, prietenii sau cunoștii cu care avea discuții pasionante pe subiecte lingvistice. Și nu pentru că ar fi avut alura unui magistru rigid, ci, dimpotrivă, pentru că ascultându-l, cerând lămuriri pe te miri ce subiect, citind explicațiile spectaculoase prin care lumina înțelesuri, primeai învățătură, ca de la un cărturar coborât din Scripturi. Era fermecător în discurs și avea magnetismul dascălilor care știu că rostul lor nu e acela de a te învăța cu orice preț, prin orice metodă, ci de a-ți deschide ușa, să explorezi singur zărilor.

Mulți dintre cei care l-au cunoscut au spus, după plecarea sa în veșnicie, că Stelian Dumistrăcel merita o mai mare recunoaștere publică în timpul vieții. Și cred că așa este. Dar nu știu dacă tipul de intelectual care a fost era compatibil cu tipul de recunoaștere al zilelor noastre – uneori cu false intenții, alteori prea strident, adeseori conjunctural. Recunoașterea de care s-a bucurat, mai ales în lumea academică, s-a construit pe calapodul erudiției. Venea, firesc, din temeinicia muncii sale de lingvist, emana din robustețea argumentelor și cunoașterii sale.

Iașiul i-a dăruit o viață liniștită, patriarhală și tihna cea de folos pentru cercetare. Iar în 2020 i-a acordat titlul de Cetățean de Onoare al orașului. Plecarea la București, în urmă cu doi ani, a fost, sunt convinsă, o ruptură dureroasă de locul pe care atât de mult l-a iubit.

Ne-am văzut ultima dată la cursul festiv al promoției 2019 a specializării noastre, festivitate anuală de la care obișnuia să nu lipsească, în ciuda vârstei, nici chiar după ieșirea la pensie. Era în preajma Rusaliilor și Profesorul Dumistrăcel a intrat în aula universității zâmbitor, așa cum cu toții îl știam, cu o crenguță de tei înflorit în mână. Apoi, în câteva minute ne-a oferit tuturor – profesori, studenți, părinții absolvenților – o seducătoare prelegere despre semnificațiile crengii de tei înflorit în cultura tradițională, la Duminica Rusaliilor.

Așa o să mi-l amintesc mereu, ca în duminica aceea – solar, gata să ne tâlmăcească tâlcurile cuvintelor printre care și pentru care a trăit. Și la fiecare festivitate de absolvire a studenților noștri o să-l zăresc, sunt sigură, ca o hologramă a timpului, pe locul lui preferat, din față, cu zâmbetul neșters de pe chip, cu privirea ocrotitoare, luminos ca o zi de iunie.

Ar fi găsit, probabil, o explicație fascinantă și pentru plecarea lui. Dar pentru că nu-l mai avem aici, să ne-o spună, cel mai bun lucru care ne rămâne de făcut e să-l căutăm pe Profesor, în fiecare zi, în noi.

Otilia BĂLINIȘTEANU,
*profesor asociat, specializarea Jurnalism și științe
ale comunicării, Facultatea de Litere a Universității
„Alexandru Ioan Cuza” din Iași*

Abstract

When the Professor leaves

Keywords: Journalism speech; School of Journalism; Iași; Faculty of Letters; public recognition; linguist; erudition; teacher; students

Exigent coleg și îndrumător

Este foarte greu să vorbești sau să scrii despre cineva care mai zilele trecute era un coleg bine cunoscut, despre o persoană renumită pentru vivacitatea, prezența activă și benefică în lingvistica românească, în general, în dialectologie, în special.

Domnul Stelian Dumistrăcel era un om pe lângă care nu puteai să treci fără să-l remarci, plin de idei, de sugestii, de observații „cu miez” și, adesea, cu un umor „potolit”, așa cum i se potrivește unui om de știință.

Din mulțimea de dovezi referitoare la „miezul suculent” al textului dialectal, remarcat și apărut cu probe de netăgăduit, este suficient să evocăm convingerea cu care a intervenit întru apărarea anchetei dialectale de tip AFLR ca formă specială de cunoaștere a gândirii populare și, totodată, a textului dialectal, ca „formă particulară de comunicare”. Fără a avea nici un moment și nicidecum în gând faptul că apără un eventual concurent, domnul Stelian Dumistrăcel, împreună cu cele două colege de breaslă și de institut, doamnele Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu, s-a angajat sincer în apărarea nu numai a textului dialectal, ci și a colegilor de la un institut cu preocupări similare, posibil rival. Târziu, dar mai bine mai târziu decât niciodată, îi mulțumim și ne închinăm, fie și postum, în fața corectitudinii și a spiritului său științific.

Activitatea domnului Stelian Dumistrăcel în slujba lingvisticii și, îndeosebi, a dialectologiei române este cunoscută atât în țară, cât și peste hotare și, cu deosebire, la Chișinău. Nouă nu ne rămâne decât să-i adresăm, încă o dată, mulțumiri, recunoștința noastră, a celor aplecați asupra înțelegerii, în adâncime și multilaterală, a tainelor vorbirii omenești, în general, a țaranului, a omului simplu, în special. Un aspect important reținut de domnul Dumistrăcel cu referire la ceea ce se înțelege prin texte dialectale este *oralitatea* lor, faptul că ele redau *vorbirea*. În această ordine de idei, exegetul textului dialectal propune completarea titlului lucrărilor de acest tip cu mențiunea, în subtitlu, a *metodologiei* respectate în elaborarea unor asemenea culegeri, și anume a formulei „Etno și sociotexte orale”.

Profesorul Stelian Dumistrăcel în serviciul limbii române

Un alt domeniu al dialectologiei căruia domnul Stelian Dumistrăcel i-a dedicat mare atenție teoretică și practică este cel al geografiei lingvistice. În calitate de bun cunoscător al vorbirii dialectale și de autor al *Noului Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, pe lângă anchetele dialectale propriu-zise, s-a implicat în multitudinea chestiunilor teoretice și practice ale geografiei lingvistice, ale cercetării graiurilor din perspectiva culegerii și interpretării din punct de vedere geografic a materialului dialectal. Fără a insista asupra chestiunilor discutate cu reală competență și implicare, menționăm articolul bogat în informații și important prin sugestii *Variabila geografică și variație semantică în răspunsurile din ancheta dialectală*, împărtășind din experiența sa de atlasist.

A vorbi despre preocupările, contribuțiile și varietatea ideilor emise și susținute cu argumente convingătoare de către colegul/fostul coleg Stelian Dumistrăcel este, relativ, ușor. Păcat că nu am avut prilejul să-i

Prelegerile profesorului întotdeauna captivante

aducem la cunoștință sentimentele de admirație și aprecierile leale atâta timp cât a fost printre noi.

Nu ne rămâne acum decât să adresăm familiei și prietenilor sincere condoleanțe, iar celui plecat dintre noi eterne amintiri.

Maria MARIN,
*cercet. șt. gr. I la Institutul de Lingvistică
 al Academiei Române „Iorgu Iordan - Al. Rosetti”
 din București*

Abstract

Demanding colleague and mentor

Keywords: *dialectology; linguistic atlas; dialectal text; dialectal investigation; educational activity*

Stelian Dumistrăcel is renowned for his remarkable scientific spirit in the Romanian linguistics, especially in *dialectology*. His activity is well-known in Romania and at Chișinău as well. He described the dialectal investigation, based on AFLR model, as a 'particular form of communication' which is reflected in the dialectal text, especially in its orality. The proposed formula 'Ethno and oral sociotexts' reflects the methodology followed in compiling the works based on dialectal texts. As an author of linguistic atlases he was also involved in the multitude of linguistic geography's theoretical and practical activities, such as researching the regional varieties from the perspective of collecting and geographically interpreting the dialectal material.

Cristinel MUNTEANU

Ancheta dialectală ca dialectică *sui generis* (sau despre un alt fel de Socrate)¹

Cr.M. – prof. univ. dr. habil. (doctor în filologie și în filosofie); predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și din domeniul filosofiei. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană* (2012), *Frazeologie românească* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017); *Problema sensului la John Dewey* (2019), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relațiile jurnalistice* (2008), B.P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013), E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

Întâlnirea mea cu Profesorul Stelian Dumitrăcel a fost una – aș zice acum – providențială. Domnia Sa este „vinovat” de faptul (sau de fapta) de a mă fi convins să o apuc pe căile lingvisticii. În vremea studenției, interesul meu se îndrepta preponderent către literatură (înțelegă și ca disciplină), deși nici chestiunile legate de lingvistică nu-mi erau indiferente: de pildă, originea cuvintelor și a expresiilor m-a pasionat dintotdeauna. Copil fiind, îmi plăcea să-i „ischitesc” pe cei în vârstă cu privire la cutare sau cutare „vorbă” pe care o auzeam în rostirea lor, dar pe care nu o știam. Bunăoară, de la mam’ Ileana, o bătrână care îi mai ajuta pe ai mei la treburile gospodăriei și care mi-a fost ca o bunică, am aflat, printre altele, de unde venea expresia *a se lăsa pe tânjală*: boul mai leneș (ori mai obosit) se lăsa pe bucata de lemn (= *tânjală*) care îl despărțea de celălalt bou înjugat, si-lindu-l pe cel din urmă să preia și (din) sarcina sa. Știam expresia, știam și ce înseamnă, dar nu cunoșteam și explicația etimologică, de vreme ce boi nu mai existau demult în satul nostru, înlocuiți fiind de cai, în vremea „colectivizării”, la muncile agricole și în transport; iar de obiceiul *tânjală* habar nu aveam, cu toate că pe un pădurar din zonă, coleg cu tatăl meu, îl chema

*Discipol și profesor:
Cristinel Munteanu și Stelian Dumistrăcel*

chiar Târnală. În orice caz, o atare explicație a produs în mine o iluminare frazeologică, făcându-mă să fiu mai atent la astfel de „vorbe”.

Pe acest teren al frazeologiei a avut loc întâiul contact cu Profesorul Dumistrăcel, înainte de a-l fi cunoscut personal, „în carne și oase”. În toamna lui 1997, în primul an de studenție la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, la începutul unui curs de literatură română veche, lectorul Valeriu Bălțeanu a făcut „reclamă” unui dicționar de expresii românești care tocmai ieșise de sub teascurile tiparului. După ce l-am cumpărat, am început să-l citesc, neputându-l lăsa din mână până ce nu l-am terminat. Dar despre consecințele benefice ale acestei lecturi (repetate), am vorbit altă dată², așa că nu mai insist aici.

Aș vrea să mă refer acum, mai pe larg, la o experiență similară, care a contribuit și ea, tot înainte de întâlnirea propriu-zisă, la o mai bună familiarizare cu personalitatea Profesorului. Pe la sfârșitul anului universitar 1997-1998, am descoperit că o colegă deținea o altă carte semnată de Stelian Dumistrăcel: *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (publicată tot în 1997). Am împrumutat-o și am citit-o pe nerăsuflăte, mai

cu seamă în partea unde se afla excepționalul *Jurnal de anchetă* în care Profesorul – în ipostaza de cercetător dialectolog – relatează avaturile sau „pățaniile” (din toate punctele de vedere) prin care a trecut făcând anchetele pentru *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*. Din *Jurnal* aveam să aflăm foarte multe lucruri, dintre care pe unele, cu mare încântare: de pildă, faptul că prima localitate anchetată de Stelian Dumistrăcel (în 1967) pentru NALRR (pct. 652 pe hartă) a fost chiar Umbrărești (jud. Galați), comuna mea natală.

Fiindcă părinții mei erau originari din Liești (o altă comună gălățeană), am avut un anumit sentiment de mândrie când, chiar de la prima pagină a *Jurnalului* (în rubrica dedicată Umbrăreștiului, la descrierea celei de-a doua anchete, din 1971), l-am găsit evocat (și invocat) pe învățătorul Gheorghe Popa: „Unde ești, dumneata, domnule Gică Popa, de la Liești, care ai ținut minte ce condiții trebuie să îndeplinească un bun informator pentru ancheta dialectală, enumerate de Sever Pop, după ce au trecut 35 de ani?!”³. Menționarea acestui învățător a făcut-o foarte curioasă pe mama mea, care a citit și ea în întregime, cu plăcere, *Jurnalul*, amintindu-și de personajele evocate (inclusiv de profesorul ei de română din școala generală, Miron, și de soția acestuia, învățătoarea, ambii cunoscuți pentru zgârcenia lor, trăsătură care nu i-a scăpat tânărului dialectolog St. Dumistrăcel atunci când a fost găzduit în casa lor, în 1971, la cea de-a doua venire la Liești). La prima anchetă desfășurată în Liești, în 1969, Profesorul Dumistrăcel a fost realmente uimit de cunoștințele „de specialitate” ale învățătorului Gh. Popa, amănunte pe care acesta le reținuse (după cum am văzut deja) de la Sever Pop, pe care îl însoțise cu 35 de ani în urmă într-o anchetă locală similară: „Parcă se pregătise pentru un examen de dialectologie la tema «ancheta dialectală»” (*op. cit.*, p. 277). În termeni elogioși este menționată și învățătoarea Elena Popa, iar concluzia Dlui Profesor ne scutește de alte comentarii: „Hotărât, familia Gheorghe Popa din Liești înscrie o pagină originală în istoria (oricât ar fi ea de modestă) a atlaselor lingvistice românești!” (*ibid.*, p. 278)⁴.

Cartea *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* – apariție singulară, ca idee și ca manieră de abordare, din câte știu, în peisajul lucrărilor de profil – mi-a fost apoi de ajutor și în scurta mea experiență de dialectolog... amator. Fiindcă tema lucrării mele de licență (propunere proprie!) a fost *Graiul satului Torcești*, a trebuit să învăț cum să stau de vorbă cu oamenii

din satul natal (aparținător de comuna Umbrărești), pentru a afla și consemna, la modul „profesionist”, ceea ce mă interesa. Ca îndrumător la modesta mea monografie dialectală, îl aveam pe lectorul Grigore Răcariu, cu care organizasem, la sfârșitul anului al III-lea, o minunată practică de dialectologie și folclor chiar la Umbrărești. Dar, deoarece între timp îl cunoscusem pe Dl Prof. Dumistrăcel (tot în anul III alesesem cursurile opționale predate de Domnia Sa: unul de *etnostilistică* și altul de *etnolingvistică*), reușind să-i atrag atenția prin prestația mea „frazologică”, am primit, după vacanța, un cadou nesperat (de negăsit prin librării): volumul *Ancheta dialectală*, cu autograf și cu un mesaj stimulator: „Domnului Cristinel Munteanu, recunoaștere, îndemn, simpatie”. Așadar, nu greșesc dacă afirm că – prin această carte de referință – Dl Prof. Dumistrăcel mi-a fost îndrumător și la lucrarea de licență, nu doar (ulterior) la disertația de masterat și la teza de doctorat.

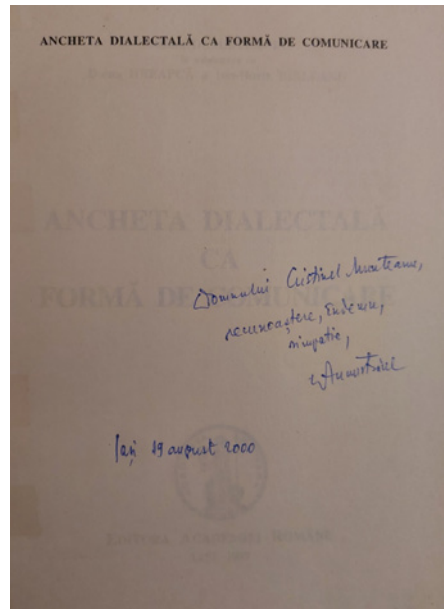
Mă întorc puțin la formula din titlu. De ce *ancheta dialectală ca dialectică sui generis*? Ideea mi-a venit, desigur, mai târziu, revăzând unele pagini din *Jurnalul* discutat mai sus. Cei care au citit dialogurile lui Platon își aduc aminte de metoda dialectică a lui Socrate, adică de „maieutica” sa („moșitul” ideilor fiind și o aluzie la faptul că mama lui Socrate fusese moașă⁵). Dialectica lui Socrate avea rolul de a „curenta” ca un țigar

electric partenerii de discuție, care își închipuiau că știu ce înseamnă, de pildă, „dreptatea”, dar care, în timpul discuțiilor, aflau cu surprindere că, de fapt, nu-i așa cum credeau ei. Interlocutorii săi, oameni obișnuiți sau ieșiți din comun, uneori prieteni, alteleori adversari (aceștia din urmă, mai ales sofiști) erau literalmente „bombardați” cu întrebări, cele mai multe „încuietoare”.

Se poate spune că dialectologul este și el, într-o măsură mai mare sau mai mică, un practicant al unei tehnici similare, este un fel de

dialectician care întâmpină și el destule dificultăți în aflarea „adevărului”. Relatări ale acestei tehnici aparțin a „moșitului dialectal” ne sunt oferite de Stelian Dumistrăcel însuși. De pildă, la Frumușița (jud. Galați), ancheta se dovedește a fi, uneori, un adevărat chin: „La anchetă a asistat, tot timpul, soția IP, pe nume Nedelea, în vârstă de 65 de ani. M-au tratat ca pe copilul lor. Soția completa răspunsurile date de soț și îl «stimula» să nu mă lase fără răspuns, chiar atunci când, la întrebările [D], el nu avea, eventual, ce să răspundă: «Spune-i, Mărine, băietului, nu-l vezi cum se chinuiește?». «Chinul» a fost însă mai ales în legătură cu obținerea a diferite forme gramaticale, unde nea Mărin nu s-a prea descurcat!” (*op. cit.*, p. 312).

La fel ca în cazul lui Socrate, anchetatorul își poate „paraliza” interlocutorul (informatorul), mai cu seamă în timpul întrebărilor cu caracter metalingvistic: „Am fost pur și simplu uluiți de incapacitatea lui [G.I. de la Cudalbi, în 1969, n.m. Cr.M.] de a formula pluralul substantivelor. De exemplu, îi arătam cele două uși, de la camera în care lucram și pe cea de la sală, cerându-i pl. de la *ușă*; degeaba, rămânea la enunțul «ușa de la casă, ușa cealaltă» etc. etc.! Soția sa, tot timpul de față, încerca să-i «sufle» răspunsurile și râdea stupefiată de deruta totală a omului. La un moment dat a exclamat: «Măi bărbate, am trăit o viață cu tine, dar n-am știut cât ești de prost!»” (*ibid.*, p. 285).

De altfel, și în secțiunea premergătoare *Jurnalului* (p. 245-248) pot fi descoperite paragrafe antologice în care unii vorbitori obișnuiți dovedesc că le vine foarte greu să treacă din planul cunoașterii lucrurilor în planul cunoașterii limbii ori să conștientizeze diferența dintre limbajul primar și metalimbaj. În consecință, sunt înregistrate, bunăoară, dificultăți referitoare la obținerea pluralului. Unei informatoare i se solicită pluralul de la *bărbat* (ca 'soț') și ea răspunde: „Cum să spun *bărbați* dacă n-am doi?”. N-are niciun rost să vrei să afli pluralul de la subst. *moară*, fiindcă „i-o singură moară (la Murgeni)”. În limba maternă (după cum a arătat convinsă Eugeniu Coșeriu), cuvintele corespund esenței/finței lucrurilor; cu ajutorul limbii, noi organizăm/structurăm lumea pentru a o putea gândi; din acest punct de vedere, vorbitorul „are întotdeauna dreptate”.

Verbul pune și el probleme în conjugare, din aceleași rațiuni: „O schemă-tip a refuzului, «problematizat», al conjugării acestui verb [= *a jănțui*, n.m. Cr.M.], recompusă după răspunsuri de la diferiți subiecți (drept o contribuție a noastră la «folclorul» anchetei dialectale), s-ar prezenta astfel:

«Când scoți *janțul* din caș, mata ce zici că faci? – Eu? jănțuiesc!
 Tu? – tu, te uiți!?
 El? – paște oile! (ciobanul)
 Noi? – mâncăm brânză; la asta suntem buni toți!»

Astfel de reacții se explică prin faptul că operația respectivă (descrisă, pe scurt, mai sus) este una ce intră în atribuțiile «baciului» și constituie un teren de afirmare a «măiestriei» sale, cu atât mai mult cu cât, în zone tradiționale de păstorit, «jănțuitul» se face chiar de mai multe ori, în funcție de tipul produsului urmărit” (*ibid.*, p. 251).

Ca să poți conversa/discuta pe îndelete cu oamenii aceștia (în aparență) simpli, ca să-i „ischitești” în vremuri în care aveau tot dreptul să te privească bănuitori, era nevoie să posezi un mare dar: cel al comunicării. De acest dar al comunicării pe care Dl Profesor Dumistrăcel îl avea din plin, noi – studenții de la Galați, în perioada în care ne aflam călare pe două milenii – ne-am dat seama foarte repede. Nu mult timp după aceea, aveam să realizăm (cei care-i citiseră dicționarul de expresii „suspectau” câte ceva) că ne aflăm și în fața unui înțelept, în fața unui Socrate într-o ale lingvisticii. Și, într-adevăr, așa cum îi stă bine unui Socrate, Dl Profesor avea să-și facă și la Dunărea de Jos câțiva discipoli.

Note ■

¹ Reproducem aici, cu unele modificări, un articol publicat în „Studii și cercetări științifice”, Seria Filologie, Bacău, nr. 28, 2012, p. 25-28.

² Redau, totuși, în această notă extinsă, o parte din evocarea de atunci: „Încă de la primele cursuri m-au impresionat cunoștințele profunde și siguranța Domniei Sale, faptul că este un excelent orator etc., dar și următorul amănunt (care m-a surprins plăcut de la început și care avea să mi se confirme ulterior): la primul seminar, conform practicii stabilite, trebuia să prezint o carte («scăpăătorul» *Dicționar de imagini pierdute* al lui G.I. Tohăneanu). La un moment dat al expunerii mele, Profesorul a dat un exemplu din respectivul dicționar. Eu am susținut imediat că am găsit un exemplu mai interesant. Rezultatul a fost că, la următorul curs, Profesorul mi-a mulțumit în plen pentru exemplul furnizat, precizând că-l preluase în textul de *laudatio* pe care-l pregătise pentru decernarea titlului de *doctor honoris causa* chiar lui G.I. Tohăneanu de către Universitatea «Dunărea de Jos» din Galați, eveniment la care Profesorul ne-a și invitat. [...] Cred că am fost un student cam «săcâitor» și chiar «cârcotaș» uneori, întrerupându-i prelegerile cu întrebări și manifestându-mi câteodată îndoiala (foarte rar, ce-i drept, pentru că nu prea găseam motive) în legătură cu unele soluții etimologice propuse de Dl Profesor, referitoare la expresiile idiomatice [...]. După un curs de etnostilistică (la Galați), în vacanța de vară, am așternut pe hârtie descoperirile mele în materie de frazeologie (unele dintre ele, privind originea unor expresii, vor fi fost simple ipoteze fără acoperire, însă atunci eram foarte încrezător în judecata mea): alte interpretări și tot felul de atestări, din beletristică, ale frazeologismelor discutate. Între timp (deoarece îmi alesesem ca lucrare de licență o temă de dialectologie – monografia graiului din satul natal), citisem (împrumutată de la o colegă) *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* și descoperisem (printr-un calcul) ziua de naștere a domnului profesor (19 august). Mi-am luat inima în dinți și l-am sunat acasă, urându-i la mulți ani și cerându-i permisiunea de a-i trimite rezultatele «muncii» mele. Profesorul a fost încântat și mi-a dat adresa pentru corespondență. La începerea noului an universitar, la reîntâlnirea cu Domnia Sa, mi-a adus, spre surprinderea mea, volumul *Ancheta dialectală...!* Mesajul din dedicație era copleșitor: «Recunoaștere, îndemn, simpatie!». Dar cu adevărat stimulatoare au fost următoarele două evenimente: momentul în care, facilitându-mi obținerea unui autograf de la Eugeniu Coșeriu, m-a prezentat măgulitor Magistrului drept cel mai bun student al Domniei Sale și clipa în care mi-am văzut numele scris în prefața celei de-a doua ediții a *Dicționarului de expresii românești (Până-n pânzele albe)* – Profesorul îmi mulțumea pentru unele (nesemnificative, după părerea mea) contribuții (atestări din operele scriitorilor) la acea carte! De asemenea, am fost foarte fericit când, tot într-o vară, în urma unei scrisori în care îmi exprimasem intenția de a mă înscrie cândva la un doctorat, Dl Profesor m-a anunțat, printr-o epistolă, că îmi rezervase deja un loc pentru doctorat încă din acel an. Între timp, mă mutasem la Brăila (nu mai locuiam cu părinții la adresa pe care sosise scrisoarea), pentru că mă căsătorisem, așa că extraordinara veste mi-a fost dată de mama mea. Cu toate acestea, pentru a mă convinge, m-am deplasat cât mai curând la Torcești (satul natal) pentru a citi, cu ochii proprii, scrisoarea!” (Cristinel Munteanu, *Profesorul Stelian Dumistrăcel la 70 de ani (Impresiile unui discipol)*, în „Revista română”, Iași, (XIII), 2007, nr. 3, p. 8-9).

³ Vezi Stelian Dumistrăcel (în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Birleanu), *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, Iași, 1997, p. 259. În continuare, voi face trimitere la paginile acestei cărți direct în corpul articolului.

⁴ Deși nu le fusese elevă (întrucât erau deja pensionați în vremea aceea), mama și-i amintea foarte bine, deoarece fusese impresionată de aspectul lor blajin și de ținuta lor exemplară. Mi-a povestit, printre altele, că, în ultimii lor ani de viață, învățătorii Popa fuseseră nevoiți să se mute într-un... apartament: conform planului de dezvoltare a regiunii, Lieștiul urma să devină oraș și, în consecință, au și fost construite câteva blocuri. Casa lor frumoasă și curată, văruiată în alb, stătea în calea acestor transformări glorioase, așa că a fost dărâmată...

⁵ Nu este niciodată de prisos să subliniem cât de mult datorăm, în general, părinților noștri și, în special, mamei. Într-un interviu acordat mie în 2007, Profesorul Dumistrăcel își descria mama ca fiind „intruchiparea principiului că reușita înseamnă stăruință”, principiu pe care se vede că i l-a insuflat și Domniei Sale; vezi „Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conștientizare, pe diferite planuri, a înseși condiției umane” (interviu cu Stelian-Traian Dumistrăcel, realizat de Cristinel Munteanu), în „Limba Română”, Chișinău, anul XVII, nr. 7-9, 2007 p. 99-112. Mai adaug informația că pe coperta a IV-a a volumului *Ancheta dialectală*, chiar în centrul grupajului de fotografii, se găsește și imaginea-portret a mamei Dlui Profesor.

Abstract

Dialectological investigation as a *sui generis* dialectics (or about a different Socrates)

Keywords: *dialectology; dialectics; linguistics; philosophy; Stelian Dumistrăcel; Socrates*

In this article I aimed at presenting some personal memories concerning my former professor Stelian Dumistrăcel, an extraordinary linguist and a remarkable representative of the Romanian dialectology. At the same time, I tried to make an analogy between Stelian Dumistrăcel's activity as a dialectological investigator and Socrates' dialectics (as a dialogical technique). In this regard, I offered a series of relevant examples extracted from his dialectological "logbook".

Stelian DUMISTRĂCEL

La o aniversară

Scriu cu mare plăcere aceste rânduri despre o revistă care este legată de viața mea în aceeași măsură, dacă nu cu o măsură în plus (iar atunci aceasta ar fi o altfel de măsură) față de altă publicație foarte apropiată, „Anuarul de lingvistică și istorie literară” de la Iași, cu toate că la aceasta din urmă am început să public de tânăr, cam odată cu îndeplinirea sarcinii de secretar științific de redacție, iar acum continuu ca redactor-șef! Deoarece relația cu „Limba Română” de la Chișinău este de o cu totul altă natură, dat fiind faptul că s-a desfășurat sub semnele unui moment cu adevărat istoric.

Ca și pentru mulți alții din generația mea, publicația chișinăuiană a apărut în anii unor frumoase speranțe, pe care nu trebuie să le lăsăm să se șteargă, în anii unor uimitoare deschideri pentru cei cărora, numai cu vreu deceniu înainte, li se... recomanda, de undeva *pieziș* (se obișnuiește să se spună „de undeva *de sus*”, aici fiind vorba de *susul* activităților de partid), ca despre limba celor din Moldova din stânga Prutului să nu *prea* scrie, ba, mai bine, să nu scrie cam *deloc*; cât despre revistele din acea zonă, oare... chiar aveam așa mare nevoie de ele?! Și iată

În paginile ce urmează, reluăm în amintirea profesorului Stelian Dumistrăcel publicarea a patru texte, care ilustrează relația ce a avut-o regretatul nostru coleg cu Basarabia, implicit cu revista „Limba Română”, articole înfățișând, totodată, lumea spirituală a ilustrului fiu al comunei Zvoriștea din Țara de Sus.

In the following pages, in memory of the late professor Stelian Dumistrăcel, we are publishing four texts, describing his relationship with Bessarabia, implicitly with the „Limba Română” Journal, and the spiritual world of the illustrious son of Zvoriștea commune from Țara de Sus.

că, după destul de riscantul slogan romantic al „Podului de flori”, un Dumeniuk și cu un Bantoș (de ei am aflat la început) scot o revistă pentru acești basarabeni, ținută într-o monstruoasă blocadă a comunicării, o publicație prin care susțin, *sus și tare* (în cazul de față *negru pe alb*), că limba lor este limba română. Iar ca să-și ducă treaba la bun și luminat sfârșit, cheamă alături de ei lingviști și literați din București, din Iași (mai apoi și din alte centre universitare din România), dar și din Cernăuți sau din Kiev.

Răsfoiesc, nostalgic, dar încrezător încă, primele numere ale revistei și îi îndemn, pe cei mai tineri care ne urmăresc, să aprecieze determinarea sigură a inițiativei și clarviziunea opțiunii de lansare a „Limbii Române”, acum douăzeci de ani, transmise, mai întâi, prin frazele măsurate și ferme ale apelului ce deschide primul număr: revista era expresia scrisă – acum – a activității din anii precedenți a filologilor, scriitorilor și oamenilor de cultură „întru renașterea graiului străbun al basarabenilor”; adresându-se, în primul rând, mediului didactic, redactorii știau că, alături de cultivarea limbii, acolo, în școala de toate gradele, „se dă, de fapt, bătălia decisivă pentru revigorarea și perpetuarea neamului și graiului matern, pentru conștientizarea unității etnice și spirituale a românilor de pretutindeni”. Viitorul subtitlu, „Revistă de știință și cultură”, este prefigurat deja, într-o perspectivă a discuției de idei, dat fiind faptul că redactorii aveau în vedere rubrici privind istoria literaturii, critica și teoria literară, „mișcarea actuală a literelor românești”.

Interesați de „ce zice lumea”, de ce crede lumea bună a științei și culturii despre fapta lor, redacția se adresează unor specialiști care au ținut totdeauna dreapta măsură în aprecierea statutului graiurilor moldovenești în cadrul trunchiului etnolingvistic dacoromânesc, unor cunosători ai românilor din Apusul Europei, dar și din Rusia, unor confrăți vorbitori ai altor limbi, din Moldova... Ca să primească confirmarea justeței cauzei lor, însoțită de cordiale și însuflețite îndemnuri de succes din partea renumitului romanist R.A. Budagov de la Moscova, din partea exilatului Paul Miron și a Elsei Lüder de la Freiburg, de la filologi cernăuțeni sau ieșeni, din partea reprezentanților lituanieni, evrei, ruși, ai unor publicații ce trăiau, și ele, atmosfera eliberării și a speranțelor.

Buna pregătire a lansării este ilustrată nu numai de credința exprimării idealurilor unei generații de luptători, dacă îi avem în vedere și pe scri-

itorii sau filologii marcanți (nu numai ai momentului 1989), care fac parte din redacția revistei, de talia unui Grigore Vieru, respectiv Anatol Ciobanu, o generație ce poate fi comparată, fără nicio rezervă, cu cea a pașoptiștilor și cu cele ale Unirilor, ci și de prospectarea pieței (ca să folosim o formulă a contemporaneității stringente!) – dar aici una de judecăți și opinii, aspect pe care îl atribuim omului de presă din echipă, Alexandru Bantoș.

Cred că mi-aș putea permite să apreciez nu numai că aspirațiile editoriale formulate inițial au fost cu tenacitate urmărite și, în remarcabilă proporție, îndeplinite, dar și faptul că revista a crescut, constant, atât în calitatea textelor publicate și în ceea ce privește diversificarea rubricilor, cât și în deschiderea spre variate zone ale spiritualității, devenind, cu adevărat, un spațiu al solidarității etnice, lingvistice și culturale, care ne confruntă cu obligații transmise, în mod firesc, de spațiul solemn al binelui public și al încrederii în viitor.

Permisiunea pe care mi-am luat-o are la bază cunoașterea îndeaproape a revistei (mai ales în faza inițială!), prin colaborări (din păcate, mai puțin susținute decât aș fi dorit și doresc), începând chiar din numărul 2/1991, prin faptul că, fiind cooptat în consiliul de redacție din anul imediat următor, am putut atrage foști studenți și doctoranzi printre semnatarii de articole, dar nu numai prin acestea, ci mai ales prin șansa oferită (ca obligație!) de talentatul om de redacție Alexandru Bantoș de a parcurge o suită de interviuri cu 22 de personalități, publicate în „Limba Română”, care au format conținutul volumului *Retrospectivă necesară. Dialoguri*, apărut în 2007 la Casa Limbii Române și prefațat de un text la care vreau să mă refer, reluând și câteva cuvinte.

Exemplar realizat, acest volum, ca, de altfel, și altele, de proiecții în general comparabile, dar referitoare la alte evenimente sau la diferite persoane publice, oferă nu doar posibilitatea de a cunoaște și judeca, chiar din perspectiva programului prezentat, profilul și realizările în timp ale unei reviste, ci și pe aceea de a pătrunde importanța unui moment istoric, așa cum este ilustrat de mărturiile dintr-o perioadă de 17 ani (1991-2007) ale unor selecte categorii de personalități implicate, *ad-hoc*, în viața politică: oameni de știință și de cultură, talentați scriitori

Profesorul Stelian Dumistrăcel vorbind în cadrul unui atelier de creație, organizat la împlinirea a două decenii de activitate a revistei „Limba Română”

și pasionați gazetari, savanți filologi, care au fost sufletul mișcării de redeșteptare națională în anii de după 1989, inițiatori și combatanți ai ideii de limba română unitară într-un spațiu etnic, limbă ale cărei drepturi se cuveneau proclamate curajos și susținute cu știință, dar și cu pasiune.

Dialogurile purtate de Alexandru Bantoș cu 22 de astfel de personalități s-au constituit într-un capitol de mărturii, numit acum „istorie orală”, dar consemnată în scrisul care rămâne, de o impresionantă bogăție de fapte și de idei, de o mare diversitate de stiluri ale comunicării, de o rară frumusețe a unor puternice trăiri sufletești.

Îmi face o plăcere deosebită să vorbesc despre Alexandru Bantoș, un bun și devotat prieten – nu numai al meu –, dar aș vrea să reamintesc, în câteva cuvinte, fermitatea, cinstea și devotamentul ce l-au caracterizat pe Ion Dumeniuk, trăsături îmbrăcate într-o imagine rezervată – cu distincție – și într-o mișcare blajină, a cărei formație profesională și ale cărei însușiri umane – filolog, cadru didactic, dar și publicist antrenat plenar și decisiv în viața cetății – erau necesare pentru funcția de redactor-șef, avându-l alături și pe

Nicolae Mătcaș, beneficiind nu numai de autoritatea înțelepciunii și de prestigiul operei omului de știință și al scriitorului, ci reprezentând și atracția farmecului personal, carisma, element de indiscutabilă importanță pentru imaginea publică a revistei. De altfel, cei trei, Dumeniuk, Mătcaș și Bantoș, au fost în mod fericit comparați de Nicolae Dabija, într-o expunere în registru poetic, cu niște bucați de stâncă împotrivindu-se puhoaielor de ape tulburi, pe care au reușit să le zăgăzuiască!

*

Dacă, și acum, rememorările și analizele participanților la această omagiere sunt străbătute, nuanțat, de un sentiment de insatisfacție, de neîmplinire, tabloul general nu este, în niciun caz, acela al unei lupte pierdute; pentru orice contemporan, ansamblul este luminat de victorii de etapă asupra dictatului și neadevărului, asupra inerției și nepăsării. Și luminează aduce, în primul rând, curajul, conștientizarea situației, dreapta judecată, permanenta preocupare pentru mai bine în viitor.

Iar toate acestea sunt mărturiile ale credinței în izbânda limbii române, ca o certitudine ce trebuie să ne însoțească, pentru că acești primii douăzeci de ani ai revistei ne-au dat prilejul evaluării unei fresce mereu de actualitate, care ne vorbește cu adevăr, cu forță și inspirat despre limba și viața noastră, dar și despre datoriile pe care le avem, la două decenii după declanșarea – dar încă în cuprinsul – importante mișcări pe care Magistrul Eugeniu Coșeriu a numit-o „revoluția lingvistică” de la Chișinău.

*Revista „Limba Română”,
nr. 3-6, anul XXI, 2011, p. 83-86*

Abstract

On a certain birthday

Keywords: *“Limba Română” Journal; Ion Dumeniuk; Alexandru Bantoș; Nicolae Mătcaș; national renaissance; “linguistic revolution”*

Professor Stelian Dumistrăcel refers to the activity of the “Romanian Language” journal developed during the two decades since its founding, a period in which “stage victories” were achieved in the national renaissance of the Bessarabian Romanians. The author appreciates the publication’s involvement in the process of stating the Romanian language as the official language of the Republic of Moldova.

O conștiință a lingvisticii românești contemporane

Mai întâi, cer permisiunea să pun prezenta intervenție sub semnul unei precizări de tip liminar: atunci când se răspunde unei inițiative de genul celei de față, nu este cu totul exclusă supoziția că răspunsurile ar putea fi de circumstanță (dat fiind și faptul că... de mortuis nil nisi bene!). Aparținând categoriei celor lipsiți de spontaneitate, invoc astfel o scuză pentru faptul că cele mai multe dintre ideile și cuvintele din răspunsurile de acum pot fi regăsite în texte scrise în onorem și (din păcate) in memoriam Silviu Berejan; așadar solicit bunăvoință: nu această împrejurare mi-au provocat cuvintele de prețuire și de admirație de acum; aceste gânduri și trăiri reprezintă pentru mine o constantă și vor rămâne o permanență... Căci Silviu Berejan este simbolul omului de știință care a răspuns provocărilor istoriei și, totodată, provocărilor oamenilor. Dacă asupra primului aspect ne propunem să ne oprim, ceva mai pe larg, în continuare, în ceea ce-i privește pe oameni ne putem referi la două categorii: cei care, într-adevăr, voiau să-i afle punctul de vedere în legătură cu problemele capitale cu care s-a confruntat (și se confruntă încă) viața politică, știința și contemporanii noștri după 1989 și cărora savantul și omul cetății le-a acordat interviuri, exemplare prin conținut și prin abordare, și cei (fie dați uitării!) care-l mai contestă (?), care-i aduc diferite imputări. Iar acestora omul de știință nu le-a rămas dator, căci nu s-a lăsat sedus de perfida lor inocență (de exemplu, de ce lingvistul a folosit înainte termenul de „limba moldovenească”, iar acum suține că este limba română și altele ca acestea!).

Chiar ca urmare a celor invocate, cer totodată permisiunea ca, în răspunsurile ce urmează, să preiau în felul meu tema de bază a discuției și punctele de interes ale întrebărilor din chestionar.

1. Cu perspectiva cunoașterii profunde a imperativelor etapei, a gravelor responsabilități ce le reveneau științei și forurilor conducătoare ale instituțiilor acesteia, Silviu Berejan a fost figura centrală, prin conștiință, dar

Mai 2001, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei.

În centru: Stelian Dumitrăcel, Silviu Berejan, Alexandru Bantș, Eugeniu Coșeriu și alți participanți la sărbătorirea unui deceniu de la fondarea revistei „Limba Română”

și prin funcție (în calitate de coordonator al Secției de Științe Umaniste a Academiei Republicii Moldova), a mișcării pe care Magistrul Eugeniu Coșeriu, de care l-a legat o caldă prietenie și care i-a apreciat opera, a numit-o „revoluția lingvistică” de la Chișinău. În această ordine de idei, a fost și trebuie elogiat modul în care Silviu Berejan s-a manifestat atât prin intervențiile convingătoare și decisive la precizarea atitudinii Academiei de Științe a Moldovei cu privire la legiferarea statutului de limbă oficială de stat a *limbii române* în Republica Moldova și față de utilizarea corectă din punct de vedere istoric și științific a acestui glotonim, cât și prin prezența, semnificativă, a lingviștilor moldoveni la reuniunile internaționale, desfășurate în special între anii 1991 și 1996, având ca temă definirea conceptelor la care ne-am referit. Lingvistul, ca și colaboratorii săi, și-a(u) asumat misiunea de a „deschide ochii” autorităților, iar soluționarea nedreaptă și neadecvată a problemei limbii de stat a constituit, după analistul politic, o marcă a lipsei privind adevărata suveranitate și independență a țării. De exemplu, prin răspunsurile din cadrul a diferite interviuri (printre care și cele acordate lui Alexandru Bantș), luăm act de evocarea și consemnarea celor mai multe aspecte din ceea ce a

reprezentat activitatea Institutului de Lingvistică al Academiei (al cărui director a fost și, în spirit, rămâne mereu), a relațiilor acestuia cu instituții de profil similar din România, a prezenței, poziției și a prestațiilor lingviștilor moldoveni la manifestări științifice internaționale consacrate stării limbii române, în general, și statutului acesteia din perspectiva progresului cultural și științific în Republica Moldova. Dintre numeroasele clarificări aduse aici privind situațiile măcar confuze și contradictorii, dacă nu de-a dreptul absurde, în care s-au desfășurat discuțiile având ca obiect statutul limbii române în Republica Moldova, o reținem pe aceea ilustrată de replica pe care academicianului Silviu Berejan a dat-o celor care îi impută că, înainte de 1989, a folosit el însuși glotonimul „limba moldovenească”: aceștia sunt, de fapt, ei înșiși sau interpușii lor, cei care, înainte, „ne impuneau această aberație, însuflându-ne frica de a fi considerați, în caz contrar, dușmani ai puterii și ai poporului” (semnificativă expresie a limbii de lemn comuniste totalitare!). Reținem, de asemenea, faptul că în „Revistă de Lingvistică și Știință Literară”, al cărei redactor-șef a fost timp de mai multe decenii, au fost publicate numeroase și semnificative studii și articole privind statutul și drepturile limbii române în Republica Moldova.

2. Mă voi referi, preferențial, firește, la programele comune de cercetări ale colaboratorilor săi de la Chișinău și ale celor de la Iași în domeniul dialectologiei și limbii române literare, abordate începând din anul 1991. Formația științifică, multilaterală, și competențele, de excepție, ale savantului Silviu Berejan și-au pus amprenta asupra orientării și desfășurării acestor programe. Cu sprijinul clarvăzător și eficient al lui Silviu Berejan (date fiind și funcțiile menționate), am proiectat anchetele din cadrul proiectului „Graiurile românești de la est de Carpați. Socio- și etnotexte” (cercetări și înregistrări de texte tematice în 30 de localități din România, Republica Moldova și Ucraina), lansat printr-o masă rotundă „Cercetările de dialectologie” (Chișinău, martie 1992), și tot atât de mult îi datorează colegii noștri de la București în ceea ce privește proiectul, de aceeași viziune integratoare culturală și științifică, „Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului”, ca și acela la care au participat universitari de la Iași și de la Leipzig, finalizat în volumele tipărite sub titlul „Limba română vorbită în Moldova istorică”.

Amintim, cu recunoștință și în aceeași ordine de idei, rolul important al celui evocat la fixarea obiectivelor, la fundamentarea principiilor și la stabilirea metodei de lucru la alte teme de colaborare: *Devierea de la normele limbii literare în publicațiile periodice din Republica Moldova*, redactarea de lucrări lexicografice, cercetări de toponimie de pe cele două maluri ale Prutului etc. Pentru desfășurarea eficientă și în condiții favorabile a acestor colaborări, Institutul condus de acad. Silviu Berejan a organizat manifestări științifice și a asigurat o permanentă confruntare de idei între lingviștii de la Chișinău și cei de la Iași. Și îi mai suntem recunoscători pentru onoarea ce ne-a făcut-o de a ne atrage în calitate de colaboratori la „Revista de Lingvistică și Știință Literară”, un adevărat copil de suflet al savantului, care avea grijă să primim, noi, colegii de la București sau de la Suceava, dar și lingviștii din Germania, fiecare număr nou apărut, o împrejurare de natură să cunoaștem și să apreciem știința și talentele lingviștilor și literaților moldoveni. A fost, și aceasta, una din preocupările care au făcut din Silviu Berejan o personalitate de profundă semnificație pentru profilul și destinul unei comunități, profesionale și de aspirații, în anii unor transformări definitorii pentru afirmarea etniei, a limbii și a culturii românești în Moldova dintre Prut și Nistru.

Sesiunea de la Tutzing (Bavaria) 1993.

De la stânga la dreapta: Stelian Dumistrăcel, Silviu Berejan, Eugenio Coseriu, Corneliu Dimitriu, Theodor Hristea

3, 4. De experiența, de însuflețirea savantului-cetățean au avut de profitat cercetători din diferite generații care i-au ascultat comunicările la manifestări științifice naționale și internaționale dedicate studierii limbii, literaturii și culturii, desfășurate sub semnul „Zilelor academice ieșene”, la simpoziioanele „Limba română azi”, la edițiile „Conferinței naționale de lingvistică” sau la conferințele Secției de Filologie a Academiei Române intitulate „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor”, și ne face plăcere să amintim, în mod deosebit, participarea acestui prieten de la Chișinău la simpoziioanele Asociației Culturale „Alexandru Philippide”. Astfel, Silviu Berejan ne-a ajutat, pe toți, prin legături de știință și de conștiință, să ne cunoaștem reciproc, să-i cunoaștem și să-i prețuim pe colegii de la Chișinău, ca și pe cei de la Bălți, centru universitar de adopție spirituală pentru marele dispărut, unde ne-am întâlnit de multe ori convocați spiritual de respectul și admirația pentru devotatul Profesor bălțean.

Dacă poziția științifică și meritele celui evocat prin lucrările citate reprezintă, de drept, obiectul aprecierii celor care sunt implicați direct în cercetările de profil, în ceea ce mă privește, aș vrea să menționez totuși un anumit aspect. Pentru lingviștii din România, de la cărțile respective și până la ultimele articole de teorie a limbii publicate, opera lui Silviu Berejan constituie o poartă deschisă spre valorile din literatura de specialitate rusă și din aceea din spațiul pe care astăzi îl numim „ex-sovietic”, mai puțin accesibilă nouă. Pe de altă parte, ca teoretician reputat și slujitor consecvent al acestui (mai) arid domeniu de investigație, Silviu Berejan, chiar prin implicarea în dezbaterile de sociolingvistică, a răspuns, *sui-generis*, la comandamentul reprezentat de orientarea pe care Magistrul Eugeniu Coșeriu a readus-o în lingvistica de la sfârșitul secolului trecut și pentru mileniul următor, reprezentând *umanizarea* acesteia. De altfel, fără nici o exagerare, putem raporta acțiunile filologilor moldoveni, și în special cele ale lui Silviu Berejan, din anii „revoluției lingvistice”, la preocupările pentru limbă ale scriitorilor români de la 1848 și din anii Unirii: spirit civic, angajare deplină în slujirea conaționalilor, atât prin scris, cât și prin fapte; ca publiciști și editori ei s-au implicat direct în viața politică și publică. Dar fapta lor nu s-a constituit și nu se constituie doar într-un simplu demers de „politică lingvistică”, ci capătă prestigiul dat de întemeierea pe o solidă teorie, cu prestigiul pe care îl aduce aceasta.

5. Personal, am luat cunoștință de numele Silviu Berejan din paginile revistei „Limba și literatura moldovenească”, dar, mai ales, atunci când, în 1963, fiind secretar științific al revistei Institutului (de astăzi) „Alexandru Philippide”, regretata profesoară Ecaterina Teodorescu a publicat, aici, o temeinică analiză, cuprinzând meritate aprecieri, asupra monografiei *Contribuții la studiul infinitivului moldovenesc*. Pe lângă aceasta, și alte lucrări ale lingvistului Silviu Berejan erau de pe atunci bine cunoscute în România, fiind recenzate, respectiv citite și citate în reviste de specialitate imediat după apariție (mă refer, de exemplu, în spirit de solidaritate românească, și la o recenzie, la același volum, a Feliciei Șerban, de la Cluj-Napoca, din *Cercetări de lingvistică*, 1975). Dar preocupările sale au fost cunoscute și datorită publicării unor studii în periodice de profil din țară (*Cercetări de lingvistică*, 1958 – un volum omagial Emil Petrovici –, *Revue roumaine de linguistique*, 1971, *Memoriile Secției de Filologie, Literatură și Arte ale Academiei Române*, 1989-1990 etc.). Lingvistul, profesorul Silviu Berejan a devenit reprezentantul autorizat și recunoscut al cercetării lingvistice de mare performanță din Republica Moldova; contribuțiile sale, originale și provocatoare de emulație epistemologică, în domeniul teoriei limbii, al gramaticii, al lexicologiei, lexicografiei și limbii literare, privitoare la câmpurile semantice, echivalența semantică a unităților lexicale, la sinonimie, referitoare la infinitiv (din punct de vedere morfologic și sintactic), la terminologia tehnico-științifică și având ca obiectiv major și cultivarea limbii, sunt unanim apreciate și puse în lucrare de specialiști.

Iar *omul* Silviu Berejan mi-a devenit cunoscut (și binevoitor prieten) și datorită participării sale la numeroase congrese internaționale ale lingviștilor și romaniștilor (mă pot referi doar la cele de la București, 1967 și 1968, de la Napoli, 1974, Aix-en-Provence, 1983). De neuitat sunt momentele de împărtășire sufletească prilejuite de manifestările publice, ca și discuțiile în grupuri de prieteni ce se formau instantaneu în jurul acestui mare suflet de om, care ne înfrumuseța mintea și inima prin dreapta judecată, prin bunătate și umor.

Cu titlu de mărturie a unor satisfacții personale, vreau să evoc întâlnirile și colaborarea, de o factură deosebită, ocazionate de Colocviile Comitetului Internațional pentru *Atlas linguistique roman* de la Aussois și Barcelona, în 1994, la ultima dintre acestea, ca și la München, în 1993, dar ca și, anterior, la Napoli, în 1974, aflându-ne sub aripa ocrotitoare și sub îndem-

nul stimulator, sub privirea de părintească bunăvoință ale Magistrului Eugeniu Coșeriu... Sub semnul acestei deosebite prețuiri pentru Coșeriu s-a desfășurat colaborarea noastră, marcată de emoții, dar eficientă, întru editarea volumului antologic Eugeniu Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, pe care l-am editat împreună (tipărit în 1994, la Editura „Știința”, Chișinău) și pentru a cărui realizare ne-am bucurat de colaborarea unor colegi lingviști de la Chișinău și de la Iași. Aveam să cunoaștem cea mai mare satisfacție prin aprecierea făcută de autorul studiilor tipărite în acest volum: pentru Coșeriu el a constituit încă un semn al întoarcerii *acasă*, de unde niciodată nu a fost plecat, o mărturie prețioasă de revenire, științifică, pe plaiurile natale, sub semnul unei revelatorii conlucrări moldovene, patronată de Silviu Berejan. Și îmi permit să reiau, aici, o mărturisire: mi-a provocat o vie emoție, păstrată până astăzi, faptul că academicianul, într-un interviu publicat în 1995 în revista „Limba Română”, enumera printre cele mai luminoase trei zile din viața sa și pe aceea în care a văzut lumina tiparului această carte.

Ar mai fi de adăugat, cred, un anumit aspect, privind temperamentul celui evocat. Nu o dată, nu doar *directorul*, ci și *conferențiarul*, ridică tonul, izbucnea vulcanic spre tranșarea unei situații, în susținerea unui punct de vedere. Mai mult, vehemența enunțului este uneori prezentă și în scris. Mai ales în legătură cu o atare modalitate de comunicare trebuie să ne reamintim clarificarea pe care, din această perspectivă, i-o datorăm tot Magistrului; este vorba de răspunsul la întrebarea unui tânăr lingvist bucureștean, transmisă acestuia de Nadia Angheliescu: „De ce sunt basarabeni atât de patetici?”; Coșeriu, chiar supărat, a dat următorul răspuns: „Pentru că voi (adică românii de dincoace de Prut) nu sunteți cât ar trebui de patetici” (cf. *Eugeniu Coșeriu, profesorul nostru*, în „Adevărul literar și artistic” din 17 sept. 2002, p. 12). Dar, pentru a-l cunoaște pe om, în complexitatea sa, dincolo de contactele personale, găsim pagini din care putem descifra registre ale unei firi sensibile, ba chiar ale unui sentimental. Acela care își povestește „amintirile grele” despre Chișinăul copilăriei și adolescenței, marcate de anul 1940 și de anii de după război, un nostalgic, când evocă imaginea colegilor de liceu sau când își face cunoscută surprinderea că în stațiunea climaterică Vadul lui Vodă, de pe Nistru, nu poți găsi la chioșcurile de presă nici o publicație în limba română. Și un entuziast emotiv, prin cuvinte de prețuire la adresa magiștrilor și colegilor: Eugeniu Coșeriu, Nicolae Corlăteanu, Anatol Ciobanu...

*

Vreau să închei cu următoarea observație. Dacă rememorarea unora dintre momentele de luptă din viața și din activitatea lui Silviu Berejan dintre 1991 și 1996 nu poate să nu fie marcată de un sentiment de insatisfacție, de neîmplinire în ceea ce privește rezultatele imediate, tabloul general, sub semnul valorii umane, este unul luminat de victorii de etapă asupra presiunilor politicului și neadevărului, asupra inerției și indiferenței.

Iar într-un portret de ansamblu Silviu Berejan se conturează trăsăturile unei personalități – adevărată conștiință a lingvisticii românești contemporane.

*Revista „Limba Română”,
nr. 9-10, anul XVIII, 2008, p. 79-83*

Abstract

A conscious mind of the contemporary Romanian linguistics

Keywords: *Silviu Berejan; Eugeniu Coșeriu; symbol of the scientist; linguist; the status and rights of the Romanian language; the term “Moldovan language”*

The article presents the scientific and civic portrait of the illustrious Bessarabian linguist Silviu Berejan. The author refers to the involvement of the academician Silviu Berejan in the intricate process of elaboration and adoption of the linguistic legislation, of affirming the statehood of the Romanian language in the Republic of Moldova.

Celui plecat din viață...

În împrejurări cumplite și tragice, am pierdut o inimă și o voce inegalabile, ce s-au asociat cu trezirea conștiinței naționale românești în ultimele trei decenii; fapta poetului Grigore Vieru rămâne, dar nu-i vom mai putea auzi glasul, blând și înfiorat de emoție, sau cutremurat de indignare și, adesea, tulburat de mânia dreaptă a unui adevărat tribun...

S-ar părea că de la un om care a murit nu ne rămân decât amintirile, ce se pot șterge încet, încet. Dar știm că nu se va întâmpla așa cu Grigore Vieru; el ne rămâne în memoria afectivă prin simplitatea-i omenească, prin deschiderea de suflet a moldoveanului ce te privea cu încredere, gata să te înțeleagă, ca să se bucure cu tine, ori ca să-l doară ca și pe tine. Și ne mai rămâne și într-o memorie a cuvintelor ce prind sunet: cuvinte simple, dar grele de semnificații din versurile în care evocă pământul, iarba și pomii, izvorul, casa copilăriei, din versurile de închinare pentru mamă, pentru cer și stele, pentru limba română. Tot așa cum mai întâlnim, frecvent, meditații senine asupra morții...

Să ne aducem aminte câteva dintre aceste cuvinte și, dacă ne oprim asupra versurilor despre *casă*, ne vom da seama că pentru Vieru aceasta nu este un oarecare adăpost neînsuflețit, ci este o ființă incomparabilă, prezentă în diverse ipostaze, din diferite momente ale conviețuirii cu spațiul familiar. Începem cu evocarea senină a copilului din preajma mamei: „La alba-ne căsuță / Curată ca un ou / Eu așteptam să vină / Duminica din nou”; dar, cu timpul, imaginile se întunecă, atunci când apare înstrăinarea, regretul că și-a părăsit „casa de humă”, care tace „cu văz tulbur și durut”, o „Casă văduvă și tristă / De pe margine de Prut”. În sfârșit, cu putere, prinde glas protestul, zadarnic față de inevitabilele urmări ale slăbiciunii omenești, dar perfect îndreptățit sentimental, când poetul decretează: „Casa părintescă nu se vinde”. Căci, odată cu înstrăinarea „pragului părintesc”, dispare și fereastra de la care ne-a privit mama așteptându-ne; încuiată cu „noile lăcate”, această casă, „care ne-a-ncălzit”, ne va privi, prin „ferestrele noi”, ca pe niște străini!

Chișinău, 2008. Casa Limbii Române „Nichita Stănescu”.

Întâlnire de suflet cu poetul Grigore Vieru.

Participă: Anatol Ciobanu, Mihai Cimpoi, Alexandru Bantoș și Theodor Codreanu

Dintre marii contemporani pe care am avut fericirea de a-i cunoaște, prețui și iubi, numai la marele spirit și la marele învățat pentru totdeauna Eugeniu Coșeriu am mai întâlnit o atât de plină de adevăr și de sensibilitate prețuire a casei și a locurilor natale, evocate în diferite împrejurări. Vă amintiți? Magistrul nu și-a părăsit sufletește niciodată locul de baștină; el afirma că „niciodată n-a plecat *de acasă*” (adică din lumea în care a apărut) prin prisma câtorva explicații privind *ne-înstrăinarea*, oriunde s-ar fi aflat: „Nu, nu m-am înstrăinat niciodată, fiindcă totdeauna am peregrinat, am umblat prin lume cu Mihăilenii mei în inimă, cu Bălții mei în inimă, cu Basarabia mea în inimă, cu Iașii mei în inimă, cu România și cu limba română în inimă”; „În acest sens, am trăit mereu *acasă*, deși mă găseam la Montevideo sau, poate, în Japonia, sau, poate, în Brazilia...”. Este triumful sentimentului de apartenență la un pământ cu oamenii lui, pe care l-a cântat, în versurile-i sensibile, și Grigore Vieru, „poetul lacrimii”, cum îl numea de curând Eugen Simion, un rapsod căruia îi datorăm, și lui, peste timp, cultivarea „moldovenismului sănătos” coșerian. Și a românismului curat la suflet și elevat.

Ne-am despărțit de *mamă*, dar ea este în toate: „Ușoară, maică, ușoară / C-ai putea să mergi călcând / Pe semințele ce zboară / Între ceruri și pământ. / În priviri c-un fel de teamă / Fericită totuși ești, / Iarba știe

cum te cheamă, / Steaua știe ce gândești”. Poetul îi întoarce cântecul de leagăn „Dormi, măicuța mea albită, / Dormi, măicuța mea iubită” într-un somn pe care îl știe și în care sufletele se vor regăsi: „Mă pregătesc de flori și iarbă”. Iar sfârșitul („Vom pleca și noi cândva din viață”) este o molcomă contopire cu natura: „Și să dormi apoi / Într-un pământ, în cari pe față / Semințe dulci îți vor umbla”.

*

I-am recitat recent interviurile date revistei „Limba Română” de la Chișinău în anii de luptă și de speranțe de după 1989 și mi l-am memorat pe omul-conștiință vorbind de la tribuna răspunderii civice a scriitorului despre dreptul tuturor românilor la o limbă unică de cultură, din largă perspectivă pe care i-o oferea poetului cunoașterea mării literaturi naționale, a valorilor ei perene, pledând pentru reumanizarea artei și a literaturii, față de *-ismele* deformatoare modernizatoare, pentru păstrarea curățeniei sufletești prin dreptul contemporanilor la frumusețea spirituală a artei drepte a cuvântului. Și am regăsit un Grigore Vieru, în naivitatea-i sublimă de om cu rădăcinile și visurile legate de acest pământ, mirându-se de absența unui crez al conștiinței naționale și necruțător cu artistul care acceptă compromisul, stigmatizat în registrul imagisticii populare. Vă amintiți? Vorbind despre un scriitor „retras” la Moscova, polemistul pornește de la zicătoarea „Cine cade în apă se prinde și de șarpe” și se întreabă dacă nu cumva respectivul nu va fi căzut cândva într-o „bulboană”?! Astfel, Vieru, alături de confrăți scriitori moldoveni contemporani, înseamnă, pentru istoria culturii naționale, tot ce au însemnat generații ale scriitorilor de la 1848 și din anii Unirii: spirit civic, angajare deplină în slujirea aspirațiilor contemporanilor nu doar prin scris, ci și prin lupta cu nedreptatea istorică și cu sfidarea brutală și sfruntată a inumanului.

*

Numai dacă ne-am îndepărtat de tot ce înseamnă astfel de aspirații și trăiri, dacă în viață ne-am rătăcit, înstrăinându-ne de tot ce ne-a adus cândva bucuria căldurii familiei și apropielii, de tot ce ne-a legănat

speranța așteptării minunilor ce ne puteau înfrumuseța existența, omul Grigore Vieru și poezia lui candidă, dar și încărcată de durere, senină, dar și mistuită de trăirile unui suflet sensibil, ar urma să se îndepărteze de noi. Spre propria-ne uscăciune sufletească (chiar dacă abia travestită sub lințoliul acrelii exegetice!).

Ca atâția alții din aceeași generație, și eu mi-am putut vedea chipul în oglinda izvorului poeziei sale cu mult înainte de a ne fi întâlnit, în iunie 1990, la o casă a scriitorilor moldoveni din Codrii Orheiului. Mai ales de atunci am rămas cu suferința trăirilor poetului și i-am îndemnat și îi îndemn pe cei apropiați să rămână, întru Vieru, alături de sufletul mamei lor, al pământului și al apelor locului în care s-au născut. Și, pe tinerii mei prieteni basarabeni, să se pătrundă de vraja limbii în care „durerea poți s-o mângâi, iar bucuria s-o preschimbi în cânt”.

Dumnezeu să-l odihnească în pacea pământului neamului, a cerului patriei, a limbii și poeziei române, a arborilor, florilor și ierburilor purtătoare de cântec și de veșnică aducere aminte și de speranță!

*Revista „Limba Română”,
nr. 1-4, anul XIX, 2009, p. 246-248*

Abstract

The one who passed away...

Keywords: *Grigore Vieru; true tribune; Eugeniu Coșeriu; civic spirit; fight against historical injustice*

The article mentions the name of the well-known Bessarabian poet Grigore Vieru. The author depicts aspects of poetic and journalistic creation, emphasizing the civic contribution, the full commitment of Grigore Vieru in the service of the national aspirations of his contemporaries.

Stindardul dacoromânei

Oficiind, trebuie să precizăm, de la început, că, în primul rând în calitate de lingvist, atribuim acest titlu revistei „Limba Română” de la Chișinău, din înalte considerente pe care vom încerca să le dezvoltăm în continuare. Și, la o aniversară, ne-a preocupat, firește, însuși titlul simbolic al acestui articol, izvorât din preaplinul sufletesc al căror începuturi au fost zilele (un pic exagerat) poeticele „poduri de flori” de peste Prut, urmate de întâlniri, la Chișinău și la Iași, cu acum regretații Silviu Berejan, Ion Dumeniuk (și câțiva alții), cu Nicolae Mățaș sau Alexandru Bantoș. Zile în care prietenii și frații basarabeni din sfera umanioarelor, în zorii acestei adevărate dezrobiri, au făcut începutul atâtor frumoase fapte de minte, voință și suflet, printre care și izvodirea unei publicații care să-i înfățișeze lumii lor, ca și lumii noastre, dar și să ne adune cugetele și lucrul pentru adevăr, cinste și bine.

Acestea au fost, din auzite, dar și în ceea ce mă privește direct, zilele de la începuturile revistei „Limba Română”, iar una din cele mai alese recompense social-culturale și publicistice de care m-am bucurat mereu a fost, fără îndoială, chemarea mea ca membru în consiliul de redacție (din numărul 1/1992), publicație în care mi-au apărut articole încă din nr. 3-4/1991, la o rubrică fericit și provocator intitulată „Creanga de aur” (era vorba de ciclul închinat numelor populare românești ale lunilor anului). Sunt aici, din parte-ne, recunoașteri ale subiectivității (ne-interesate!), ca și o legitimare *sui-generis*, privind cunoașterea din interior a lucrurilor.

Ca să ajungem la perfectă îndreptățire a impunătorului subtitlu de astăzi, „Revistă de știință și cultură”, trebuie să-i recunoaștem începutului ceea ce este al lui: revista părea, oarecum, ceea ce acum se numește un „magazin”, care se voia și deschis mai multor niveluri și gusturi (în primele numere fiind prezentă chiar și o secțiune de... cuvinte încrucișate!). Dar programul acesteia, poetic mărturisit în apelul din primul număr intitulat *Dragi cititori*, cu trimitere la ver-

suri ale lui Ienăchiță Văcărescu („vom publica tot ce contribuie la «creșterea limbii românești/și-a patriei cinstire»”), este tot mai pregnant ilustrat de problematica istoriei neamului și a limbii române: latinitate, încă de la cronicari citire, cu aceștia începând și istoria plaiurilor moldave, de (nenorocită) poliție și (atât de necesara) politică lingvistică, de cultivare a limbii, de gramatică și ortografie, de onomastică, de literatură bună, națională și regională, de folcloristică și didactică, de stilistică și, să nu uităm, fiecare număr promovează, cu finețe tehnică, artele plastice. Firește, ne atrag, apoi, atenția, consemnarea și rezoluțiile manifestărilor științifice de specialitate și portrete ale marilor sărbătoriți, printre care locul prim este al bălțeanului Eugeniu Coșeriu, sfătuitor membru în colegiul de redacție și autor a numeroase contribuții.

Ca lingvist, trebuie să observăm faptul că, față de mai mult decât meritorii, ba chiar excelente publicații filologice numite „centrale”, cum sunt, în primul rând, revistele bucureștene (tot) „Limba română” și „Studii și cercetări lingvistice”, dar și cele de la Cluj-Napoca sau de la Iași cu profil comparabil, au tentația (și prestația) îmbrățișării unor cercetări *de plano* ale lingvisticii (cea ce, din alte considerente, și trebuie!), publicația chișinăuiană se distinge prin accentul pus pe problematica specială și pasionată a idiomului dacoromânesc, fără a deveni, cumva, regionalistă. Aceasta deoarece, datorită politicii redacționale, dar și prestigiului câștigat printre cititori, la cele mai variate secțiuni ale LR colaborează, pe lângă mulți colegi din centrele academice din Republica Moldova, foarte mulți cercetători, lingviști, literați și oameni de cultură *din toată România!* Este de prisos să amintim preponderența ieșenilor (câteva nume, în timp: Const. Ciopruga, G. Istrate, Al. Husar, D. Irimia, Dan Mănuță, M. Drăgan, Victor Spinei, Șt. Afloroaei, L. Vasiliu, I. Milică) și a celor ce reprezintă diverse zone ale Moldovei, de la Suceava (P. Țaranu, Mircea A. Diaconu, Gh. Moldovanu, Doina Cernica), prin Huși (Lina și Teodor Codreanu), până la Galați (Cristinel Munteanu, F. Teodorașcu). Dar ne face o deosebită plăcere să remarcăm colaborările bucureștenilor, printre care Ana Blandiana, Eugen Simion, fost președinte al Academiei Române, Victor A. Voicu, Gh. Chivu, Dorin Cimpoeșu, Ion Constantin, Constantin Burac, respectiv semnăturile regretaților I. Coteanu, Marius Sala, Solomon Marcus. Tot (foarte selectiv!)

amintim, pentru a întregi arealul dacoromânesc reprezentând preferințe personale, Maramureșul (N. Felecan, Gh. M. Bârlea, Gh. Pârja, M. Dăncuș sau Panfil Bilțiu), Harghita (Ilie Șandru, M. Suciuc, N. Băciuț), Clujul (Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, Mircea Borcilă, Eugen Beltechi, Elena Faur, Oana Boc), Timișoara (A. D. Rachieru, V. Frățilă, V. Țăra), Sibiu (Victor Grecu, Coriolan Brad), Târgu-Mureș (Iulian Boldea). Ne face chiar o mare plăcere să citim, apoi, colaborările semnate de Ala Sainenco, fostă profesoară la Bălți, acum activă și pasionată muzeografă la Ipotești (Botoșani).

Așadar, pentru conturarea noțiunii de „stindard”, cu referire la „Limba Română”, însemn la care ținem, pe lângă tematica lingvistică și literară specifică și pe lângă amploarea/acoperirea geografică a colaborărilor/colaboratorilor, trebuie să mai invocăm câteva trăsături caracteristice. Este vorba de plasarea publicației în actualitatea contemporană, de sentimentul de responsabilitate profesională al redacției (de exemplu, au apărut peste 20 de titluri din „Biblioteca revistei «Limba Română»”, printre care antologia *Limba Română este patria mea*, 2007), de ținuta revistei (singura care dispune de o Arhivă PDF la zi!) și chiar de grafica revistei, toate având ca efect un real prestigiu internațional. Măcar în această ordine de idei, trebuie să menționăm, de exemplu, aprecierile celor 22 de personalități ale căror interviuri au fost publicate într-un volum antologic (*Retrospectivă necesară*, 2007), editat de Alexandru Bantoș, printre care se află și „basarabeni (de marcă) plecați în lume”, oameni de știință, universitari, dintre care unii au exercitat importante funcții politice imediat după 1989, scriitori, filologi, literați și oameni de cultură din România, toți oaspeți, cândva, ai revistei „Limba Română”.

În pofida momentului, pentru noi plenar festiv, nu putem trece peste câteva note de ordin personal. Capabilul și îndemnaticul redactorșef Alexandru Bantoș trebuie să găsească, poate în perspectiva altor aniversări, o soluție editorială-anexă ca, sub titlul EROII LIMBII ROMÂNE, numele colaboratorilor săi din primii patru-cinci ani, acum dispăruți, efectiv susținători ai idealurilor și programului revistei, de la Coșeriu la Goma și de la Ion Dumeniuc la Anatol Ciobanu și Silviu Berejan, să fie înscrise într-un tablou de onoare post-mortem, asemănător celui aflător la unul din cele mai cutremurătoare mauso-

leuri românești, cel al Eroilor din Războiul de Întregire Națională, pe care sunt păstrate, în memoria neamului, numele și fapta eroilor de la Mărășești.

Ar mai fi, numaidecât, de spus pe seama redactorului-șef al revistei că, uneori, l-am întâlnit în postura de solicitant financiar pentru tipărirea revistei, un statut care pentru filologii de la noi din țară nu are nimic jenant, nimic infamant, dacă ne amintim scene descrise în pagini din volumele de memorialistică ale lui Sextil Pușcariu, despre condiții, dincolo de sprijinul Academiei Române, ale publicării primelor volume din *Dicționarul tezaur* și din *Atlasul lingvistic* al limbii române. După cum solicitații trebuie să găsească resursele sufletești și mijloacele practice ale răspunsurilor pozitive!

Și, pentru încheiere, să ne amintim ceea ce spunea Eugeniu Coșeriu, tot la o aniversare, a zece ani de la apariția revistei, întrebându-se, retoric, dacă aceasta este „așa cum trebuie să fie o revistă care se numește «Limba Română», aici în Republica Moldova, și chiar pe întreg teritoriul limbii românești?”. Răspunsul a fost încurajator și rămâne ca atare, drept care, în cele care urmează, reluăm din cuvintele Magistrului:

„... Printre principiile mele, principii deontologice și etice care privesc, pe de o parte, natura și esența științei și, pe de altă parte, morală, etica omului de știință, un principiu... primul poate în ordinea reală, este principiul binelui public, pentru omul de știință: principiul responsabilității sociale și culturale. Adevăratul om de știință înțelege că nu face cultură și nu face știință numai pentru universalitate și rămânând în turnul său de fildeș, că știința, mai ales o știință a culturii cum este lingvistica, se face pentru toți, fiindcă ne interesează pe toți și că deci omul de știință are și datoria să se ocupe cu tot ceea ce îl interesează pe vorbitor. Și pe vorbitor îl interesează poziția limbii lui în cultură, îl interesează politica lingvistică, îl interesează toate problemele practice de cultivare a limbii ș.a.m.d. Spun de multe ori că lingvistul nu trebuie să uite că limbajul funcționează prin și pentru vorbitori, nu prin și pentru lingviști. Ceea ce-l interesează pe vorbitor și ceea ce-l doare pe vorbitor trebuie să-l intereseze și pe lingvist, chiar dacă lingvistul se ocupă numai de teoria limbajului la nivelul cel mai înalt și cel mai general. De aceea spuneam că revista «Limba Română» corespunde acestui principiu de etică cultural”.

La mulți, mulți ani, „Limba Română”! S-ajungi să-ți uiți anii! Și, după vremuri și puteri, să putem susține și noi că „am fost și vom rămâne împreună”, după cum își încheia Alexandru Bantoș un editorial aniversar, sărbătorind, cândva, numărul 150 al revistei.

*Revista „Limba Română”,
nr. 6, anul XXX, 2020, p. 17-20*

Abstract

The Daco-Romanian banner

Keywords: *“Limba Română” Journal; Ion Dumeniuk; Nicolae Mătcaș; Alexandru Bantoș; editorial board; linguists; men of culture; Romania; Republic of Moldova; heroes of the Romanian language*

The article makes a brief analysis of the path taken by the journal “Romanian Language” during its three decades of existence. The participation of great personalities in the elaboration and promotion of the publication is highlighted. The author refers to the books published in the “Library of the Romanian Language Journal” collection, which contain numerous arguments of the scientific and historical truth regarding the name of our language and our people.